

## Kruk- och kakelugnsmakare i Älvsborgs län under 1700- och 1800-talen.

Eftersom Västra Götalands län känns som ett lite väl stort geografiskt område för denna presentation av distriktets kruk- och kakelugnsmakare, har i stället den tidigare länsindelningen med bland annat Älvsborgs län använts i dokumentationen. Dessutom har västgötadelen av länet och landskapet Dalsland blivit uppdelad i varsitt avsnitt.

I det tidigare Älvsborgs län har det under åren varit tämligen gott om kruk- och kakelugnsmakare, och då inte bara inne i städerna. Före 1846 var det ju i städer och i köpingarna som det, förutom några undantag, var tillåtet att bedriva bland annat kruk- och kakelugnsmakarverksamhet. Dessa kruk- och kakelugnsmakare (mästare) som bedrev en rörelse på landsbygden måste emellertid vara borgare i någon stad. Förutom dessa så hade även en del av de större gårdarna och säterierna tillstånd att bedriva sådan verksamhet på sina ägor. Exempel på detta är de tidiga verksamheterna vid Forsa och Nohaga.



Benämningar som krukmakare och kakelugnsmakare berättar inte något direkt om vad som tillverkades vid hantverkarens verkstad. Under 1700-talet användes mestadels titeln krukmakare medan det under 1800-talet blev mer vanligt att kalla hantverkaren för kakelugnsmakare. Detta oberoende om det bara tillverkades krukor och annat hushållsgods i verkstaden eller enbart kakel. I de flesta fall framställdes nog båda produkterna hos de enskilda hantverkarna.

Möjligtvis är det därför som de olika yrkesbenämningarna har använts om samma person vid olika tillfällen. Detsamma har även blivit gjort i denna dokumentation. I slutet av 1800-talet tillkom så den yrkesgrupp som enbart sysslade med uppsättning av i många fall fabrikstillverkade kakelugnar. Dessa benämndes även de som kakelugnsmakare.

Denna dokumentation, som i huvudsak tillkommit genom uppgifter i mantalslängd, kyrkoarkiv och Kommerskollegiums fabriksberättelser har till stor del begränsat sig till 1800-talet beroende på att det är under detta århundrade som arkiven varit lättillgängligast och hantverksproduktionen som störst. Dokumentation är långt ifrån en fullständig redogörelse över de kruk- och kakelugnsmakare som varit verksamma i länet.

De adresser, som till exempel hus-/tomtnummer eller gårdsnamn, vilka förekommer i texten är sådana där personerna var mantalsskrivna eller kyrkobokförda och i de flesta fall bosatta. Även om verkstäderna huvudsakligen var placerade i anslutning till bostäderna, så kan det finnas enstaka fall där de hade blivit uppbyggda på annan plats.

De årtal som finns angivna i dokumentationen angående när personer har flyttat är uppgifter som hämtats från kyrkoarkiven, men troligtvis kunde det ibland dröja både ett eller flera år innan en flytt blev införd i längderna.

Även födelsedatum kan i vissa fall vara osäkra. Där det varit möjligt att hitta uppgifter i födelseboken och dessa uppgifter inte stämmer mot de som finns angivna i husförhörslängderna, så har födelsebokens födelsedatum använts i dokumentationen.



## Västgötadeln av Älvsborgs län.

### Ulricehamn



Ulricehamn. Stora Torget

Den tidigaste krukmakare som har gått att återfinna i Ulricehamns stads mantalslängd är **Johan Malmgren**, vilken skall ha anlänt till staden från Göteborg omkring 1758. Eftersom handlingarna från denna tid är tämligen svårtydbara för ett relativt otränat öga, kan det eventuellt ha funnits krukmakare i staden tidigare än så. I Malmgrens hushåll ingick det tämligen omgående, förutom nybliven hustru, även två gesäller. Några tomt- eller gårdsbeteckningar fanns då dock inte angivna i mantalslängderna, men från och med 1761 anges hemvisten vara nr 34. Krukmakare Johan Malmgren avled emellertid redan den 24/6 1764 i en ålder av 50 år.

Möjligtvis drev änkan rörelsen vidare, och efter något år fanns gesäll Ryman inneboende hos henne. Det var ju inte ovanligt att det blev giftermål mellan en hantverksänka och en gesäll, och så blev fallet även här.

Från och med 1768 antecknades krukmakare **Johan Ryman** som ägare till nr 34, och då med en gesäll som inneboende. Året därpå ändrades tomt- eller gårdsbeteckningen till nr 51 i Östra kvarteret (ungefärligt Bogesundsgatan 12). Att döma av övriga uppgifter i mantalslängden, så torde detta ha varit en allmän beteckningsändring av tomter staden. Efter att mantalslängder saknats under ett antal år, så återkommer de 1794 och detta år antecknades en gesäll Bratt hos Rymans. Denne gifte sig samma år med Ulrica Ryman, vilken var dotter i gården.

Följande år anges (Sven) **Svante Bratt** som krukmakare vid nr 51, och torde då ha tagit över verkstaden efter Johan Ryman. Som son till krukmakare Johan Bratt i Skövde föddes Svante den 2/11 1765, och kom förmodligen tidigt i lära vid faderns verkstad. Omkring 1788 flyttade han till Hjo, och två år senare angavs en flytt till Jönköping. Eftersom han inte har gått att återfinna hos någon av denna stads krukmakare, är det nog möjligt att han då i stället valde att flytta till Ulricehamn.

Som krukmakare och ägare till nr 34 angavs han i varje fall i mantalslängden från och med 1795. Mestadels kom det därefter även att finnas en eller två lärlingar i hushållet. Krukmakare Svante Bratt avled dock redan den 28/1 1809, endast några dagar efter sin hustrus död. I den tämligen svårtydbara bouppteckningen går det i varje fall att bland tillgångarna urskilja "färdiga stenkjärill" och "ofärdiga stenkjärill" samt gården nr 51.

Näste krukmakare vid denna adress blev Johan **Petter Hallberg**, som flyttade dit tillsammans med nybliven hustru omkring 1810. Han var född i Ulricehamn den 22/12 1781 och kom ungefär år 1800 som lärling till krukmakare Bank, som var verksam i staden. Cirka sex år snare blev han gesäll, men stannade kvar hos Bank tills det blev möjligt att starta upp en egen verksamhet.

Makarna Hallberg blev kvar vid nr 51 fram till 1813 då de i stället bosatte sig "utom staden". Därmed torde verksamheten vid denna verkstad ha upphört. Helt säkert har det inte gått att fastställa var familjen Hallberg blev bosatta under 1810-talet, men gissningsvis var det på samma plats som de fanns under det följande årtiondet, nämligen det som kom att kallas Hallbergska gården (Hallbergska huset) vid kvarteret Kvarnlyckan (Lindängsvägen 9). Hos familjen var även tidvis någon gesäll bosatt, varav en hade namnet Otto Bernhard Berg, och vilken senare kom att gifta sig med Hallbergs äldsta dotter. Möjligen överlämnades rörelsen till svärsonen redan under 1830-talet, men 1843 flyttade makarna Hallberg tillsammans med den yngsta dottern till annan bostad i staden. Den före detta kakelugnsmakaren Johan Petter Hallberg avled den 26/6 1862.

Om gesällen **Otto Bernhard Berg** har det inte gått att få fram några uppgifter förutom att han skall ha varit född 1807. Som gesäll fanns han i varje fall hos Peter Hallberg från början av 1830-talet, och två år in på detta årtionde blev han gift med sin arbetsgivares dotter. När makarnas andra barn föddes 1835 hade Berg fått titeln kakelugnsmakare, och möjligtvis hade han då övertagit sin svärfars verkstad. Nu blev det ingen lång tid vid Hallbergska gården för Otto Bernhard Berg, eftersom han avled redan den 20/ 1843.

Anders **Gustaf Hindström** skall enligt husförhörslängden ha varit född den 15/7 1814 i Stockholm. I skriften "Pottemaker, krukmakare och kakelugnsmakare i Falkenberg" berättas emellertid att han som tolvåring kom till Sverige från Finland tillsammans med sina föräldrar och syskon. Denna flytt eller flykt var föranledd av kriget 1808-1809, och färden hade gått till fots över isen vid Ålands hav. Föräldrarna klarade inte av strapatserna utan de avled bägge två, medan barnen blev omhändertagna av människor i Stockholm. Enligt dessa uppgifter bör Hindström i stället ha varit född omkring 1796-97. Dock verkar det troligare med kyrkböckernas uppgifter.

Under perioden 1832-1836 gick han i lära hos en kakelugnsmakare i Stockholm, och det sistnämnda året har det gått att återfinna honom i kyrkoarkiven i samband med en flytt från Stockholm till Ängelholm. Året därpå blev det en visit i Lund innan gesällvandringen samma år gick vidare till Malmö, varifrån han 1838 skall ha återvänt till Stockholm. Där var han i 1840-års mantalslängd antecknad som gesäll hos sin läromästare C M Åberg. Några säkra uppgifter om när Hindström anlände till Ulricehamn har det inte gått att få fram, men makarnas första barn föddes där 1843.

Familjen kom under de första åren att vara bosatt på olika adresser i staden, och eftersom Hindström titulerades kakelugnsmakare kan han redan då ha övertagit Petter Hallbergs verkstad. Enligt husförhörslängdens anteckningar skall en flytt till Hallbergska gården dock inte ha skett förrän 1850, men verkstaden kan ju ha drivits även fast bostaden funnits på annat håll.

I Kommerskollegiums fabriksberättelser redovisades Hindströms verksamhet från och med 1847, vilket för övrigt var det första år som dessa fabriksberättelser hade en något mer komplett redovisning. Arbetsstyrkan bestod detta år av en gesäll, men i hushållet kom det att finnas en hel del gesäller och även någon lärling under årens lopp. Dessutom kom som brukligt även sönerna i arbete vid verkstaden.

I en uppteckning från Skene berättades kortfattat att Hindström tillverkade gula kakel med stänk vid sin verkstad i Ulricehamn. På grund av blyförgiftning avled kakelugnsmakare Anders Gustaf Hindström den 15/6 1867, varvid änkan drev rörelsen vidare med hjälp av söner samt någon gesäll. Drygt tio år senare avled även hon, och i Anna Hindströms bouppteckning från 1879 upptogs som tillgångar bland annat 3 runda kakelugnar, 1 parti lerkärl, 2 skivor, 1 lerkran och 1 parti formar av gips.

Sonen och kakelugnsmakaren Carl Gustaf Hindström, född den 6/1 1845, var enligt husförhörslängden bosatt vid Hallbergsga gården tillsammans med hustru och barn under perioden 1878-1885, och möjligtvis går det att spekulera i att han under denna tid drev verkstaden i kompanjonskap med svågern J P Gunnarsson. I samband med att Gunnarssons familj flyttade till Varberg år 1883, slog han följe med dem dit. När han avled den 5/2 1892 titulerades han emellertid kakelugnsmakargesäll och var tillsammans med hustrun kyrkobokförd vid Ulricehamns fattighus. Brodern Elof Hindström bosatte sig i Falkenberg, och kom där som kakelugnsmakare att huvudsakligen bedriva tillverkning av kakel. Hans söner Sigfrid och Ernst fortsatte även de i yrket, den senare dock enbart med uppsättning av kakelugnar.

**Jöns Petter Gunnarsson**, som var född den 9/10 1837 i Helsingborg, kom som sextonåring i lära vid staden lerkärlsfabrik. Därifrån flyttade han 1857 till en ort som tyvärr inte har varit tydbar i kyrkoarkivet. Därefter har han inte gått att återfinna i dessa handlingar förrän han 1870 kom som gesäll till änkan Hindström vid Hallbergsga gården i Ulricehamn. Efter en tid blev han gift med en dotter i gården, och möjligtvis var det han som drev Hindströms verkstad efter att änkan hade avlidit. Eventuellt då tillsammans med svågern C G Hindström.

Gunnarssons rörelse gick dock i konkurs 1883, och därefter flyttade han tillsammans med familjen till Varberg, där han under ett års tid var kompanjon med August Cederholm vid dennes verkstad i Träslöv. Efter detta följde några års arbete hos kakelugnsmakare i staden fram till det att han avled den 22/1 1889.

En annan tomt i Ulricehamn där det funnits "kruk- och kakelfolk" under lång tid var nr 58 i Östra kvarteret (Bogesundsgatan 18). Där blev krukmakare (Johannes) **Johan Bank** (Banck) tillsammans med sin familj och en gesäll inskriven i stadens mantalslängder från och med 1780. Han var född den 24/2 1752 i Jönköping, och där kom han att arbeta både som lärling och gesäll hos sin far, krukmakare Lars Larsson Bank, men troligtvis hade gesälltiden även tillbringats på annan ort innan ankomsten till Ulricehamn. Under 1700-talet ingick det mestadels en gesäll i hushållet, medan det vid 1800-talets början dessutom tillkom några lärlingar. Vid denna tid fick krukmakare Bank även titeln rådmän, så han torde då gissningsvis ha varit en tämligen välbärgad man. Efter 1820 har inga mantalslängder varit tillgängliga, så därefter är det från husförhörslängder som uppgifter hämtats. Eftersom dessa inte så sällan har ett tidsspänn på drygt tio år, så blir tidsuppgifterna många gånger rätt så svävande.

Vid någon tidpunkt omkring mitten av 1820-talet verkar det som att Johan Bank övergav krukmakaryrket och i stället blev handlare vid sidan av rådmanssysslan. Gesäller kom det dock fortfarande att finnas vid nr 58, och en av dem, Johan Lindberg, arrenderade troligtvis verkstaden under en tid. Rådmannen och handlaren Johan Bank avled den 11/2 1830, och även fast det enligt husförhörslängden går att få uppfattningen att han några år tidigare hade upphört med sitt krukmakeri, så upptogs bland annat diverse obränt lerkärl som tillgångar i hans bouppteckning.

**Johan Lindberg**, med dopnamnet Johannes Jönsson, blev född den 16/12 1798 i Rebbelberga socken strax utanför Ängelholm. I denna stad kom han i krukmakarlära år 1815 och som nybliven gesäll flyttade han fem år senare till Jönköping. Några år därefter fick han kondition (arbete) i Varberg, men senare under 1820-talet fanns han som gesäll hos Johan Bank i Ulricehamn, och blev även antecknad som krukmakare vid nr 58 under detta årtionde. Gissningsvis arrenderade han verkstaden av Bank från mitten av 1820-talet och några år framåt, men omkring år 1830 fanns han i stället vid Forsa säteri i Bollebygd där han förestod gårdens stenkärlsfabrik. Till Borås flyttade Lindberg tillsammans med nybliven hustru 1831, och där drev han troligtvis krukmakeriet vid Armboga landeri under en tid. Johan Lindberg avled den 29/4 1840.

Johan Banks systerson **Johannes Rundström**, vilken var född den 14/10 1796 i Jönköping, hade under några år drivit släkten Banks kruk- och kakelugnsmakarverkstad i denna stad. Omkring 1832 kom han dock inflyttande till Ulricehamn, och året därpå kom även brodern, tillika gesällen, Lars Rundström att bli bosatt där. Även om ingen av bröderna var kyrkobokförda vid nr 58, så kan de möjligtvis under en tid ha drivit sin morbrors gamla verkstad. Kakelugnsmakare Johannes Rundström avled dock redan den 16/11 1835 och brodern Lars två månader senare. I den inte så väl tydbara bouppteckningen efter kakelugnsmakare Rundström har det i varje fall bland tillgångarna gått att se fyra stycken obrända kakelugnar.

(Ola) **Olof Fredrik Winberg** föddes den 6/11 1796 i Barkåkra socken i Skåne. Till den intilliggande staden Ängelholm flyttade familjen när gossen var tio år, och där kom han sedan att vara i kruk- och kakelugnsmakarlära under perioden 1810-1815. Som gesäll fortsatte han hos sin mästare till omkring 1823, då det blev en flytt till Malmö. Året därpå fortsatte gesällvandringen till Varberg, och innan han år 1825 anlände till kakelugnsmakare Bank i Ulricehamn, besöktes även halvbrodern och krukmakaren Petter Wikström i Skene.

Två år senare var det dags att återvända till Varberg, för att året därpå söka sig till hemstaden Ängelholm. Där blev Winberg kvar ända till 1832, men därefter vidtog en omfattande gesällvandring med knappt årslånga besök vid ett antal orter. Dessa var bland annat Borås, Skara, Skänninge, Gränna och Malmö, men omkring 1836 anlände han ännu en gång till Ulricehamn, och kom där som krukmakare att bli bosatt vid nr 58. Tillsammans med sin familj blev han år 1858 kyrkobokförd vid gård nr 22, men om det byggdes upp en ny verkstad där är okänt.

Från och med 1847, då även de hantverksmässiga verksamheterna blev redovisade i Kommerskollegiums fabriksberättelser, och fram till och med 1862, fanns Winberg införd i dessa handlingar. Tydligt arbetade han ensam i sin rörelse, och eftersom han titulerades krukmakare är det troligt att det enbart tillverkades krukmakargods, det vill säga olika sorters hushållsgods, i verkstaden. Efter att krukmakare Olof Winberg avlidit den 22/9 1862 har det inte gått att träffa på något "kruk- eller kakelfolk" varken vid nr 22 eller nr 58.

En senare tiders kakelugnsmakare som gissningsvis enbart sysslade med uppsättning samt reparationer av kakelugnar var **Alfred Johansson**. Han var född den 22/10 1873 i Undenäs socken i dåvarande Skaraborgs län. Tjugo år gammal flyttade han till Vadstena, där han kom i kakelugnsmakarlära under fyra år. Borås blev nästa bostadsort, och där blev det arbete hos de två kakeltillverkare som då fanns i denna stad. Till Ulricehamn anlände Johansson år 1902 och bildade där efter något år familj. Bostaden kom att finnas på olika platser i staden, och då bland annat Nygatan 32, men när församlingsböckerna upphör att vara tillgängliga år 1919 fanns kakelugnsmakare Alfred Johansson med familj bosatt i egen fastighet vid nr 55. I 1930-års församlingsboksutdrag var familjen inskriven vid Bogesundsgatan 12.

I Kommerskollegiums fabriksberättelser fanns under åren 1874 - 1876 kakelugnsmakare A.P. Petersson antecknad som verksam i Ulricehamn. Denne kakelugnsmakare har inte kunnat återfinnas i kyrkoarkiven, så några ytterligare upplysningar om honom har inte gått att få fram.

## **Sexdrega**

Den första kakelugnsmakare som det i husförhörslängderna har varit möjligt att hitta i Sexdrega socken är Johan **Isak Sjöholm**. Han föddes den 23/10 1811 i Falkenberg, och flyttade därifrån som kakelugnsmakargesäll år 1834. Nu framgår det inte av kyrkoarkiven när Sjöholm kom till Sexdrega, men i varje fall fanns han och nyblivna hustrun vid "Kakelugnsbruket" två år senare. Efter att hustrun och den nyfödda dottern avlidit i lungrot återvände kakelugnsmakare Isak Sjöholm till Falkenberg 1840.

Detta år kom i stället kakelugnsmakare **Carl Gustaf Hofvendahl** tillsammans med sin familj till "Kakelugnsbruket" vid Annedal i Billeberg. Hofvendahl, som var född den 29/7 1811 i Göteborg, flyttade 1831 till Falkenberg där han arbetade som gesäll hos olika kakelugnsmakare i staden. Där bildade han även familj, och tillsammans med den flyttade han alltså 1840 till Sexdrega.

Eftersom bland annat den kakel- och lerkärlstillverkning som skedde utanför städerna i huvudsak endast fick bedrivas på större gårdar som gods, herrgårdar och säterier före 1847, så var Sjöholm eller Hofvendahl troligtvis inte ägare till "Kakelugnsbruket", utan de arrenderade gissningsvis enbart verkstaden. En möjlig innehavare kan ha varit Anders Petter Claesson vid Eriksgård, Billeberg. I varje fall fanns han antecknad som ägare i Kommerskollegiums fabriksberättelser för åren 1853 och 1854.

I dessa berättelser var för övrigt Hofvendahl antecknad som "Pottmakare" under åren 1847 och 1848. Det förstnämnda året fanns det även två lärlingar vid verkstaden. Därefter har han fått titeln "Kakelugnsmakare" och tycks mestadels ha arbetat ensam vid "Kakelugnsbruket". Från mitten av 1850-talet hade han dock sällskap av en gesäll eller lärling och något år en av vardera av dessa.

Troligtvis fick Hofvendahl så småningom köpa fastigheten "Annedal" med verkstad. Om inte annat när Claesson flyttade från Billeberg 1862.

Efter att kakelugnsmakarens söner växte upp, så kom de säkerligen i lära vid verkstaden. En av dessa, Johan Edvard, fortsatte i yrket och blev senare som kakelugnsmakare verksam med egen rörelse i Båraryd, Gislaved. Carl Gustaf Hofvendahl avled den 23/12 1866, och därefter drevs verkstaden under en tid av sonen Nils August.

Från 1869 skall det enligt fabriksberättelserna ha varit kakelugnsmakargesäll Gustaf Adolf Schelander som skötte om verksamheten. Denne var gift med Hofvendahls dotter, men när paret två år senare flyttade till Göteborgs Domkyrkoförsamling, så upphörde troligtvis tillverkningen vid Annedal.

*Kakelugnen på vidstående bild har sin plats i en av Sexdregas äldre byggnader. Möjligtvis är den tillverkad på orten eller hos Almström i Svenljunga. Foto: Wera Bondeson.*



## Svenljunga

**Sven Carl Almström** föddes den 27/12 1820 Ullasjö, men då med efternamnet Swensson. Det var inte ovanligt att det blev ett byte av efternamn i samband med gesällutnämningen. Efter lärlings- och senare gesälltid i bland annat Falkenberg, Varberg, Borås och Ängelholm kom han 1848 till Högalid i Svenljunga. Där startade han genast upp en verksamhet, men gifte sig också och bildade familj.

Huruvida Almström byggde upp en verkstad vid detta Högalid, som var beläget på mark under Svenljunga Gästgiveri, eller om denna fanns på annan plats är oklart. I varje fall hade han stundtals hjälp av någon gesäll eller lärling, och efterhand kom säkerligen också sonen i lära vid verkstaden. Kakelugnsmakare Sven Almström fanns med i Kommerskollegiums fabriksberättelser från 1849, och enligt dessa verkade han ha arbetat ensam i verkstaden under de första tio åren. Därefter fanns det under de flesta år en gesäll (vilka efter 1864 benämndes arbetare) som medhjälpare.

Familjen Almström flyttade 1874 till Ebbarp, Östergård. Om det då även blev en ny verkstad uppbyggd där, går det inte att få någon uppfattning om av det material som varit tillgängligt. Under perioden 1878 till 1886 har Kommerskollegiums fabriksberättelser också angivet att tillverkningen i verkstaden bestod av kakelugnar och lerkärl, men från 1890 har dessa fabriksberättelser tyvärr inte längre varit tillgängliga. I bouppteckningen efter hustrun, som avled 1881, upptogs som tillgångar bland annat tio stycken kakelugnar, diverse lerkärl samt diverse verktyg till kakelugnsmakeriet. På gården drevs även ett jordbruk, och tillgångarna bestod därför dessutom av olika sorters kreatur. Sven Almström själv avled den 5/4 1892, men vid denna tid titulerades han som hemmansägare, så troligtvis var då kakelugnsmakeriverksamheten avslutad sedan några år tillbaka.

Sonen **Pehr Adolf Almström**, vilken var född den 3/5 1854 i Svenljunga, blev också han kakelugnsmakare, men liksom fadern, benämndes han som hemmansägare när han avled den 4/3 1921. Vänersborgs museum har förvärvat en del föremål från Pehr Adolf Almströms krukmakarverkstad. Förutom ett antal lerkärl, finns där bland annat en drejskiva samt verktyg och utrustning för tillverkning av krukmakargods och kakelplattor.

*Nedan visas bilder från Vänersborgs museums fotoarkiv på en del av dessa lerkärl. Om godset är tillverkade av Almström senior eller junior är dock osäkert.*



Foto: Vänersborgs museum

Även Pehr Adolf Almströms son Anders Josef, född den 24/11 1879, fick titeln kakelugnsmakare. Vid den tid när sonen kom in i yrket, så hade säkerligen tillverkningen av kakelugnar upphört, men många av kakelugnsmakarna fortsatte i yrket med att sätta upp de större fabrikernas ugnar. Efter faderns död bodde **Anders Josef Almström** kvar vid Ebbarp Östergård tillsammans med hustru, barn och en del av de många syskonen. 1936 flyttade han dock tillsammans med familjen till hustruns hemtrakt i Mjölby.

### **Forsa Säteri, Bollebygd**

I Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1817 fanns dessa anteckningar om stenkärlsfabriken vid Forsa säteri: *"anlagd för ägarens, herr Hof Jägmästaren A W Silfverhjelm's egna bohof och drifves blott av en gesäll enligt den förres anmälan. Ägaren har ej velat uppgifva tillverkningsbeloppet eller dess värde. Att likväl stenkärl från denna fabrik omkring Landet försäljes, är allmänt känt"*.

Eftersom dessa fabriksberättelser före 1816 inte anger något angående denna verksamhet, så går det av detta material inte att få fram uppgifter om när den startades. Däremot går det av husförhörlängden se att kakelugnsmakargesällen Eric Bergström kom dit 1805. Denne Bergström tillhörde den stora kakelugnsmakarsläkten från Alingsås. Av husförhörlängden framgår också att det funnits en kakelugnsmakare där före Bergström, men tyvärr går det inte att få någon uppfattning om när denne anlände dit. Under delar av 1810- och 1820- talen fanns där vid Forsa en kakelugnsmakargesäll vid namn Johan Gabriel Ljungström, men kyrkoarkiven vid denna tid är inte så utförliga att det går att se när personerna flyttade in eller ut ur församlingen.

Kommerskollegiums fabriksberättelser lämnar inte heller så mycket upplysningar, troligtvis beroende på ägaren, hovjägmästare Abraham Wilhelm Silfverhjelm's ovilja att lämna rapport över verksamheten. För år 1816 fanns i varje fall uppgiften om tillverkning

av stenkärl. Från 1818 och fram till och med 1822 fanns endast anteckningen "obegagnad" skrivet om stenkärlsfabriken, och 1823 angavs den vara nedlagd.

År 1830 återkom dock verksamheten i fabriksberättelserna, och då med en arbetsstyrka bestående av tre personer samt en tillverkning av kakelugnar och diverse stenkärl. Året efter hade arbetspersonalen minskat till två stycken, och de följande åren fram till 1837 fanns där en person i verkstaden.

Tydligen blev det förändringar vid säteriet under denna tid, för från och med 1835 har Kommerskollegium angett Major J.F. von Mentzer som ägare till kakelugns- och stenkärlsfabriken. 1837 uppgavs verksamheten som "obegagnad", och därmed var det troligtvis slut på kakelugns- och stenkärlstillverkningen vid Forsa.

Den kakelugnsmakare som huserade vid Forsa åtminstone under början av 1830-talet var Johan Lindberg, och där fanns då också gesäller och lärlingar, vilket tyder på en tämligen stor verksamhet. Johan Petersson var den siste "kakelgubbe" som det har gått att hitta som bosatt vid säteriet, men 1838 flyttade även han därifrån. Eftersom det även har funnits ett tegelbruk vid Forsa, så drevs möjligtvis stenkärlsfabriken i anslutning till detta.

## Borås



Borås. Storgatan

I Borås har det inte varit speciellt tätt mellan kruk- och kakelugnsmakarna under åren, men naturligtvis har det förekommit sådana hantverkare även i denna stad. Förutom hantverkarna, så har det här även bedrivits fabriksmässig tillverkning av kakelugnar under två olika tidsperioder.

Som en av ett fåtal orter på landsbygden har däremot Skene från omkring mitten av 1700-talet varit hemvist för ett antal krukmakare, vilka i varje fall på 1700-talet var mantalsskrivna i Borås. Eftersom det under denna period inte har funnits någon husförhörslängd över Skene by att jämföra med, har det varit svårt att helt säkert avgöra var hantverkarna varit bosatta och verksamma.

Den tidigaste krukmakaren som har gått att återfinna i mantalslängderna är **Nils Friedrich Holm**, vilken uppges ha varit född 1731. Vid 1750-talets början arbetade han som gesäll i Västerås, men om uppgifterna i mantalslängderna blivit rätt tolkade, så skall han ha anlänt till Borås från Stockholm år 1759, och detta år blev han även mästare. Efter att två år senare ha ingått i äktenskap samt erhållit burskap kom han tillsammans med hustrun att finnas inskriven vid tomt/gård nr 157 vid kvarteret Dufwan i Borås stads mantalslängd.



I årsskriften Fässingen från 1999 finns det en artikel med rubriken "Kakelugnsmakare i Skene" och där berättades något om krukmakare Holm. Bland annat då att han 1763 sålde gård och tomt nr 157 samt därmed troligtvis även flyttade till Skene. Hustrun avled tre år senare, och då var makarna bosatta på denna ort. Bouppteckningen efter henne upptar bland tillgångarna en krukmarverkstad vid Skene Björsgårds ägor. Holm kom därefter att finnas i Skene fram till 1769, men efter detta år har det inte gått att återfinna honom i arkiven, så möjligtvis lämnade han då orten. I Borås stads mantalslängd fanns han däremot inskriven vid nr 157 fram till och med 1770. Under de senare åren tillsammans med en gesäll och en piga.

Tomt nr 157 kom därefter att anges som "obesutten", men perioden 1777-79 var krukmakare **Martin** (Mårten) **Sjöström** inskriven där. Möjligen var även han bosatt och verksam i Skene. Han hade i varje fall gått i lära i Ystad mellan åren 1761-68 och blev antagen som mästare i Borås år 1775. Troligtvis hade han en tid arbetat som gesäll hos krukmakare Lund i Skene och eventuellt återgick han dit efter några år med egen verksamhet. Krukmakare Martin Sjöström avled den 9/9 1782 i en ålder av 33 år.

En annan mästare med burskap i Borås, men med bostad och verkstad i Skene var Johan Lund, vilken enligt den tidigare nämnda artikeln skall ha inköpt krukmakare Holms verkstad år 1769. Johan Lund uppges ha avlidit 1790.

Ännu en krukmakare som det inte gått att fastställa om han varit verksam i Borås är Paul Andersson Delphin. I varje fall har det inte gått att återfinna honom i Borås mantalslängd eller husförhörlängd. Lärlingstiden tillbringades i Ängelholm under perioden 1772-1775, och sin mästarvärdighet fick han i Kristianstad 1780. Dessförinnan hade han under en tid arbetat som gesäll hos krukmakare Lund i Skene.

Till kontingentborgare i Borås antogs Delphin 1793 och troligtvis bosatte han sig då i Skene. Två år senare föddes i varje fall en son där. Kakelugnsmakare Paul Delphin slutade sina dagar den 13/12 1801 i Skene.

Under det tidiga 1800-talet har det i alla fall gått att återfinna en kakelugnsmakare som med stor sannolikhet var bosatt i Borås. **Johan Lindberg** föddes den 16/12 1798 i Rebbelberga socken strax utanför Ängelholm. Under några år omkring 1830 förestod han kruk- och kakelugnsmakarverkstaden vid Forssa säteri i Bollebygd. Innan dess hade han bland annat varit gesäll i Ulricehamn och även som krukmakare drivit en verkstad i samma stad. Mer om honom finns under avsnittet angående Ulricehamn.

I varje fall flyttade han och den nyblivna hustrun år 1831 till Borås, där de blev hyresgäster vid några olika adresser i staden. Enligt anteckning i husförhörlängden så skall Lindberg i varje fall under en tid arbetat som krukmakarmästare vid Armboga tegelbruk. Som änkeman avled han den 29/4 1840, men vistades då i Lena socken.

#### **Kakel- och lerkärlsfabrik vid Armboga.**

Det första år som verksamheten med kruk- och kakelfabriksverksamheten vid Armboga landeri i Borås förekom i Kommerskollegiums fabriksberättelser var 1842, men eftersom Johan Lindberg, enligt anteckning i husförhörlängden, skall ha varit krukmakarmästare vid Armboga tegelbruk under mitten av 1830-talet, så torde det ha bedrivits en lerkärlstillverkning där vid denna tid. Möjligen startades den upp redan omkring 1831 i samband med att Lindberg flyttade till Borås.

Ägare till den verksamhet som fanns antecknad i Kommerskollegiums fabriksberättelser från och med 1842 var handlaren Carl Casper Palmgren. Under det första årtiondet tillverkade två till tre arbetare "diverse lerkärl" samt mellan 20 till 40 kakelugnar årligen. Handlare Palmgren avled 1850, och därefter antecknades änkan som ägare till rörelsen där personalstyrkan samt tillverkningen fortsatte i ungefär samma omfattning fram till 1856.

Detta år övertog före detta handlaren Adolph Bergendahl ägandet av Armboga, och samtidigt ökade produktionen till drygt 100 kakelugnar årligen. Tre år senare hade den dock återgått till omkring 40 stycken. Bergendahl lämnade Borås 1865 och då övertogs ägandet av Sven Olsson, vilken drev rörelsen med två till tre personer och hade en årlig produktion av omkring 30 kakelugnar. Två år senare angavs verksamheten som "ej begagnad under året", och detsamma gällde under följande år då Borås Enskilda bank blivit ägare till Armboga. Banken annonserade 1869 om en offentlig auktion som gällde försäljning av Armboga landeri, där det uppgavs finnas bland annat ett större tegelbruk med god tillgång till lera samt en kakelfabrik.

Kakelugnsmakare Nils Magnus Bergcreutz anlände tillsammans med sin familj till Armboga år 1870 och kom då troligtvis att arrendera verkstaden/fabriken, vid vilken han till sin hjälp hade en anställd. Han var född den 7/10 1811 i Hoby (Bräkne-Hoby i Blekinge), och lärlingstiden tillbringades i Karlskrona. Gesällvandringen gick via Kalmar till Jönköping där en kruk- och kakelugnsmakarverkstad övertogs efter en tid. Från denna stad blev det så en flytt till Borås, där dock N M Bergcreutz inte fick någon längre tid eftersom han avled den 5/9 1873. Landeriet Armboga annonserades återigen ut till försäljning av Borås Enskilda bank år 1872 och ägare blev handlaren C F Gylling. Någon kruk- eller kakeltillverkning vid Armboga har det emellertid inte gått att se några tecken på efter att Bergcreutz avlidit.

### **Borås kakelfabrik.**



Borås Kakelfabrik

**Sven Johan Gustafsson** föddes i Götene socken i dåvarande Skaraborgs län den 29/7 1845. I unga år flyttade han tillsammans med föräldrar och syskon till närbelägna Vättnäs socken, varifrån Sven Johan som tonåring begav sig till Stockholm, där han gissningsvis kom i kakelugnsmakarlära.

Senare fick han arbete på kakelfabriker i bland annat Örebro och Göteborg innan han, i varje fall enligt kyrkoarkiven, återvände till Vättnäs.

Till Borås anlände han 1877, och då med titeln kakelugnsmakare. Där bildade han tämligen omgående familj, och med denna var han bosatt på olika platser i staden innan de 1882 blev kyrkobokförda vid lägenheten Nordslätt (kvarteret Tunnbindaren, Norrby Långgata nr 13) där kakelfabriken kom att finnas.

Till handelsregistret anmälde S J Gustafsson år 1883 att han ämnade "med biträde af främmande personer, här i staden idka kakelugnsmakeri och lermakeri yrket". Kommerskollegiums fabriksberättelser anger att han detta år hade fem personer i sin tjänst och antalet var oförändrat fram till 1888 då det tillkom en person. Dessa fabriksberättelser har bara varit tillgängliga till och med 1890, men även då bestod arbetsstyrkan av sex arbetare.

År 1890 återkom Gustafsson med en skrivelse där han för införande i handelsregistret anmälde att hans firma ändrat namn till "Borås Kakel & Lerkärlsfabrik, S J Gustafsson". I skriften Svenska Industrien anges för 1904 dessa uppgifter angående tillverkning och personal: 685 kakelugnar och 3200 spiskakel. Arbetsstyrkan bestod då av 15 personer. Omkring fyra år senare tillverkades ca 700 kakelugnar och 3000 spiskakel med oförändrat antal anställda.

Sven Johan Gustafsson avled den 17/11 1918 och året därpå övertog sonen Gustaf Ture Gustafsson (1882-1958) Borås kakelfabrik. I Svenska Industrien för 1924-25 framgår att arbetsstyrkan då\* minskat till 10 personer medan tillverkningsvärdet ökat från omkring 30000 kronor till ungefär 50000 kronor. (\* Uppgifterna avser troligtvis förhållandena några år tidigare än när skriften utgavs). Verksamheten vid kakelfabriken upphörde under mitten av 1920-talet.

**Carl** Petter Edvard **Svedman** föddes den 3/11 1859 i Kristianstad, och där växte han upp tillsammans med sin mor och en yngre bror. Troligtvis kom han i kakelugnsmakarlära i hemstaden, och som gesäll flyttade han 1880 till Härlöv i Norra Åsums socken, där han fick kondition vid en kakelugnsmakarverkstad. Två år senare återvände han till Kristianstad, men 1884 begav han sig så till Borås, där det blev arbete hos S J Gustafsson vid kakelfabriken. Året därpå bosatte han sig tillsammans med den nyblivna hustrun på annan plats i staden, och dit kom även brodern år 1888.

**Johan** August **Svedman** var född den 21/11 1862 i Kristianstad, och kom även han i kakelugnsmakarlära i hemstaden. Som kakelugnsmakare flyttade han så till Borås, och var inneboende hos brodern och dennes familj fram till 1891 då han bosatte sig vid Lugnås. Senare kom Johan Svedman att ha sin bostad på andra platser i staden tillsammans med sin hustru och ett stort antal barn. Carl Svedman bosatte sig samtidigt vid Lugnet nr 4A (kvarteret Höken, Berseliigatan 9-11). Troligtvis byggdes en verkstad upp vid fastigheten där båda bröderna var verksamma med en hel del arbetsfolk. Det kom i varje fall att finnas några gesäller och lärlingar bosatta hos Svedmans. Som lärling fanns där Axel Möller från 1893, och han kom senare att driva ett eget krukmakeri i staden. I en artikel i Falkenbergs Tidning berättade Möller bland annat om lärlingstiden i Borås, och han lovordade där sin arbetsgivare väldigt mycket.

Kakelugnsmakare Carl Svedman avled den 23/10 1896 och i bouppteckningen efter honom upptogs bland tillgångarna, förutom fastigheten Lugnet nr 4, ett stort antal verkstadsinventarier. Bland dessa fanns till exempel 46 stycken diverse kakelformar, 2 stycken drejskivor, ½ vagnslast uppsalalera och ¼ vagnslast rödlera. Dessutom "diverse halffärdiga lerkärl" och "150 stycken halffärdiga kakel" samt "diverse färdiga lerkärl". Bland skulderna fanns en sådan till Kalmar kakelugnsfabrik, vilket kan tyda på att Svedman, förutom de egentillverkade kakelugnarna, även sålde sådana som var tillverkade i Kalmar.

På något ställe (internet) finns uppgiften att verksamheten skulle ha benämnts Svedmanska lerkranen, men denna benämning har inte gått att återfinna i andra sammanhang. Ännu en bit in på 1900-talet fanns det en kakelugnsmakare samt gesäll och lärlingar bosatta vid fastigheten Lugnet 4A. Därvid går det att spekulera om att kakelugnsmakare **Alexander Andersson** arrenderade verkstaden av änkan Svedman, och därmed fortsatte med kruk- och kakelugnsmakeriet. Men som sagt, detta är bara spekulationer.

Alexander Andersson var i varje fall född den 18/10 1867 i Hjo, och kom där i kakelugnsmakarlära. Lärlingstiden fortsatte i Falköping, dit han anlände 1885. Som gesäll begav han sig så till Borås, där det blev arbete på Borås kakelfabrik. Nygift, och med titeln kakelugnsmakare, blev han fyra år senare bosatt i en av kakelfabrikör Gustafsson ägd fastighet vid Ulriksdal.

Eventuellt kom Andersson att hyra verkstaden vid Lugnet nr 4 när han tillsammans med hustrun flyttade dit 1898, eller så blev han anställd att sköta den åt änkan Svedman. Kakelugnsmakare Alexander Andersson var därefter bosatt vid fastigheten tillsammans med sin hustru fram till början av 1910-talet då de slog sig ned på annan plats vid Lugnet.

**Carl Axel Ludvig Möller** föddes den 4/12 1875 i Falkenberg, och kom där i lära vid sin fars kruk- och kakelmakerverkstad. Kruk- och kakelmakaryrket hade tidigare även bedrivits av hans farfar och farfarfar. Lärlingstiden fortsatte sedan i Borås dit han enligt kyrkoarkiven skall ha flyttat 1894. I två olika tidningsartiklar från 1950-talet berättade dock Möller att han kom till Borås 1893, vilket kanske visar att kyrkoarkivens uppgifter inte alltid stämmer, troligtvis mest beroende på att en anmälan om flytt ibland kunde dröja något år eller så. I varje fall kom Carl Axel Möller att arbeta som lärling hos Carl Svedman i Borås fram till år 1900 då han som gesäll flyttade till Kristine församling i Göteborg. Året därpå bosatte han sig i Örgryte, och där bildade han även familj. Till Borås återvände han så med hustru och barn år 1905.

I de nämnda artiklarna berättade Möller att han under dessa år även arbetade i Karlstad och Arvika, men dessa besök har tydligen inte blivit antecknade i kyrkoböckerna. Familjen blev i Borås till att börja med bosatt vid Nolby 1A, och enligt uppgifterna i en av tidningsartiklarna startade han 1910 upp en egen kruk- och kakelmakerverkstad, vilken drevs till omkring 1940. Därefter hade Carl Axel Möller i ytterligare cirka femton år en affär, först vid Allégatan 59 och därefter vid Kvarngatan 13, där han sålde fabrikstillverkade lerkärl.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fanns det ytterligare en hel del kakelugns- och kakelmakare i Borås, vilka sannolikt arbetade med uppsättning samt reparation av kakelugnar. Denna dokumentation har dock begränsat sig till de personer eller verksamheter som förmodas ha bedrivit någon form av tillverkning

### Skene (Örby socken)

Under skräväsandets tid, alltså före 1846, var det i huvudsak i städerna som handlare och hantverkare fick tillstånd att bedriva sina verksamheter. Detta gällde naturligtvis även kruk- och kakelmakare.

Skene var dock en av de få orter på landsbygden där dessa hantverkare tilläts slå sig ned och utöva sitt yrke. Möjligtvis beroende på den goda tillgången på lämplig lera i denna trakt. Denna lera har därefter gjort att det under åren fram till mitten av 1900-talet funnits ett flertal kruk- och kakelmakare med verksamhet i Skene.



Kakelugn i Örby prästgård.

Foto: Kent Olsson

Om dessa har Gustav Larsson berättat i artikeln "Kakel- och Lerkärlstillverkning samt Tegelbruk", vilken 1981 publicerades i Örby-Skene hembygdsförenings skrift "Där färdvägar mötas". Ännu mer omfattande har Anna Lindqvist beskrivit det i artikeln "Kakelmakare i Skene", vilken ingick i De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsbok Fässingen (Från Borås och de sju häraderna) från år 1999. Från den senare artikeln har det i denna dokumentation hämtats en del uppgifter om i varje fall de tidigaste kruk- och kakelmakarna.

Vid vilken tid den förste kruk- och kakelmakaren slog sig ned i Skene har det inte gått att fastställa, men troligtvis bör **Nils Friedrich Holm** vara bland de tidigaste. Enligt Borås stads kyrkoarkiv och mantalslängd skall han ha varit född 1731, och samma år som han blev mästare, alltså 1759, flyttade han från Stockholm till Borås. Två år senare fick han burskap i staden och var då bosatt vid en fastighet tillsammans med nybliven hustru, där möjligtvis även en verkstad byggdes upp.

Paret lämnade dock staden efter något eller några år och slog sig i stället ned i Skene. Hustrun avled 1766 och i bouppteckningen efter henne fanns bland tillgångarna en kruk- och kakelmakerverkstad vid Skene Björsgårds ägor. Den sista gång som kruk- och kakelmakare Nils Friedrich Holm har gått att återfinna i Örby församlings kyrkoarkiv är 1769, och troligtvis lämnade han orten vid denna tidpunkt.

Från artikeln "Göteborgs kruk- och kakelugnsmakareämbete", vilken författades av Ernst Fischer, och publicerades i Svensk nyttkonst år 1925 kommer dessa uppgifter om de två Borås-mästarna som var anslutna till ämbetet i Göteborg: HOLM, NILS FRIEDRICH. Ägde verkstad i Skene, nämnes som mästare 1759. Såld verkstaden 1769 till nedanstående.

LUND, JOHAN. Inköpte den 14 aug. 1769 mäster Nils Friedrich Holms i Skene by belägna verkstad med tillbehör och mästarerättigheter för 850 dlr smt. Erhöll den 4 dec.1770 förening med ämbetet "*med förbehåll att av denna Mästarerättighet ei taga anledning til at här i Staden sig nedsätta och Embetet med handtwerkens idkande intrång göra*".



En av två ljusstakar  
vid Örby kyrka.  
Foto: Kent Olsson

**Johan Lund** skall ha varit gesäll hos Johan Wulff i Göteborg under perioden 1766-69 och under det senare året anlände han alltså till Skene där N F Holms verkstad övertogs. Detta år erhöll Lund även burskap i Borås stad och kom också att vara mantalsskriven där fastän han var bosatt och verksam i Skene.

Av hans tillverkning finns i varje fall två kakelugnar bevarade. De var båda uppsatta i Örby prästgård, där den ena fortfarande finns. Den andra förvaras på Nordiska museet. Även några ljusstakar av Lunds produktion finns kvar. Ett par i Örby kyrka och en enstaka skall finnas på Borås museum.

Enligt en av de tidigare nämnda artiklarna skall Johan Lund ha avlidit 1790, men möjligtvis drev han inte sitt kruk- och kakelugnsmakeri ända fram till dess, eftersom samma artikel berättar om en konkurs 1782.

En krukmakare, vilken liksom Holm och Lund fanns inskriven i Borås stads mantalsslängd, var **Martin** (Mårten) **Sjöström**. Eftersom han inte har gått att återfinna i stadens husförhörslängd, går det att spekulera i att även Sjöström var bosatt och verksam i Skene.

I varje fall hade han tillbringat sin lärlingstid i Ystad under perioden 1761-68 och sin mästarvärdighet fick han 1775 i Borås. Detta och följande år fanns det en gesäll Martin inskriven i mantalsslängden hos Johan Lund, och gissningsvis var detta då Martin Sjöström. Under åren 1777-79 antecknades han dock i dessa längder som krukmakare vid samma adress i Borås som där N F Holm tidigare fanns inskriven. Mantalsslängden berättar därefter om en gesäll Siöström bosatt hos Johan Lund under några år. Krukmakare Martin Sjöström avled den 9/9 1782 i en ålder av 33 år.

Från omkring 1793 fanns det troligtvis två verksamma krukmakare med varsin verkstad i Skene (Delphin, Stenbom) och någon av dem övertog gissningsvis Johan Lunds kruk- och kakelugnsmakeri.

**Paul Andersson Delphin** tillbringade sin lärlingstid i Ängelholm under perioden 1772-1775. Eftersom arkiven både är svårlästa och långt ifrån kompletta under denna tid har det inte gått att följa honom på hans gesällvandring, men 1778 förekom han i Borås kyrkoarkiv i samband med en dotters födelse. I födelseboken antecknades då att Delphin varit hos krukmakare Lund i Skene. Han blev krukmakarmästare i Kristianstad 1780, men därefter är hans vistelseorter okända fram till 1793 då han antogs till kontingentborgare i Borås. Året därpå blev han inskriven i Örby sockens mantalsslängd som "Häradskrukumakare" i Grandal, Skene. Under något år fanns där även en gesäll antecknad hos familjen.

Kakelugnsmakare Paul Delphin slutade sina dagar den 13/12 1801 och bland tillgångar i bouppteckningen upptogs "En Byggning med Boningsrum, Wärckstadsrum, bränningsrum, m.m. och Ett Skjuhl". Med hjälp av någon gesäll drev änkan Helena Delphin därefter verksamheten vidare. Det var rätt så ovanligt att gesällerna stannade

någon längre tid på samma ställe, men Jonas Lundgren var nog ett undantag, eftersom han tycks ha blivit kvar vid Grandal under hela 1810-talet.

Under detta årtionde redovisades de två "kakelugns- och stenkärlsfabrikerna" i Skene gemensamt i Kommerskollegiums fabriksberättelser. Exempelvis antecknades 1818 detta: "Två stycken som äges av änkor och drives av tre gesäller. Tillverkning: 1200 stenkärl och några kakelugnar". Två år senare, då enbart änkan Delphins verkstad/fabrik skall ha varit i drift på orten tillverkades där 10 kakelugnar och 300 lerkärl. (benämningen lerkärl och stenkärl användes omväxlande i fabriksberättelserna).

Under de senare åren var det sonen Jonas Delphin som drev rörelsen, men efter att han avlidit 1821 och modern två år senare, så upphörde troligtvis kruk- och kakelugnsmakeriverksamheten vid Grandal. I Helena Delphins bouppteckning upptogs bland tillgångarna "en gammal upprutten stuga" samt "kackelongsäckare wärkstad, redskap, 3 skifvor med formar och rifsten, m.m."

Troligtvis kom Petter Wikström en tid omkring 1821-22 att vara verksam vid Delphins verkstad, vilket bland annat resulterade i att han blev gift med Jonas Delphins änka. De bosatte sig dock inte vid Grandal, utan i stället vid Kullen, alltså där krukmakaränkan Stenbom tidigare haft sitt hem. Mer om Petter Wikström i kommande avsnitt.

Genom att gifta sig med en krukmakarmästares dotter blev **Jacob Stenbom** år 1783 ägare till en krukmakarverkstad i Varberg, men tio år senare lämnade han och hustrun denna stad. Troligtvis blev de därefter bosatta i Skene, och i varje fall fanns de inskrivna "vid socknens slut" i Örby sockens mantalslängd under åren 1794 och 1795. Därefter har makarna under en period inte gått att återfinna i denna handling. I bouppteckningen efter hustrun som avled 1802 upptogs bland tillgångarna "En byggning bestående av verkstad och brännskjul samt oinredd kammare". Tyvärr fanns där inga uppgifter om var denna byggnad var belägen, men gissningsvis hyrde familjen bostad på annan plats än där verkstaden fanns.

Året därpå gick pottmakare Stenbom åter att finna i Örby sockens mantalslängd, dock utan några närmare upplysningar om var han hade sitt hem eller verkstad. Under något år hade han också sällskap av en gesäll, och 1807 kommer det en ny hustru till hemmet, vilket då uppgavs ha funnits i Skene. Senare kom det att preciseras till backstugan Kullen i Skene.

Krukmakare Jacob Stenbom avled dock den 29/10 1810 i en ålder av 58 år på grund av att han blivit "ihjälosad". Änkan Maria Abrahamsdotter fortsatte därefter verksamheten med hjälp av olika gesäller, och en av dem blev hennes trolovade, samt även kruk- och kakelugnsmakarmästare. Dennes namn var Nils Berndtsson, och han hade kommit till verkstaden 1814. Nu fick han ingen lång tid varken som fästman eller mästare, eftersom han avled redan den 6/12 1817.

En av de gesäller som därefter kom att finnas hos änkan var Petter Wikström, vilken några år senare möjligtvis övertog verkstaden. I Kommerskollegiums fabriksberättelser för 1820 anges verkstaden ha varit "obegagnad" detta år, och eftersom "pottmakerskan" Maria Abrahamsdotter-Stenbom avled året därpå, så blev det eventuellt en ny ägare till denna verksamhet.

(Pehr) **Petter Wikström** var född den 7/7 1794 i Ängelholm men då med efternamnet Winberg. I hemstaden kom han även att genomgå sin lärlingstid under perioden 1810-1814. Som gesäll arbetade han kvar vid verkstaden några år. Omkring 1818-19 fanns han en tid hos änkan Stenbom i Skene, och därefter skall han eventuellt ha återvänt till Ängelholm. Därifrån uppgavs han i varje fall ha kommit när han 1820 anlände till skånska Sjörup för en ettårig vistelse där. När han åter igen bosatte sig i Skene, så skall det enligt flyttlängden ha skett 1822 och den tidigare vistelseorten anges där ha varit Ystad.

I Skene var Wikström möjligtvis under en tid verksam vid Änkan Delphins verkstad efter att hennes son Jonas Delphin avlidit. I varje fall blev det 1823 giftermål mellan dennes änka och Petter Wickström, vilken då blivit kakelugnsmakarmästare. Paret kom dock inte att vara kyrkobokförd vid Grandal utan i stället vid Kullen under Gästgivargården. Om det då var Stenboms tidigare verkstad som kom till användning, eller om det byggdes upp en ny går inte nu att fastställa. För det senare alternativet talar en uppteckning från 1931 där John Anjou berättade att verkstaden byggdes upp av en skåning (Wikström?) och att den under en tid arrenderades av berättarens far Carl Eric Anjou. Vidare om denna verkstad berättades i denna uppteckning att den revs omkring sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen samt att Skene tingshus blev uppbyggt på platsen.

Till Kommerskollegiums fabriksberättelser var den årliga inrapporteringen likartad under perioden 1824-1828. Nämligen att arbetsstyrkan bestod av tre personer och att tillverkningen utgjordes av 40 kakelugnar samt 3200 lerkärl årligen. Därefter och fram till 1847 rapporterades personalen utgöras av två personer och produktionen av kakelugnar och stenkärl. Att döma av uppgifterna i husförhörslängderna, så var det nog mestadels enbart en gesäll som var bosatt hos Wikströms under en och samma period.

I bouppteckningen efter hustrun, som avled 1848, upptogs bland tillgångar till exempel manbyggnad, verkstadsbyggnad med ugn och fyra skjul. Dessutom tre kakelugnar samt lerkärlsarbeten som krukor, fat, tallrikar, muggar och krus. Därefter verkar det enligt fabriksberättelserna som att Wikström mestadels arbetade ensam i sin verkstad fram till 1855 då den angavs som "inte i drift under åren".

Kruk- och kakelugnsmakare Petter Wikström, som ingått i ett nytt äktenskap, avled den 24/9 1856, och bland tillgångar i bouppteckningar upptogs förutom byggnader även lerkärlsarbeten av krukor, fat, tallrikar och muggar, m.m. samt obrända lerkärl. Därefter tycks det inte ha varit någon verksamhet vid kruk- och kakelugnsmakeriet förrän 1861 då gesällen Carl Erik Anjou anlände dit. Troligtvis arrenderade han då verkstaden, eftersom han i 1862 års fabriksberättelse anges som rörelseidkare med en medarbetare (gesäll) i sin tjänst. Två år senare bestod arbetsstyrkan fortfarande av en person, men då angavs även produktionen vilken detta år bestod av 23 kakelugnar och 55 skock lerkärl. (1 skock = ungefär 60 stycken). Anjou flyttade 1867 tillsammans med hustru och son till egen fastighet vid Skene Kullagård där en ny verkstad startades upp.

Under ett antal år förekom det i husförhörslängden inget "kruk- eller kakelfolk" vid Kullen förutom då kakelugnsmakaränkan Wikström, men 1874 skall Christian Petersson ha blivit inneboende där. Eftersom han titulerades kakelugnsmakare så arrenderade han förmodligen verkstaden, vilken han då bör ha drivit med hjälp av den likaledes inneboende gesällen. Petersson flyttade emellertid 1878 tillsammans med sin familj till Lyckan under Skene Björsgård och påbörjade där en egen verksamhet.

Den som tog över arrendet vid Kullen bör ha varit **Carl Johan Arleij**, vilken inflyttade 1876. Han föddes i Ystad den 1/4 1847 och kom där även i kruk- och kakelugnsmakarlära. Enligt kyrkoarkivet blev det 1865 en flytt till Stockholm, men tydligen var det en kort visit, för redan samma år hade han kommit tillbaka till föräldrahemmet. Tillsammans med den äldre brodern, kakelugnsmakargesäll Göran Arleij, blev det 1866 ett besök i Lövestad, men året därpå återvände de båda till Ystad. Carl Johan bosatte sig 1869 i Ängelholm för att kommande år fortsätta till Klippan (Vedby socken), varifrån han så sex år senare kom till Skene. Där blev han bosatt hos änkan Wikström vid Kullen, och gifte sig tämligen omedelbart med en piga i huset.

Efter att Christian Petersson startade upp en egen verksamhet vid Lyckan, så torde Arleij ha tagit över arrendet av verkstaden, och efter änkans död 1884 blev han ägare till densamma. I husförhörslängden antecknades att han 1888 erhöll bevis för att få idka handel och samma år återfanns han i Kommerskollegiums fabriksberättelser med uppgiften att tillverkningen bestod av kakel och lerkärl. Följande år angavs att arbetspersonalen uppgick till en person samt att produktionen bestod av kok- och lerkärl.

Kakelugnsmakare Carl Johan Arleij avled den 12/10 1899 och bland tillgångarna i dennes bouppteckning upptogs "en kakelugnsmakarverkstad, gammal och förfallen". Därmed avslutades verksamheten vid Kullen under Skene Gästgivaregård.



Bildkälla: Ann Söderberg

**Carl Eric Anjou** skall enligt kyrkoarkiven ha blivit född i Vimmerby den 11/3 1833. Samma år flyttade familjen till Kristdala socken, likaledes i Kalmar län. Tryserum i Östergötlands län blev deras nya bostadsort 1847, och fadern som tidigare titulerats tegelslagare benämndes där som krukmakare. Troligtvis kom då också sönerna i kontakt med yrket.

Omkring 1853-54 flyttade krukmakare och änkemannen Johan Eric Anjou till sin födelsesocken Ringarum tillsammans med barnen.

Där kom sonen Carl Eric i fortsatt lära hos kakelugnsmakare Hagberg, som hade sin verkstad vid Paris i Ringarums socken. Enligt kyrkoarkivet flyttade Carl Eric Anjou år 1857 som gesäll till Linköping och där har han även gått att återfinna som bosatt tillsammans med andra gesäller hos en kakelugnsmakaränka. Året därefter anger arkiven en flytt till Kungälv, varifrån han följande år skall ha flyttat vidare till Göteborg.

I Tom Möllers bok "Krukmakare och kakelugnsmakare" berättade Carl Eric Anjous sonson, vilket även han hade namnet Karl Erik, bland annat något om sin farfar och hans färd till Skene. Till att börja med anges där att Anjous läromästare, kakelugnsmakare Hagberg, hade sin verksamhet i Söderköping, men detta beror nog på att denne, som mästare på landsbygden (Ringarum), måste vara skatt- och mantalsskriven i en närliggande stad, i detta fall Söderköping.

På liknande sätt var mästarna i Skene skattskrivna i Borås. Vidare berättas att gesällvandringen gick via Västhorja invid Värnamo till Göteborg och sedan till Kungälv, där det bland annat blev en första träff med den blivande hustrun, tillika berättarens farmor. Efter en kort tid där fortsatte farfadern till Alingsås och därifrån så slutligen till Skene och änkan Wikström vid Kullen år 1860. Förmodligen hade Karl Erik Anjou (den yngre) tillgång till sin farfars gesällbok, så dessa uppgifter stämmer säkert. Möjligen kan man av detta konstantera att det inte enbart med kyrkoarkivens uppgifter nu i efterhand går att helt följa till exempel en gesälls vandringar. Vidare anges i berättelsen att Anjou (den äldre) arrenderade änkans verkstad från 1864 och tre år framåt, dock återfinns han i Kommerskollegiums fabriksberättelser med egen rörelse från och med 1862.

I varje fall skall han enligt kyrkoarkivet tillsammans med hustrun och sonen ha lämnat Kullen år 1867 för att i stället bosätta sig i egen fastighet vid Tålyckan, Bergåkra nr 1, under Skene Kullagård, där även en ny verkstad blev uppbyggd. Nästan omedelbart kom där även att finnas en gesäll och lärling som inneboende i hemmet, och i Kommerskollegiums fabriksberättelser för 1868 anges att Anjou tillsammans med två anställda detta år tillverkade 12 kakelugnar och 3600 lerkärl. Några år senare kunde samma personalstyrka tillverka 40 kakelugnar och 2700 lerkärl. Kakelugnsmakare Carl Eric Anjou fick dock ingen lång tid vid sitt nyuppförda hem, utan han avled redan den 1/10 1873. Då var sonen John Alfred endast sju år och kunde naturligtvis inte ta över verksamheten.

**Salomon Johansson** föddes i Agunnaryds socken, Kronobergs län, den 27/10 1849. Som femtonåring flyttade han till Norra Åsums socken i dåvarande Kristianstads län för att komma i kakelugnsmakarlära. Efter fem år återvände han 1870 till hemsocknen, och arbetade där som gesäll hos en krukmakare innan han året därpå flyttade vidare till Falkenberg. Efter en ettårig vistelse i denna stad blev det ett lika långt besök i Varberg, innan han som gesäll kom till Anjous i Skene år 1873. Där arbetade han som verksgesäll åt änkan innan han två år senare gifte sig med henne och därmed övertog verkstaden.



Flera gesäller och lärlingar kom att vara bosatta hos familjen under åren, men i Kommerskollegiums fabriksberättelser angavs mestadels en arbetsstyrka bestående av två man och att det tillverkades 10-talet kakelugnar samt upp till 6000 lerkärl årligen. Under 1880-talets sista år antecknades dock enbart en tillverkning av kok- och lerkärl. Under 1900-talet fanns det inte längre något arbetsfolk bosatt vid Tålyckan, förutom då hustruns son John Alfred.

**John Alfred Anjou** var född den 1/2 1866 och kom troligtvis tidigt i arbete vid styvfadern verkstad. Som gesäll bodde han kvar vid gården tillsammans med sin familj, och övertog fastigheten med verkstad efter att Salomon Johansson avlidit den 22/4 1923.

*Kakelugnen på vidstående bild finns uppsatt i Anjougården och är sannolikt tillverkad vid denna verkstad. Foto: Kent Olsson.*



Bildkälla: Ann Söderberg

John Alfreds son **Karl Erik Anjou**, som föddes den 21/10 1889, hade även han tidigt kommit att få vara behjälplig vid tillverkningen, vilken mestadels bestod av hushållsgods som krukor, burkat, fat, skålar och liknande samt naturligtvis även någon lergök. Efter John Alfreds Anjous död den 3/8 1931 tog Karl över verksamheten och drev den till sitt frånfälle den 23/6 1959.

Numera är Anjous kruk- och kakelugnsbakerverkstad kulturminnesförklarad och både den samt boningshuset ägs av Skene-Örby hembygdsförening. Verkstaden är en av de få i landet som fortfarande finns bevarade, och där går det att, förutom verkstadsinredningen, även se bland annat de olika formarna som användes vid till exempel kakeltillverkningen.

I boningshuset visas en mångfald exempel på vad som tillverkats under åren. Anjougården är öppen onsdagar under juli månad i samband med våffelcafé, men även vid andra tider finns det tillfälle till ett besök. Närmare upplysningar går att få på Skene-Örby hembygdsförenings hemsida.



Anjougården på 1980-talet. Foto: Thomas Engel / Vänersborgs Museum

Här följer ett antal bilder från Anjougården, vilka blivit fotograferade av Kent Olsson, Skene-Örby hembygdsförening.



**Christian Petersson** föddes den 5/2 1849 i Anderstorp, Jönköpings län men flyttade vid två års ålder tillsammans med föräldrar och syskon till Tranemo. Därifrån begav han sig 1863 till Aringsås socken (Alvesta) där han kom i lära vid en kakelugnsbäddverkstad på Engaholms säteri. Lärlingstiden fortsatte sex år senare hos Carl Eric Anjou i Skene, och därifrån flyttade han 1874 över till änkan Wikström vid Kullen i Skene, vars verkstad han troligtvis arrenderade.

Tillsammans med hustru och barn bosatte han sig så år 1878 vid Lyckan under Skene Björsgård där även en verkstad byggdes upp. Hos familjen kom det under åren även att finnas en hel del gesäller och lärlingar som inneboende. Förutom dessa kom säkerligen också sönerna att få arbeta i verkstaden. Dock fanns inte Peterssons verksamhet redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser förrän 1888 och då med en angiven tillverkning av kakel och lerkärl. Följande år hade detta preciserats till 25 kakelugnar och

200 dussin lerkärl. Kakelugnsmakare Christian Petersson avled den 12/8 1902 och bland tillgångarna i dennes bouppteckning upptogs förutom boningshus och kakelverkstad även tre hela kakelugnar samt diverse kakel och lerkärl. Troligtvis tog sonen Karl Rudolf Petersson, född den 17/9 1880, över verkstaden efter faderns död, men han avreste till Nordamerika tre år senare. Efter att ha återvänt till hemorten år 1907 avled han den 19/7 samma år.

Kakelugnsmakare **Alfred Johansson** anges i husförhörlängden ha flyttat till Skene från sin födelsesocken Berghem år 1907, men eftersom han i Christian Peterssons bouppteckning antecknades ha en fordran bestående av inestående arbetslön torde ankomsten ha skett betydligt tidigare. I varje fall var han född den 3/10 1877 och hyrde troligtvis Peterssons verkstad från mitten av 1910-talet. Tillsammans med hustru och barn återvände han dock till Berghem 1919. Därefter har det i husförhörlängden inte gått att återfinna något "kruk- eller kakelfolk" vid Lyckan under Skene Björsgård.



Kakeltillverkning vid Br. Nilssons verkstad.  
Bildkälla: Göteborgs stadsmuseum

**Gustaf Oskar Nilsson** blev född den 8/11 1861 i Kungälv, och därifrån begav han sig vid femton års ålder till Skene för att komma i lära hos Salomon Johansson. Som nygift flyttade han 1884 tillsammans med hustrun till Kullaberg under Skene Kullagård och startade där upp en egen verksamhet. I hushållet ingick en tid två gesäller, varav den ene var Carl Fredrik Zelander, samt en lärling. Senare blev det sönerna Pontus och Oskar som fick hjälpa till i verkstaden, men mestadels fanns det i varje fall någon utomstående gesäll/arbetare på gården fram till 1930-talet.

Efter Gustaf Nilssons död den 4/3 1913 övertogs rörelsen av sönerna Karl **Pontus** (född den 1/9 1884) och Frans **Oskar** (född den 29/9 1886), vilka under namnet Bröderna Nilssons kakelfabrik skall ha drivit den fram till början av 1930-talet. I Gustaf Nilssons bouppteckning upptogs som tillgångar bland annat 20 kakelugnar, obränd kakel, ved samt kakelformar.

I några uppteckningar från 1919, vilka förvaras på Göteborgs stadsmuseum, berättade bröderna Nilsson något allmänt om kakeltillverkning, och detsamma gjorde Salomon Johansson angående krukmakargodsets tillverkning.

**Carl Fredrik Zelander** kom till världen den 21/5 1852 i Lund, men några år senare flyttade familjen till Malmö. Där kom han som femtonårig i kakelugnsmakarlära. Förutom ett kort besök i Ystad 1868-69 stannade han som gesäll kvar i Malmö till omkring 1871. Kyrkoarkivet anger en flytt till Stockholm, men eftersom det inte fanns antecknat någon församling, så blir det ett alltför omfattande arbete att leta efter honom i huvudstadens alla arkiv.

Inte förrän 1888, då han uppgavs ha inflyttat till Skene, har han återigen påträffats i handlingarna. Då skall gesäll Zelander ha anlänt till kakelugnsmakare Petersson vid Lyckan, men året därpå återfanns han hos Gustaf Nilsson vid Kullaberg. Efter det blev det så 1891 dags för den egna verkstaden vid Vägen under Skene Björsgård, där han bosatte sig tillsammans med den nyblivna hustrun. Under en tid vid sekelskiftet ingick även en gesäll samt två lärlingar i hushållet.

I *Tidning för Wenersborgs stad och län* den 4/11 1897 kungjordes om en anmälan som inlämnats till handelsregistret angående att firma C.F. Zelander i Skene ämnade idka fabrikation och handel med kakelugns- och krukmakeriarbeten. Troligtvis hade fabrikation och handel skett även före det att anmälan till handelsregistret inkom.

*Den 10 oktober.*

**Kakelugnsmakaren Carl Fredrik Zelander från Skene Björsagården i Örby socken ämnar i Skene af samma socken idka fabrikation och handel med kakelugns- och krukmakeriarbeten under firma C. F. Zelander.**

Efter att kakelugnsmakare Carl Fredrik Zelander avlidit den 29/8 1913 torde verksamheten vid denna verkstad ha upphört. Bland tillgångarna i bouppteckningen upptogs exempelvis "kakelmakarverktyg" samt diverse kakel.

**Gustaf Andersson** föddes den 10/6 1830 vid ett soldattorp i Hajoms socken inte så långt ifrån Skene. Som trettonåring begav han sig till Varberg, för att där komma i kakelugnsmakarlära. Sex år senare, omkring 1849, antecknades att han flyttat till "obestämd ort". Möjligen var denna ort Göteborg, eftersom det var därifrån han uppgavs komma när han 1855 som gesäll anlände till kakelfabriken vid Armboga landeri i Borås. Fem år senare blev det återigen antecknat "obest. ort" som destination i flyttningslängden.

Därefter har han inte gått att återfinna i arkiven förrän han enligt dessa inflyttade till Örby socken och fastigheten Gustafsberg under Mullskår i Skene. Platsen benämns även Nycklaberget. Anderssons tillverkning skall ha bestått av lerkärl och kakelugnar, och möjligtvis arbetade han ensam i sin verkstad eftersom det i husförhörslängden inte har gått att se något arbetsfolk bosatt vid fastigheten under åren. Den före detta kakelugnsmakaren Gustaf Andersson avled den 28/5 1904.

Förutom de redan nämnda artiklarna som behandlar kruk- och kakelugnsmakarverksamheten i Skene, så har det dessutom skrivits en hel del tidningsartiklar om detta. Även på internet finns det möjlighet att ta del av upplysningar om dessa hantverkare och deras yrke. Framförallt är det då Anjous verksamhet som blivit beskriven. Under åren har det också gjorts en del besök av museipersonal i Skene, vilka skrivit ned de berättelser de fått från några kruk- och kakelugnsmakare där. Av dessa uppteckningar som mestadels innehåller upplysningar om yrket i allmänhet, finns ett antal på Göteborgs stadsmuseum.

### **Nolhaga slott och säteri (Alingsås landsförsamling)**

Vid Nolhaga slott och säteri utanför Alingsås anlade Jonas Alströmer ett pipbruk redan under tidigt 1700-tal och detta fanns i varje fall i husförhörslängden kvar en bit in på 1800-talet, men möjligtvis skedde under Alströmers tid även en viss tillverkning av lerkärl (hushållsgods av bränd lera).

Nolhaga ägdes från 1813 av Ryttmästare Jean Adelsköld. Förutom lantbruk fanns vid säteriet även bland annat tegelbruk och detta pipbruk. Vid det senare arbetade, vad som framgår av husförhörslängden, också de två kakelugnsmakarna Carl Wilhelm Schultz och Johan Pettersson under början av 1800-talet. Under 1810-talet tillkommer så något som kallades för "Stenkärlsfabriken", där de två kakelugnsmakarna var verksamma. Några år de bägge tillsammans, och något år endast en av dem.

Det går inte att erhålla några upplysningar om verksamheten från Kommerskollegiums fabriksberättelser tidigare än 1816, men detta år uppgavs tillverkningen bestå av 150 stycken stenkärl (lerkärl). Detta var också vad som producerades året därpå, och då uppgavs arbetsstyrkan till två personer. Samma antal arbetare bestod till och med 1821. Från 1819 ökades antalet tillverkade stenkärl till 500 stycken, och detta gällde också för de två följande åren. Under åren 1822 och 1823 tillverkade den då ensamme arbetaren kakelugnar i stället för stenkärl. Antalet angavs vara 15 respektive 20 stycken.

1824 avled Carl Wilhelm Schultz, och från detta år förekommer Stenkärlsfabriken vid Nolhaga inte längre i Kommerskollegiums fabriksberättelser. Troligtvis upphörde tillverkningen där i samband med Schultz frånfälle.

Nedanstående kungörelse i Göteborgs Allehanda från den 30/5 1815 visar att kakelugnstillverkningen startade betydligt tidigare än vad Kommerskollegiums fabriksberättelser ger intryck av. Liknande annonser förekom ett flertal gånger i tidningen under året.

*"På Nolhaga stenkärlsfabrik försäljas alla sorter hvitglaserade, grönglaserade och oglaserade Kakelugnar, och kan beställning deraf göras genom korrespondens med Bokhållaren Petter Andersson, hvars adress är Alingsås och Nolhaga."*

Några år senare fanns denna kungörelse att läsa i Göteborgs Allehanda den 30/3 1818. Eftersom tidningens läsare blev informerade om auktion på Nolhaga vid ytterligare tillfällen under de följande åren, så torde försäljningen av lösegendomen inte ha lockat till alltför många auktionsbud. Adelsköld blev också kvar på Nolhaga under en rätt så lång tidsperiod.

*"Tisdagen d. 14 nästk. Juli kl. 10 f.m. kommer genom offentlig auktion på säteriet Nolhaga vid Alingsås att försäljas Ryttmästaren J. Adelskölds till sina borgenärens förnöjande afstådde lösa egendom, bestående af guld, silfver, tenn, koppar, messing, malm, jern och blecksaker, säng- och linkläder samt duktyger, meubler af speglar, ljuskronor, en mahognysäng, byråer, bord af mahogny och andra träslag, soffor, divaner, stolar samt trädbråte, en billard med tillbehör, porcellain, glas, kupévagnar, kalescher, chaisar, kärror, slädar, rackar, nya spannselar, snäckselar, chais- och slädselar, böcker uti flera språk och vetenskaper, nya porcellains-kakelugnar samt ett parti kritpipor, 1 par vagnshästar, 2 ridhästar samt åtskillig vacker ungboskap af stutar, qvigor och tjurar jemte större och mindre svin."*

## Alingsås

De flesta av kakelugnsmakarna under i varje fall 1800-talets första del kan nog också kallas krukmakare, det vill säga att de förutom kakel till kakelugnar även tillverkade hushållsgods som krukor, fat m.m. Dessa kruk-/kakelugnsmakare var mestadels anslutna till Göteborgs kruk- och kakelugnsmakarämbete, men innan detta bildades 1762 var Alingsås-mästarna anslutna till ämbetet i Jönköping. Abraham Enegren fanns dock med i Jönköpingsämbetet ännu 1780.

Alingsås fick 1802 sitt eget ämbete genom de tre mästarna Peter Bergström, Elias Esping och Lars Röding, varav den sistnämnde blev ämbetets första ålderman fram till 1810. Fem år senare innehade Heintzenius denna respektabla syssla under ett år innan han avlöstes av Nils Nilsson, vilken i sin tur efterträddes av J P Hammarström. Efter 1846, då skråväsendet upphörde, blev det i stället hantverks-föreningar som kruk- och kakelugnsmakarna, liksom andra hantverkare, anslöt sig till.



Fridolf Wilhelm Nyman skrev under slutet av 1880-talet och början av 1890-talet några häften som kallades "Det Alingsås som gått. – Strödda minnesanteckningar, notiser, sägner och anekdoter". I det från 1890 berättas bland annat något om "Kakelfabrikationen och Lerkälsdrejningen" i Alingsås. Några uppgifter från denna skrift har återgetts i dokumentationen.

Samme författare har efterlämnat en del handskrivna, och ibland inte alltför lättlästa, anteckningar om bland annat några av stadens kakelugnsmakare. Även från G A Bohllins verk "Bidrag till Alingsås stads historia – Minnesskrift vid stadens 300-års jubileum 1919" har det hämtats en del upplysningar.

Några uppgifter om när de första kruk- och kakelugnsmakarna etablerade sig i Alingsås har det inte gått att få fram vid arbetet med denna dokumentation, men vid grävarbeten i kvarteret Storcken skall det ha påträffats en hel del keramikskärvor från bland annat kakelplattor. Om detta i så fall är rester efter en tillverkning i staden har emellertid inte blivit bekräftat. I kyrkoarkiven har det dock gått att träffa på tre kruk- eller kakelugnsmakare vid mitten av 1700-talet.

Krukmakare Johan Baltzar Baensch skall enligt Alingsås stads vigselbok ha gift sig med jungfrun Margareta Catharina Berg år 1737, men detta var den enda gång som denne krukmakare har gått att återfinna i handlingarna. Stephan Glantz och hans hustru skall enligt födelseboken ha fått en dotter år 1747 och året därpå fanns han även inskriven i husförhörslängden. Därefter gör dessa längder ett uppehåll på tjugo år, och kakelugnsmakare Glantz har inte påträffats något ytterligare i arkiven.

**Petter Cederquist** har det däremot gått att följa under en betydligt längre tid. Först i husförhörslängden från 1745 och därefter i samband med att en son föddes två år senare. När husförhørs- och mantalslängder åter blivit tillgängliga år 1768 fanns han tillsammans med familj inskriven vid tomt/gård nr 40, men två år senare har beteckningen ändrats till nr 49 och efter ytterligare två år anges adressen till Nordgatan och nr 67. Detta bör ungefärligt motsvara nuvarande Norra Ringgatan 34 och kvarteret Månen. Troligtvis berodde dessa olika adressbenämningar på en allmän ändring av tomtbeteckningar i staden. Kakelugnsmakare Cederquist hade vid denna tid blivit en gammal man, och från omkring 1774 verkar det som att Abraham Enegren tagit över verkstaden. Den gamle blev dock även fortsättningsvis bosatt vid gården fram till det att han avled den 16/12 1782 i en ålder av 76 år.

Kakelugnsmakare **Abraham Enegren** kom 1772 tillsammans med hustru och barn inflyttande till Alingsås från Hjo, där han sedan 1740-talet hade varit verksam som krukmakare. I följande års mantalslängd var han inskriven vid nr 76 tillsammans med familj samt två gesäller. Där fann även Petter Cederquist, som gissningsvis överlätit gård och verkstad under villkor att han fick bo kvar vid gården under resten av sin livstid.

Som gesäll vid gården fanns under något år Erik Peter Bergström och 1774 blev det giftermål mellan honom och en dotter till Enegren. I samband med detta bosatte sig paret vid nr 127, där en verkstad startades upp. Mer om kruk- och kakelugnsmakarsläkten Bergström senare i dokumentationen.

Även Enegren var vid denna tid en tämligen gammal man, och 1777 kom han tillsammans med sin familj att bli mantalsskriven vid nr 52. Möjligtvis hade han då dragit sig tillbaka från yrkeslivet på grund av ålder eller hälsa. Vid nr 76 kom i stället Anders Holmwall att installera sig som kakelugnsmakare. År 1784 får Enegren sällskap vid nr 58 av svärsonen Bergström med hustru och omkring sex år senare har de alla åter igen slagit sig ned vid nr 67. Abraham Enegren hade då sedan några år tillbaka i längderna fått sig antecknat "utfattig och utan näring" samt kom på ålderns höst att få försörja sig som "allmosehjon". 71 år gammal avled kakelugnsmakare Enegren den 20/8 1795.

**Anders Holmwall** föddes förmodligen den 4/8 1753 i Alingsås, och gissningsvis kom han i lära hos Petter Cederquist. Därefter kan det eventuellt ha varit aktuellt med några års gesällvandring, men 1778 kom han inflyttande till Alingsås och då närmast från Hedemora. Året därpå blev han som kakelugnsmakare mantalsskriven vid nr 76 tillsammans med nybliven hustru samt en gesäll och gamle Cederquist. Anders Holmwall fick dock ingen lång tid som kakelugnsmakare i Alingsås, eftersom han avled redan den 1/10 1783 endast trettio år gammal.

Under en tid därefter fanns en kakelugnsmakare Christoffer Berg kyrkobokförd samt mantalsskriven vid gården tillsammans med sin hustru samt någon gesäll. Troligtvis hyrde han då verkstad och bostad av Holmwalls dödsbo. Tämligen snabbt försvann dock Berg ur handlingarna, och några ytterligare upplysningar om honom har inte gått att få fram.

Vid slutet av 1780-talet bör det ha varit när Peter Bergström tillsammans med familj samt svärfadern Abraham Enegren återvände till nr 76. Tidsangivelsen blir dock osäker, eftersom mantalslängder saknas för denna period. Bergströms kom därefter att bli kvar vid nr 76 fram till omkring 1815, men som tidigare nämnt, mer om familjen Bergström senare i dokumentationen. Kruk- och kakelugnsmakarverksamheten vid nr 76 upphörde gissningsvis i och med att Bergströms lämnade denna gård.

I samband med Peter Bergströms giftermål med Abraham Enegrens dotter år 1774, så bosatte sig paret vid nr 127, som torde motsvara nuvarande Norra Strömgatan 11 i kvarteret Väduren. Eftersom det inte har gått att träffa på något "kruk- eller kakelfolk" vid adressen tidigare, så är det nog troligt att Bergström byggde upp en verkstad där. Omkring 1784 flyttade Bergström därifrån, och lämnade över till krukmakare **Lars Röding** med familj.

Röding (Andersson) skall ha blivit född år 1760 i Hassle socken, Skaraborgs län, och var under åren 1777-1781 i lära hos mästare Olof Skagerström i Mariestad. Därifrån kom han så 1783 som gesäll till gård nr 67 i Alingsås, och året därpå bosatte han sig tillsammans med nybliven hustru vid gård nr 127. Dock blev han inte inskriven som mästare förrän 1787.

Efter den första hustruns död 1790 upptogs som tillgångar i hennes bouppteckning bland annat "inbyggd tomt med hus och verkstad belägen söder om staden vid nr 127" samt diverse halvfärdiga lerkärl. Hos Rödings kom det under åren att finnas någon gesäll och lärling bosatt, och något år ingick det upp till tre gesäller i hushållet. En av gesällerna var Elias Esping, vilken blev gift med en dotter till Rödings andra hustru. Paret kom att bosätta sig på granntomten nr 128.

Kruk- och kakelugnsmakare Lars Röding avled den 28/3 1811 i en uppgiven ålder av 56 år. Nu stämmer ju inte detta mot det årtal då han uppgavs ha blivit född, så i varje fall någon av uppgifterna är felaktiga. Änkan gifte om sig två år senare med **Nils Nilsson**, och därmed blev han ny kakelugnsmakare vid denna verkstad. Några uppgifter om när Nilsson flyttade in till Alingsås har inte gått att få fram genom arkiven, men troligtvis var det strax före giftermålet, eftersom han inte tidigare har påträffats bland "kruk- och kakelfolket" i staden. I varje fall uppgavs han ha varit född 1785.

I hushållet kom det under åren att finnas någon gesäll och lärling, men redan den 2/4 1824 avled kakelugnsmakare Nilsson vid en ålder av 39 år. I den avlidnes bouppteckning fanns bland tillgångarna "Werkstaden med tillbehör" samt "diverse lerkärl". Efter makens död blev änkans svärson Isac Heintzenius kakelugnsmakare vid no. 127, och drev där verkstaden med hjälp av någon gesäll och lärling fram till början av 1830-talet då han och hustrun flyttade till annan plats i staden. I stället kom Johan Magnus Bergström att bli bosatt vid denna gård, och därmed återvände till den tomt där farfadern bosattes sig omkring sextio år tidigare. Samtidigt blev han granne till sin far Johannes Bergström vid tomt nr 128 och Heintzenius senare i denna dokumentation.

**Elias Esping**, anges ha blivit född år 1769, och födelseorten torde ha varit Skara. Han kom 1785 i lära hos mästare J. Vettergren i Göteborg, och blev där godkänd gesäll 1790. 1793 blev det en flytt till Alingsås och Rödings verkstad vid nr 127. Detta år fick ha också burskap i staden, och året efter blev han mästare. Efter att det blivit giftermål mellan Esping och dottern till Rödings hustru, så flyttade paret år 1794 till granntomten nr 128, vilken torde motsvara dagens Norra Strömgatan 13, och där byggdes gissningsvis en ny verkstad upp.

Hos familjen kom det under åren att finnas någon gesäll och lärling som inneboende, men även kakelugnsmakare Elias Esping fick ett relativt kort liv, eftersom han avled redan den 12/4 1810. Änkan kom därefter att driva rörelsen under en tid med hjälp av gesällerna Heintzenius och Hammarström, varav den förstnämnde senare blev hennes nye make.

**Isac Heintzenius** uppges i husförhörslängderna ha varit född år 1786 i Värmland, men däremot finns inga uppgifter om när han anlände till Alingsås, eller var han tidigare varit verksam. I varje fall fanns han från och med 1809 i mantalslängden antecknad som gesäll hos Esping, och två år senare gifte han sig med dennes änka. Därmed blev han ny kakelugnsmakare vid nr 128, och till hjälp fanns där någon gesäll och lärling.

Omkring 1815 verkar det som att Heintzenius och Johannes Bergström bytte bostad med varandra. Bergström hade under något år varit mantalsskriven vid nr 85, och dit kom då i stället hans yrkesbroder medan Bergström flyttade till nr 128. Under en tid fanns det både gesäller och lärlingar bosatta hos makarna Heintzenius, men efter att ha varit bosatta vid olika adresser i staden, och även under perioden 1818-1821 i Lilla Edet, kom de att få sin bostad hos hustruns mor vid nr 127.

Efter kakelugnsmakare Nilssons död drevs troligtvis verkstaden av änkans svärson fram till hennes död 1831. Därefter övertogs gården av C M Bergström och makarna Heintzenius kom detta år att bli bosatta i området Nybygget i kvarteret Järta. I skriften "Det Alingsås som gått" anges benämningen Södra Säfringslyckan vid Östra Ringgatan. Där byggdes det upp ett boningshus med tillhörande verkstad. Kakelugnsmakare Isac Heintzenius avled den 30/8 1834 i koleran som då härjade i staden. Hustrun dog dagen därefter och dottern ytterligare en dag senare i samma sjukdom. Bland tillgångar i bouppteckningen upptogs "Wärkstaden med tillbehör" samt "färdiga och ofärdiga lerkärl och kakelugnar". Denna verkstad övertog A P Bergström när han året efter Heintzenius död flyttade till Nybygget.

**Johan Petter Hammarström** föddes den 1/3 1785 i Södermanland (enl. Alingsås stadsförsamling kyrkoarkiv). Enligt Eskilstuna kyrkoarkiv fanns som boende hos kakelugnsmakare Olof Fredric Damberg bl.a. gesällen Jan Pet. Hammarström, född 28/2 1785 i Ramnäs. Hammarström skall enligt husförhörslängden ha kommit dit 1803, och avflyttade sju år senare till obestämd ort. I födelseboken för Ramnäs församling i Västmanlands län fanns en Petter Hammarström född den 2/2 1785, vilket torde vara det rätta födelsedatumet.

Från artikeln "Göteborgs Kruk- och Kakelugnsmakare Ämbete" kommer dessa uppgifter om Hammarström: *"Johan Petter Hammarström gick under åren 1804 - 1808 i lära hos mästare Olof Fr. Damberg i Eskilstuna. Erhöll den 11/3 1812 magistratens i Alingsås tillstånd att vinna burskap i staden, samt blev mästare den 16/6 1812. Nämnes 1838 som ålderman i Alingsås"*.

I mantalslängden för Alingsås stad avseende år 1811 antecknades Hammarström som gesäll hos änkan Esping, men året därpå fanns han tillsammans med nybliven hustru boende i den egna fastigheten vid tomt nr 95 (Drottninggatan 35, kvarteret Jägaren). Efterhand blev det en utökad barnaskara, men även gesäller och lärlingar kom att finnas i hushållet.

Kakelugnsmakare J P Hammarström avled dock den 10/8 1842, och därefter drev änkan verksamheten vid det som kallades Alingsås kakelfabrik med hjälp av gesäller och lärlingar under några år. I skriften "Det Alingsås som gått" påstås att det var Hammarström som framställde den första svenska vitglaserade kakelugnen efter att ha lärt sig konsten av en tysk som var anställd vid Nohaga pipbruk. Gissningsvis var tyskens namn Carl Wilhelm Schultz. Någon tveksamhet känns det dock angående uppgiften, eftersom i varje fall Marieberg tillverkade vitglaserade kakelugnar redan vid 1770-talet.

**Johan Petter Hintze** var född den 15/2 1819 i Västerstad socken i dåvarande Malmöhus län. Familjen flyttade efter någon tid till närliggande Östraby, och därifrån begav sig gossen Johan Petter (Petrus) år 1834 till Malmö för att komma i kruk- och kakelugnsmakarlära. En gesällvandring påbörjades 1841 och då angavs "obest. ort" som resmål. När han två år senare återvände till Malmö, så skall i varje fall Göteborg ha varit den tidigare vistelseorten. Vistelsen i Malmö blev denna gång inte så långvarig, för 1844



anlände Hintze som gesäll till änkan Hammarström i Alingsås. Två år senare gifter han sig med henne, och övertar därmed verkstaden vid nr 95. Där fanns sedan boende, förutom makarna Hintze, även en del gesäller och lärlingar under åren.

Enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser varierade antalet gesäller vid verkstaden mestadels mellan två till fem stycken. Lärlingarnas antal var ungefär detsamma. I skiften "Det Alingsås som gått" uppges dock att arbetsstyrkan uppgick till omkring tio personer. 1848 hade Johan Petter Hintzes yngste bror, gossen Frans, kommit inflyttande till nr 95, och året därefter en annan bror, Abraham, men nio år senare flyttade de båda till tomt nr 123, där de blev hyresgäster tillsammans med sina resp. nybildade familjer. Deras bror, kakelugnsmakare Johan Petter Hintze avled den 25/1 1862, endast 42 år gammal, och därefter blev Frans Hintze ny kakelugnsmakare vid nr 95.

**Abraham Magnus Hintze**, föddes den 30/7 1825 i Västerstad, men som femtonåring flyttade han till Malmö för att där, liksom tidigare hans bror, komma i kruk- och kakelugnsmakarlära. Som gesäll flyttade han 1847 till "obest. ort", och när han två år senare sammantrålade med sina två bröder vid nr 95 i Alingsås angavs han närmast komma från Göteborg. Fram till 1857 var han därefter kyrkobokförd vid denna adress, men blev därefter skriven vid nr 123 tillsammans med nybildad familj samt brodern Frans Oscar och en del andra gesäller. Gissningsvis fanns arbetsplatsen då vid nr 95 eller ute hos kunder i samband med kakelugnsuppsättning. Familjen blev senare som hyresgäster bosatta på olika platser i staden.

Efterhand titulerades Hintze som kakelugnsmakare, och bör därmed ha drivit någon form av verksamhet. Möjligen sysslade han med uppsättning av de kakelugnar som tillverkades vid broderns verkstad. Kakelugnsmakare Abraham Hintze avled den 12/3 1906.

**Frans Oscar Hintze**, född den 15/5 1834 i Månaröd, Östraby socken i Malmöhus län, lämnade 1848 föräldrahemmet för att i Alingsås komma i kakelugnsmakarlära hos sin bror Johan Petter. Efter någon tid vid tomt nr 123, där han även bildade familj, återvände Frans Oscar som kakelugnsmakare till nr 95 i samband med brodern Johan Petter Hintzes död 1862. Frans Hintze drev därefter verksamheten vidare vid nr 95, och fick så småningom titeln kakelugnsmakerifabrikör. Möjligen kan detta tyda på en större omfattning av tillverkningen.

I Kommerskollegiums fabriksberättelser antecknades han med en rörelse redan från och med 1858, och enligt F W Nymans handskrivna anteckningar från 1900-talets början så skall han ha drivit en egen kakeltillverkning som konkurrent eller möjligtvis kollega till brodern. Senare anger dessa fabriksberättelser en arbetsstyrka som mestadels bestod av tre till fyra personer. I den tidigare nämnda skriften "Det Alingsås som gått" omtalas att den skicklige och välkände modellören Anders Petter Sjölander under en längre tid var anställd som formtillverare vid denna verkstad/fabrik. 1895 lämnade dock makarna Hintze fastigheten vid nr 95, och får annat boende i staden, samtidigt som kakelugnsmakeriet kommer i en annan kakelugnsmakares ägo.

I en tidningsannons i samband med denna försäljning beskrevs fastigheten på detta sätt: *"Fastigheten består af förutom 2:ne verkstäder, 6 rum och kök samt brygghus, stall och ladugård"*. I köpet ingick alla kakelugnsmakeriinventarier med formar m.m. Dessutom omtalades det i annonsen att kakelugnsmakeriyrket oavbrutet hade bedrivits vid fastigheten i över hundra år. Dock har det i mantals- och husförhörlängd inte gått att träffa på något "kakelfolk" vid denna tomt förrän 1812 och i samband med att Hammarström bosatte sig där. Men naturligtvis kan det trots detta ha funnits en kakelugnsmakarverkstad där tidigare. Kakelugnsfabrikör Frans Oscar Hintze, som i Nymans anteckningar beskrevs som en gladlynt, ståtlig och kraftig person med mörkt hår, avled den 16/12 1900.

Nedan visas bilder på några av de flertal kakelugnar från F O Hintzes tillverkning som finns i Sandqvistska gården i Alingsås. Foto: Anna-Karin Jansson.



**Carl Fredrik Söderberg** föddes i Alingsås 8/5 1861. 1895 övertog han Hintzes verkstad vid nr 95. 1880 begav han sig från föräldrahemmet till kakelugnsbakerverkstaden vid Nybygget, som då drevs av Gustaf A. Gæbel, för att komma i kruk- och kakelugnsbakerlära. Förutom att där bli gesäll, blev Söderberg även gift med Gæbels fosterdotter. Makarna flyttade 1892 till Säfvesplan, men tre år senare var det så dags att ta över Hintzes fastighet och verkstad vid nr 95. Nu blev det inte någon lång tid där för honom, utan redan den 28/9 1899 avled kakelugnsbaker Carl Fredrik Söderberg. Året därpå kom så Carl Gustaf Bergström dit och övertog verksamheten, men mer om detta i följande avsnitt, som i huvudsak handlar om släkten Bergström.

Fortsätter dokumentationen med en redogörelse över släkten Bergströms kruk- och kakelugnsbakerverksamheter i Alingsås samt i något fall även på annan ort. Den förste av dessa som har gått att träffa på i arkiven var Eric **Peter Bergström**, som skall ha varit född 1744. Några ytterligare upplysningar om honom har inte påträffats, förrän han i 1774-års mantalslängd fanns inskriven som gesäll hos Abraham Enegren vid nr 67. Samma år gifte han sig med Enegrens dotter, och paret flyttade till nr 127, där gissningsvis en verkstad byggdes upp.

Där blev familjen kvar i omkring tio år, stundtals med någon gesäll i hushållet, varefter de i stället bosatte sig vid nr 52 (korsning Drottningsgatan- Färgaregatan, kvarteret Korpen). Om det fanns någon verkstad även där är dock oklart. Vid slutet av 1780-talet återvände Peter Bergström tillsammans med familj och svärfar Enegren till tomt/gård nr 67. Där var han därefter verksam fram till det att han avled den 18/5 1802 vid 58 års ålder. Bland tillgångar i den avlidnes bouppteckning fanns, förutom hus och tomt under nr 67, en del "Wärkstads saker". Bland dessa kan nämnas "2 omgångar 4-kantiga kakelugnsformar" samt "1 omgång runda kakelugnsformar".

Efter faderns död var det sönerna Eric och Johannes som gemensamt drev verkstaden, medan det var modern som var ägare till den. **Eric Bergström** var född den 17/5 1777 och kom troligtvis som brukligt tidigt i lära hos sin far, men redan 1795 flyttade han till Göteborg. Dock återvände han till hemstaden efter några år, och kom som gesäll tillsammans med brodern Johannes att under en tid driva verkstaden vid nr 67 efter faderns död. Omkring år 1805 begav han sig i väg till Forsa säteri i Bollebygds socken och förestod då troligtvis den stenkärlfabrik som fanns där. Innan han återvände till Alingsås vid mitten av 1810-talet blev det även ett besök hos en kruk- och kakelugnsbakerverkstad i Skene.

Efter återkomsten till hemstaden kom bostaden att finnas på några olika platser, men efter att Bergström blivit änkeman fick han vid mitten av 1820-talet sin hemvist hos sin bror Johannes, som då etablerat sig vid nr 128. Även Heintzenius vid nr 127 anlätade honom som gesäll under en tid. Tillsammans med brorsonen A P Bergström blev det omkring mitten av 1830-talet en flytt till Nybygget, där troligtvis Heintzenius verkstad övertogs. Någon lång tid där blev det dock inte för Eric Bergström, eftersom han avled redan den 4/2 1836.

(Johannes) **Johan Bergström** föddes den 10/2 1780, och efter faderns död 1802 drev han verkstaden vid nr 67 tillsammans med brodern Eric. Året därpå blev det dock dags för gesällvandring, men efter någon tid återvände han till Alingsås och tog då även över verkstaden sedan modern avlidit 1806. Samtidigt bildade han familj, och hos denna fanns under den första tiden också en lärling inneboende. Senare tillkom det även någon gesäll, men omkring 1815 blev det en flytt till nr 128 där gård och verkstad övertogs från Heintzenius. Förutom brodern Eric kom sönerna Johan Magnus och Anders Petter efterhand att få arbeta i verkstaden, samt emellanåt ytterligare en gesäll och lärling.



Kakelplatta tillverkad av  
Johan Bergström

De bägge sönerna, som blev utnämnda till gesäller vid sin fars verkstad, återkom till Alingsås efter gesällvandringar och startade upp egna verksamheter i staden. Den äldste, Johan Magnus, avled dock i tidig ålder, och därför kom dennes son, Gustaf Adolf, att bli styvson hos sin farfar och kom även i lära vid dennes verkstad.

Enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser fanns det mestadels en gesäll eller lärling hos kakelugnsmakare Johan Bergström fram till det att han avled den 9/1 1858.

Efter att Bergström blivit änklings lämnade sonhustrun Christina Bergström, som var änka efter J M Bergström, sin bostad vid nr 127 och flyttade tillsammans med två döttrar till svärfadern vid nr 128. Hon kom då att sköta hushållet åt honom, och även vara ute på marknader och sälja de lerkärl som tillverkats vid verkstaden. På grund av detta så testamenterade Johan Bergström gård och tomt under nr 128 till henne, och därigenom blev hon även ägare till kruk- och kakelugnsmakeriet där. Enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser hade Christina Bergström dock en rörelse redan 1855 samtidigt med svärfaderns. Gissningsvis använde de i varje fall samma verkstad.

Till sin hjälp i krukmakeriverksamheten hade änkan Bergström en gesäll vars namn var Johannes Lundberg och vilken hon hade varit dopvittne till vid dennes födelse. Christina Bergström avled den 18/2 1873, och i hennes bouppteckning fanns som tillgångar förutom gård och tomt under nr 128 bland annat verkstadsinventarier samt diverse lerkärl.

**Johannes Lundberg** föddes den 18/11 1836 i Alingsås, och växte upp vid tomt nr 127. Troligtvis kom han tidigt i lära hos grannen Johan Bergström, och när Christina Bergström tog över fortsatte han hos henne. Där blev han även gesäll samt svärson i huset. Efter att svärmodern och arbetsgivaren avlidit, blev det Johannes Lundberg som tog över vid nr 128. Att döma av uppgifterna i Kommerskollegiums fabriksberättelser torde kakelugnsmakare Johannes Lundberg ha arbetat ensam i sin verkstad och efter att han avlidit den 22/6 1884, så upphörde troligtvis kakelugnsmakeriet vid nr 128.

Johan Bergströms äldste son **Johan Magnus Bergström**, vilken blev född den 1/11 1806, fick, som tidigare nämnts, sin utbildning vid faderns verkstad, där han efter sex års lärotid utnämndes till gesäll år 1827. Efter en tid med gesällvandring, där det blev besök på en mängd orter i landet, bland annat Västerås och Varberg, återvände han omkring 1831 till Alingsås och bildade familj samt övertog gård och tomt vid nr 127. Hos familjen kom det även att finnas några gesäller och lärlingar, men kakelugnsmakare Johan Magnus Bergström fick ingen lång tid med egen rörelse, eftersom han avled redan den 19/1 1837.

Änkan drev rörelsen vidare under något år, men därefter torde kruk- och kakelugnsmakeriverksamheten ha upphört vid denna verkstad. Makarnas son Gustaf Adolf, som endast var fyra år när fadern dog, fick växa upp hos farfadern Johan Bergström och kom senare att driva en verkstad vid Nybygget.

Johan Bergströms andra son, **Anders Peter Bergström**, föddes den 5/2 1809 och blev även han gesäll vid sin fars verkstad. Efter en kort visit i Borås omkring 1826-27 återvände han till fadershuset och där blev han kvar till 1835 då det tillsammans med farbrodern Eric blev en flytt till Nybygget (nr 73 i kvarteret Järta, Östra Ringgatan) och den verkstad som tidigare drevs av Isac Heintzenius. Bergström bildade tämligen omgående familj, och hos denna kom det även att vara en hel del gesäller och lärlingar bosatta under åren. Enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser skall det som mest ha varit tre gesäller och någon lärling i hushållet samtidigt. Inte heller kakelugnsmakaren Anders Peter Bergström fick något långt liv, utan han avled redan den 15/6 1851.

Efter änkans död året därpå kom Nybygget att arrenderas av **Gustaf Adolf Bergström**. Han föddes den 31/7 1832 och föräldrarna var Johan Magnus och Christina Bergström. I samband med faderns död några år senare blev han styvson till sina farföräldrar och fick även komma i lära vid sin farfars verkstad.

Omkring 1853 blev han alltså arrendator av verkstaden vid Nybygget, som då ägdes av sterbhuset efter farbrodern Anders Peter. Dennes son, **Gustaf Wilhelm Bergström**, vilken blev född den 6/11 1835, flyttade efter sin mors död till Göteborg, men återvände 1856 till Alingsås och Nybygget, där han blev boende tillsammans med sin kusin och dennes familj.

Kakelugnsmakargesäll Gustaf Adolf Bergström flyttade dock med hustru och barn året därefter, alltså 1857, till tomt nr 9, för att två år senare flytta till tomt nr 15. Vid Nybygget tog Gustaf Wilhelm över verksamheten efter att kusinen flyttat, och drev den med hjälp av gesäll och lärlingar fram till rörelsens konkurs 1863, då även han hamnade vid tomt nr 15. Om kusinerna där bedrev någon egen verksamhet är osäkert, det fanns i varje fall inget övrigt "kakelfolk" boende i fastigheten.

Kommerskollegiums fabriksberättelser upplyser om att det vid G.W. Bergströms verksamhet vid Nybygget mestadels fanns en gesäll samt en till två lärlingar under perioden 1858-1862. Där tog därefter kakelugnsmakargesällen Gustaf August Gæbel över verksamheten. Mer om detta senare. Under 1860-talet fanns dock Gustaf Wilhelm Bergström åter boende vid Nybygget, och då som verksagesäll hos Gæbel. Där fanns även som lärlingar Gustaf Adolf Bergströms söner Carl Gustaf och Johan Theodor.

Gustaf Wilhelm Bergström, som i de tidigare nämnda handskrivna anteckningarna från 1900-talets början beskrevs som lång och magerlagd till växten, ingick 1877 i äktenskap och lämnade då Nybygget för att efter något år bosätta sig med hustrun i den egna fastigheten huset no. 104. Där avled han den 9/9 1900, bara några månader efter hustruns död.

Efter skilsmässa flyttade Gustaf Adolf Bergström år 1866 till Mellby församling. Där blev det tämligen omedelbart ett nytt giftermål, och tillsammans med hustru och nyfödd dotter flyttade han följande år till Borrås, Ambjörnsgården i Magra församling. På denna ort drevs därefter en verksamhet med tillverkning av bl.a. kakel till kakelugnar. Makarna fick en mängd barn, och när Gustaf Adolf Bergström avled den 15/1 1901, så tog sonen och kakelugnsmakaren **Karl Fredrik Bergström**, född den 22/2 1870 i Magra, över verksamheten.

Gustaf Adolfs son i första äktenskapet, **Carl Gustaf Bergström**, som föddes den 3/2 1858 i Alingsås, blev, som tidigare nämnts, lärling hos Gæbel vid Nybygget. Där stannade han kvar fram till 1880 då han tillsammans med nybliven hustru bosatte sig som hyresgäster på olika platser i staden.

Kakelugnsmakargesäll Bergström fick efterhand en rätt stor familj, med ett flertal söner som också kom i kakelugnsmakarlära. År 1900 flyttade makarna tillsammans med åtta barn till hus nr 95 där F O Hintzes/C F Söderbergs gård och verkstäder övertogs, och vid denna plats bedrevs därefter bland annat kakeltillverkning med hjälp av söner och anställda. En tidningsnotis i samband med en strejk år 1906 berättar om ett tämligen stort antal formare och sättare vid Bergströms kakelfabrik. Några andra tidningsartiklar berättar något om vad som tillverkades under åren. En tämligen udda sak var en porös lerplatta som skulle underlätta bakning av rågröd i stekugn. Denna platta betingade 1917 ett pris av två kronor. Kakeltillverkningen skall dock ha upphört cirka fem år senare.



Kakelfabrikör Carl Gustaf Bergström avled den 15/3 1924, och i den efterföljande bouppteckningen upptogs som tillgångar bland annat "20 stycken ouppstoppade kakelugnar", 350 stycken spiskakel och 1500 stycken kakelplattor. Söner Erling, Nils och Petter skall som sjätte generationen Bergström därefter ha drivit verksamheten vidare under namnet Alingsås Lervarufabrik, och där det ända fram till 1950-talet tillverkades bland annat prydnadskeramik. Godset märktes med ett instansat "BRB/ALINGSÅS".

I en tidningsartikel omtalas att det hos Bergströms skall ha tillverkats ett tjugotal olika lergubbar och lergummor som skall föreställa de original som fanns i Alingsås vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen.

Några exempel är "Kulimasaren", "Lina-kvicker i bena", "Hinken", "Fia i Bruka" och "Svarte Nilsson". Dessa figurer, som tillverkades i ett mycket begränsat antal, skall förutom på Alingsås museum, även i viss utsträckning finnas hos några privatpersoner i staden.



Lerfigurer tillverkade av Nils Bergström.  
Foto: Anders Thorn

Det var Nils Bergström som inspirerad av Döderhultarn började tälja träfigurer, men efter ett tag övergick till att i stället framställa dessa i lera. Det blev även olika grupper av folk, bland annat en som kallades "Postmästarn, skraddarn och en till efter besöket på Statt". Nils dekorerade också mycket vackert och smakfullt en del av de lerfat som framställdes vid fabriken.



Fat dekorerat av Nils Bergström.  
Foto: Anders Thorn.

Även om tillverkningen i huvudsak bestod av blomkrukor, så tillverkades det bland annat olika sorters urnor, lampfötter, kakelbord, lergökar och sparbössor vid fabriken, som efter en brand vid hus nr 95 vid Drottninggatan kom att ligga intill gamla Boråsvägen på Holmalund. I skriften "Sveriges privata företagare", del Västergötland, från omkring 1940 uppges att Firma Bröderna Bergström vid sin lervarutillverkning normalt framställde 3000 krukor dagligen samt även julsaker som tomtar, klockor, ljusstakar m.m. Vid fabriken sysselsattes 10-15 personer.

Vid början av 1950-talet övertogs verksamheten av de två tidigare anställda, Lars Svensson och Arne Svensson. Dessa fortsatte fabrikationen, som i huvudsak bestod av blomkrukor, men till jularna tillverkades även en och annan tomt. I samband med bygget av den nya Boråsvägen fick företaget omkring 1960-61 flytta till ett industriområde i staden, där de sedan kom att finnas i ytterligare ett antal år.



*På vidstående bild visas en tomt som tillverkades vid Bröderna Bergströms verkstad. Foto: Anders Thorn.*

*Här nedanför en urna och en ljuslykta från samma tillverkare. Ljuslyktan fotograferad av Lars Melander.*



Möjligen var det fler än de ovan nämnda ur slakten Bergström som ägnade sig åt kruk- och kakelugnsmakeri, och som då eventuellt bosatte sig på annan plats i landet. Till exempel hade Eric Bergström en son, Carl Gustaf, född 1810, vilken var kakelugnsmakarlärling. Denne flyttade dock 1825 till annan ort, och har inte gått att följa vidare. Det var inte ovanligt att kruk- och kakelugnsmakardöttrar gifte sig med gesäller, och förutom Johan Magnus Bergströms dotter Augusta Charlotta, så blev i varje fall Anders Petter Bergströms dotter Dorothea Fredrika gift med sådan, och i detta fall J Z Rudholm. Denne Rudholm flyttade senare med hustrun till Norrköping, och startade där en tämligen stor kakelfabrik.

Som tidigare nämnts så lämnade Gustaf Wilhelm Bergström fastigheten vid Nybygget omkring 1863, och därefter tog **Gustaf August Gäbel** över verksamheten där. Han var född den 29/4 1830 i Gärdserum, Östergötlands län (tidigare Kalmar län), men sju år senare flyttade familjen till Alingsås.

Som femtonåring kom han i lära hos änkan Hammarström vid nr 95, och där blev han kvar fram till 1852 då det var dags att bege sig iväg på gesällvandring. Första anhalt enligt husförhörslängden blev Norrköping och fyra år senare anlände han till Västervik. Efter ett årslångt besök i Kalmar kom han som gesäll år 1858 åter till Alingsås och bröderna Hintze vid nr 95. 1863 flyttade Gæbel till Nybygget, och övertog där Bergströms kakelugnsverkstad.

Efter ett tag kom även hans mor och syster att bli bosatta vid fastigheten, och i slutet av 1870-talet kom två av brorsbarnen inflyttande, vilka dessutom blev Gæbels fosterbarn. Anna Paulina gifte sig senare med kakelugnsmakare Söderberg, och August Bernhard övertog så småningom verkstaden vid Nybygget. Efterhand titulerades Gæbel som kakelugnsmakerifabrikör, och möjligen kan detta tyda på en rätt så stor tillverkning. Enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser bestod arbetsstyrkan mestadels av fyra till fem personer fram till 1890, vilket var det sista år som dessa fabriksberättelser har varit tillgängliga.

I Fridolf Wilhelm Nymans skrift "Det Alingsås som gått" anges dock en personalstyrka på fjorton personer vid åren omkring 1890. Tillverkningen skall då ha uppgått till 300 till 400 kakelugnar per år samt dessutom en del lerkärl. Kakelugnsmakare Gustaf August Gæbel avled den 12/1 1899.

I ovannämnde Nymans handskrivna anteckningar från 1900-talets början beskrevs Gæbel i mycket hedrande ordalag som en anspråkslös och välvillig hedersman, men även som ett mönster till arbetsgivare, vilken behandlade sina många anställda med stor respekt och omtanke. I den mycket omfattande bouppteckningen fanns som tillgångar förutom bland annat lera och formar även ett stort antal färdigt kakel av olika kvalitet och form. Dessutom ingick 400 stycken blomkrukor bland de tillgångar som förmodligen framställdes vid verkstaden.

*I ett gammalt hus i Sexdrega finns ett stort antal kakelugnar, som enligt bevarade handlingar skall ha blivit försålda av G A Gæbel. Här visas bild på några av dessa.  
Foto: Wera Bondeson.*



**August Bernhard Gæbel** föddes den 7/6 1867 i Hedvigs församling, Norrköping. 1879 kom han till sin farbror Gustaf August Gæbel vid Nybygget i Alingsås, och blev dennes fosterson. Efter att ha rest över till Nordamerika 1890, återvände han ett år senare till Alingsås, och blev därefter boende vid kakelfabriken fram till 1897 då han tillsammans med nybliven hustru hyrde bostad på annan plats i staden.

Efter fosterfaderns (farbroderns) död 1899 återvände makarna med barn till Nybygget. August Bernhard Gæbel, som titulerades kakelfabrikant, drev därefter verksamheten vidare. Den 14 maj 1913 berättade en annons i Göteborgs Aftonblad att genom auktion någon vecka senare, *"låter kakelugnsmakaren B.A. Gæbels konkursmassa till den högstbjudande försälja konkursboets fasta egendom tomten n:r 73 i kv. Järta, i Alingsås, med i gång varande kakelugnsfabrik samt boningshus i två våningar. I fabriken är anbrakt gasmotor, som drifver maskineriet"*.

Förmodligen var det därmed slut på kakeltillverkningen vid Nybygget, i varje fall har det i församlingsboken inte gått att se något "kakelfolk" vid fastigheten efter försäljningen. Efter flytten därifrån år 1913 hyrde familjen bostad på annan plats i staden fram till att kakelugnsmakare August Bernhard Gæbel avled den 16/11 1929.

Förutom de i texten namngivna kakelugnsmakarna har det naturligtvis funnits ytterligare personer med detta yrke i Alingsås under åren. De flesta dock mestadels sysselsatta med uppsättning och reparationer av kakelugnar samt plattsättning i olika miljöer. I varje fall torde förhållandet ha varit så i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

### **Lilla Edet** (Fuxerna)

Det var mycket ovanligt att på landsbygden kunna påträffa några kruk- och kakelugnsmakare under skräväsandets tid, alltså före 1846, men i Lilla Edet har det faktiskt gått att göra det. Uppgifterna i husförhörslängderna är inte alltid så klagörande, men troligtvis var krukmakeriet beläget i anslutning till Edets tegelbruk, vilket i sin tur fanns vid Edets rote "Söder om landsvägen". I mantalslängden, och senare i husförhörslängden anges det ligga under Fuxerna Frälsegård.

Den första gång som kakelugnsmakare **Frederic Åman**, som tidigare hade varit verksam i Lidköping, har gått att träffa på i husförhörslängden var i den från 1789. Någon närmare platsangivelse om var Åman och hans hustru blivit kyrkobokförda fanns inte, men eftersom det även befann sig någon tegelslagare på området, så torde det vara vid tegelbruket.

Titulaturen varierade mellan kakelugnsmakare och pottemaker, men det torde vara den sistnämnda titeln som stämmer in bäst, för det är nog knappast troligt att det tillverkades några kakelugnar vid tegelbruket. Gissningsvis bestod produktionen mestadels av hushållsgods som krukor, fat, skålar och liknande. Under något år hade Åman, som enligt åldersangivelser i husförhörslängderna borde ha varit född omkring 1750, även någon gesäll till sin hjälp, men som änkeman lämnade han Lilla Edet år 1807 för att i stället flytta till Vänersborg.

**Nicolaus Olander** var född den 25/3 1779 i Alingsås, och där kom han i lära hos krukmakare Röding, vilken då var gift med hans mor, som tidigare hade blivit änka. Som krukmakare kom han till Tegelbruket i Edet tillsammans med hustru och två söner, men tiden där torde ha varit mycket kortvarig eftersom makarna var bosatta i Alingsås när en son föddes 1806. När dottern kom till världen två år senare hade de återvänt till denna stad.

Omkring år 1813 var de emellertid tillbaka, men även denna gång verkar det ha varit en kortvarig visit. Den äldsta sonen kom dock ungefär fem år senare att vara lärling vid denna verkstad. Men då var det krukmakare Heintzenius som förestod rörelsen. Denne var för övrigt gift med en syster till Nicolaus Olander.

Mellan Olanders vistelser vid Tegelbruket var det **Petter Österberg** som skötte krukmakarsysslan där. Han skall enligt uppgift ha varit född 1756 i Varberg, och kom inflyttande från Vänersborg 1809. Tidigare hade han varit verksam i Skara. Inte heller han blev så långvarig på platsen, men det dröjde i varje fall fem år innan han uppgavs ha flyttat vidare till Göteborg.



Möjligtvis saknades det krukmakare vid verkstaden under några år, men från Alingsås kom **Isac Heintzenius** år 1818 tillsammans med familj inflyttande till Tegelbruket, där de blev bosatta vid hus nr 21 "på södra sidan av vägen". Han skall ha varit född 1786 i Värmland, och från omkring 1809 fanns han som gesäll i Alingsås. Två år senare gifte han sig med krukmaränkan (Nicolaus Olanders syster), och blev därmed ägare till en egen verkstad. Under tiden i Lilla Edet hade han hjälp vid verkstaden av en gesäll samt lärlingarna Olander och Christopher Stafsing, men tre år efter ankomsten återvände familjen Heintzenius till Alingsås.

**Christopher Stafsing** var född i Kungsbacka den 20/11 1796, och tillsammans med föräldrar och syskon flyttade han som trettonåring till Lilla Edet, där han också kom i krukmarlära hos Heintzenius vid Tegelbruket, men en del av lärlingstiden tillbringades dessutom i Kungälv. Möjligtvis tog han över krukmakeriet efter sin läromästare, även om han med nybildad familj som pottemaker (krukmakare) blev bosatt vid hus nr 66 "på södra sidan vägen". Fastigheten angavs ligg under Bengt Ifvangården.

Under skråväsendets tid var det nog svårt för en enskild hantverkare att på landsbygden få etablera en egen verkstad, så gissningsvis bedrevs krukmakaryrket även fortsättningsvis vid Tegelbruket. Det som dock något motsäger detta är att Stafsing senare fick en efterträdare vid sin fastighet. Anledningen till att en kruk- eller kakelugnsmakare flyttade in i en kollegas gård brukade i de flesta fall bero på att det fanns en verkstad vid fastigheten. Även om beteckningen på huset under 1820-talets början kom att bli nr 62, så var det antagligen fråga om samma hus som tidigare. Något hus nr 66 fanns därefter inte att återfinna i husförhörslängden.

Vid mitten av 1820-talet anges Stafsing som avflyttad i dessa längder, och den sista gång han har kunnat påträffas i Fuxernas kyrkoarkiv var i samband med en dotters födelse år 1825. Därefter saknas alla spår efter honom, men hustrun flyttade tillsammans med barnen till sina föräldrar i Hjärtrums socken år 1826. Eftersom hustrun inte benämndes som änka förrän omkring åtta år senare, så var Christopher Stafsing gissningsvis bosatt på någon annan ort under dessa år.

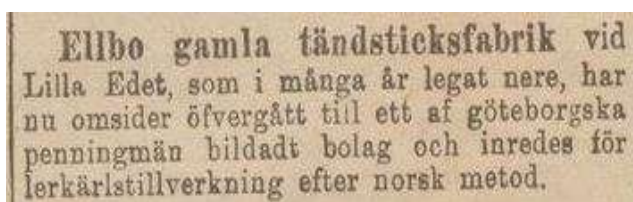
**Gustaf Adolf Sjöberg** flyttade tillsammans med sin familj år 1830 in i Stafings tidigare bostad vid hus nr 62 "söder om landsvägen" och liggandes under Bengt Ifvangården. Sjöberg var född den 3/9 1803 i Helsingborg och kom som fjortonåring i lära vid lerbruket Marieberg i Västra Alstad. Som gesäll besökte han Ystad och Ängelholm innan han 1827 kom till Alingsås. Med nybildad familj gick så färden tre år senare vidare till Lilla Edet.

I husförhörslängden för perioden 1835-40 var familjen inskriven under Fuxerna Frälsegård tillsammans med en gesäll. Om det då var fråga om ett byte av bostad eller en administrativ ändring är oklart.

Tillsammans med familjen återvände han år 1842 till Skåne och lerbruket vid Marieberg. Gustaf Adolf Sjöberg kom senare att driva en verkstad vid Sjörup, och där avled han 54 år gammal år 1857.

Från Göteborg kom kakelugnsmakare **Christian Hansson** år 1843 till Fuxerna Frälsegård och blev där bosatt i Sjöbergs tidigare hem tillsammans med sin hustru.

Två år senare avflyttade makarna dock till Marstrand, och därefter har det inte gått att se några kruk- eller kakelugnsmakare i Fuxernas kyrkoarkiv förrän i början av 1900-talet.



Ellbo gamla tändsticksfabrik vid Lilla Edet, som i många år legat nere, har nu omsider öfvergått till ett af göteborgska penningmän bildadt bolag och inredes för lerkärllstillverkning efter norsk metod.

Göteborgs Aftonblad 1900-07-03

Efter att Ellbo tändsticksfabrik i Lilla Edet avslutat sin verksamhet kom det ungefär sju år senare att bedrivs lerkärllstillverkning i dessa lokaler av ett bolag som fick namnet Aktiebolaget Ellbo norska lerkärllsfabrik.

**Aktiebolaget Ellbo Norska Lerkärlsfabrik** startades i september år 1900 av godsägare Sven Johan August Norén från Göteborg, och han var dess verkställande direktör fram till det att han avled i början av februari 1901. Därefter övertog byggmästare Bernhard Severin Hansson i Göteborg den befattningen. Som fabriksföreståndare, eller disponent, fanns August Gustaf Hedlund på plats i Lilla Edet och vid fabriken var även kakelugnsmakare Samuel Malmsten bosatt tillsammans med sin familj.

Fabriken var belägen under Fuxerna Nedergårds ägor, eller kanske att dess belägenhet fick en bättre beskrivning i en notis från Göteborgs Aftonblad den 4 oktober 1901: "*Strax nedanför Lilla Edet gör Göta älf en tämligen skarp krök midt för det på Bohusstranden liggande gamla herresätet Holmen. Midt emot detta, på de höga älfbankarna å Vestgötasidan synas flere gamla fabriksbyggnader och boningshus. Det är Ellbo f.d. tändsticksfabrik, numera norska lerkärlsfabrik*".

Tidningsnotisen berättar vidare att arbetsstyrkan till att börja med bestod av norrmän, men att det efter några månader blev helsvensk personal, vilken vid den aktuella tidpunkten (oktober 1901) utgjordes av 15 personer. Fabrikationen bestod bland annat av glaserade och oglaserade fat, krukor och blomkrukor samt syltburkar med eller utan lock, skålar, tekannor, baljor, spottlådor, mjölkbunkar, terriner, puddingformar och smörkrukor.



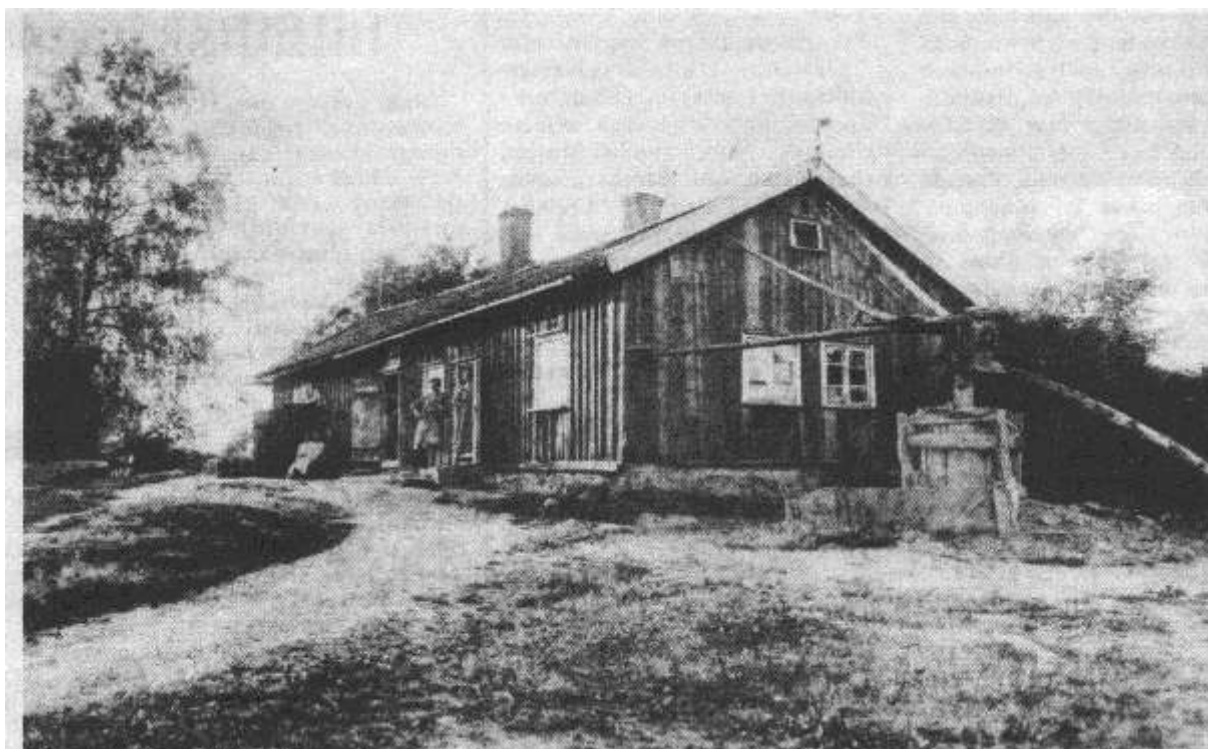
Tyvärr fick fabriken ingen lång verksamhetstid utan redan efter ungefär tre år blev det aktuellt med nedläggning. Via annons i Göteborgs Aftonblad den 11 juni 1904 offentliggjordes att en stor mängd lerkärl från Ellbo norska lerkärlsfabrik försålles vid auktion i Göteborg. Troligtvis var det då kvarvarande lager som avyttrades.

*t.v. En annons från Göteborgs Aftonblad den 22 december 1900.*

## Stora Mellby

Carl **Axel Björnberg** föddes den 1/1 1813 i Kinnarumma socken (Älvsborgs län) och flyttade som sexåring tillsammans med modern, som då blivit änka, och syskon till Herregården i Åsaka socken (Skaraborgs län). Under 1830- och början av 1840-talet fanns Björnberg boende vid Klutagård i Åsaka socken (Lekåsa pastorat) tillsammans med hustrun Ingrid Ericsson och barnen Alexander Magnus f. 3/5 1835 och Eric Fredric f. 6/6 1843. Alla barnen födda i Åsaka socken.

Familjen flyttade år 1843 till Krokstorp i Djupsås rote, Essunga socken (Lekåsa pastorat), och där föddes sönerna Axel Rudolf den 24/1 1848 och Adolf Simon den 23/12 1857. Förutom de namngivna sönerna, vilka alla kom att bli verksamma som kruk- och kakelugnsmakare, fick makarna ytterligare ett antal barn under dessa år. Den äldsta sonen Alexander Magnus flyttade 1852 till Mariestad för att komma i kruk- och kakelugnsmakarlära, och tillsammans med hustrun och några av barnen samt en gesäll flyttade Axel Björnberg tio år senare till Stora Mellby. I samband med detta återvände Alexander Magnus till Krokstorp, och övertog då gissningsvis faderns verkstad.



Björnbergs krukmakarverkstad på Kvarnbacken i St. Mellby.

I Stora Mellby blev Björnbergs bosatta vid Kvarnbacken, ungefär en mil ifrån samhället. Vid denna tid hade i varje fall någon eller några av sönerna blivit så vuxna att de kunde hjälpa till i verkstaden, och dessutom fanns det tidvis någon gesäll bosatt hos familjen. Sönerna lämnade så småningom Kvarnbacken och kom senare att starta egna verksamheter på andra orter. Eric Fredric i Velinga utanför Tidaholm, Axel Rudolf i Trollhättan och Adolf Simon i Amnehärad.

Carl Axel Björnberg avled den 19/6 1877, och någon tid dessförinnan hade sonen Alexander tillsammans med sin familj bosatt sig vid Kvarnbacken. Bland tillgångarna i Björnberg seniors bouppteckning upptogs till exempel lerkran och kakelformar.

**Alexander Magnus Björnberg** föddes som tidigare nämnts den 3/5 1835 i Åsaka socken (Lekåsa pastorat). Föräldrarna flyttade år 1843 med barnen till Krokstorp i Essunga socken (Lekåsa pastorat), och enligt kyrkoarkivet begav sig Alexander därifrån som sjuuttonåring till Mariestad. I denna stad kom han i lära hos kakelugnsmakare Meister, men ortens kyrkoarkiv uppger Björnberg som inflyttad 1854 och som avflyttad året efter till Lidköping. Trots en grundlig undersökning i Lidköpings kyrkoarkiv har han dock inte kunnat återfinnas i denna stad.

I början av 1860-talet fanns Alexander Björnberg i varje fall åter i Krokstorp, och där tycks han ha övertagit verkstaden efter fadern när denne och de övriga i familjen flyttade till Stora Mellby. I Krokstorp gifte sig Alexander med Anna Pettersdotter år 1865. Familjen utökades sedan tämligen snabbt, och 1873, när de flyttat till Kartegården i Essunga församling, hade fyra av barnen kommit till världen. Där i Kartegården föddes ytterligare två barn, däribland då dottern Josefina.

År 1876 blev det även dags för denna familj att bosätta sig i Stora Mellby, och efter att fadern avlidit året därpå tog Alexander över kruk- och kakelugnsmakeriet vid Kvarnbacken. Där vid Kvarnbacken i Stora Mellby utökades familjen med ytterligare två söner, och efterhand kom dessa och deras äldre bröder i lära hos sin far. Även systemen Josefina lyckades få tillträde till verkstaden och utbildade sig till krukmakare. Efter att Alexander Magnus Björnberg avlidit den 21/3 1897, blev det så småningom Josefina Björnberg som tog ansvaret för verkstaden vid Kvarnbacken i Stora Mellby.

Ett flertal av Alexander Björnbergs barn kom även de att ägna sig åt kruk- och kakelugnsmakaryrket, och tre av sönerna blev kakelugnsmakare i Stockholmsområdet. Herman, född den 11/7 1868, blev ägare till en kruk- och kakelugnsmakarverkstad i Hässelby. Gustaf Adolf, född den 5/7 1872, var under en tid delägare i Sundbybergs lerkärlsfabrik och Karl Otto, född den 8/1 1878, var verksam som kakelugnsmakare på flera plastser i huvudstaden.

Även om Anna Mathilda Björnberg, som föddes den 4/10 1870 i Djupsås, inte direkt blev krukmakare, så fick hon nog på flera olika sätt vara med i krukmakeriverksamheten, bl.a. då i samband med försäljningen av varorna. Detta inte bara vid Kvarnbacken, utan också senare vid maken, Gustaf Erikssons, verksamhet vid Björneborg inne i Stora Mellby. Den yngste av barnen var Karl Axel Björnberg, född den 4/8 1881, som stannade kvar vid Kvarnbacken och arbetade där först åt sin far och därefter hos systemen Josefina. Vid 1920-talets slut flyttade han dock in till samhället och arbetade därefter åt sin svåger Gustaf Eriksson.



Maria **Josefina** (Josefine) **Björnberg**, som föddes den 25/3 1874 i Essunga socken, fick trots sina bröders ogillande lära sig krukmakaryrket i verkstaden vid Kvarnbacken. Några år efter faderns död år 1897, då de flesta av bröderna lämnat hemorten, tog hon över verksamheten. Tillverkningen skall i huvudsak ha bestått av krukmakargods, det vill säga hushållsgods som krukor, fat, skålar och liknande, som Josefina ofta for omkring på marknader och sålde. Till hjälp i verkstaden fanns förutom brodern Axel även svågern Gustaf Eriksson, vilken dock vid slutet av 1910-talet flyttade in till samhället där han startade upp en egen verkstad. (t.v. Josefina Björnberg. Bildkälla Vänersborgs museum)

Förutom hushållsgodset satsade Josefina även på en tillverkning av prydnadsgods, som fick stor uppskattning på olika utställningar. Vid slutet av 1920-talet upphörde dock verksamheten vid Kvarnbacken och fröken Björnberg flyttade då in till Stora Mellby, där hon avled den 15/2 1931.

Josefina Björnberg har blivit omskriven bland annat i Bjärke hembygdsförenings skrift "Glimtar från Bjärke härads folkliv i nu- och gången tid" från år 1990, och i tidskriften Morgonbris nr 4 från 1913 berättade Elisabeth Waern-Bugge om "Ett besök hos krukmakerskan".

Elin Wägner skrev något om Josefina Björnberg i tidningen Idun nr 48 från 1909 i samband med hennes medverkan vid konstindustriutställningen i Stockholm detta år. Dessutom har Josefina blivit omskriven i en hel del dagstidningar, bland annat den 22/3 1974 då Trollhätte Tidning publicerade en artikel i med anledning av att det då var 100 år sedan hon föddes.

*Den något originella vasen på vidstående bild har hon signerat med "artistnamnet" Josefine. Foto: Lars Melander.*



**Gustaf Hjalmar Eriksson** kom till världen den 12/12 1970 i Vänersborg. Vid ungefär 20-års ålder reste han till Göteborg och kom där i lära hos kruk- och kakelugnsmakare Karl Johan Bergqvist i Majorna, Karl Johans församling. Där skall han enligt kyrkoarkivet ha stannat till 1903, men enligt uppgifter som Eriksson lämnat i en tidningsartikel var året 1901. I varje fall kom han därefter till Björnbergs verkstad vid Kvarnbacken i Stora Mellby, och blev där till stor hjälp för Josefina Björnberg.

År 1905 gifte han sig med Mathilda Björnberg, och makarna flyttade enligt husförhörslängden in till samhället Stora Mellby fyra år senare. Gustaf Eriksson berättade dock i den tidigare nämnda artikeln att detta skedde redan 1907, och då är det säkerligen detta årtal som är det riktiga.

Makarna Eriksson-Björnberg byggde efter flytten till samhället Stora Mellby, förutom bostadshus, även upp en kruk- och keramikverkstad. Till att börja med tillverkades mestadels lerkärl som t.ex. krukor, fat och skålar i G. Erikssons Lerkärlsfabrik vid Björneborg, men efterhand övergick han mer till prydnadsgodset. Från ungefär 1930 fanns också svågern Axel Björnberg till hjälp vid verkstaden.

Tillverkningen vid Björneborg upphörde ungefär 1950, men försäljningen av varorna fortsatte en bra bit in på 1950-talet. Anna Mathilda Björnberg avled den 25/9 1950, och maken den 13/6 1960.

I Västergötland hembygdsförbunds skrift Västgötabygden nr 1 från 1953 finns en artikel om kruk- och keramikmakare Gustaf Eriksson, och en sådan finns också i Bjärke hembygdsförbunds skrift "Glimtar från Bjärke härads folkliv i nu- och gången tid" från år 1990. Dessutom har det förekommit en hel del reportage om honom i ortstidningar.



G H Eriksson och Axel Björnberg i verkstaden vid Björneborg. Bildkälla: Vänersborgs museum

Även i Apeldalen har det funnits några kakelugns- och kakelugnsbrukare bosatta under en tid, och eftersom de avlöste varandra där så torde det också ha funnits en verkstad med brännugn på platsen. Om det då tillverkades kakel till kakelugnar där, eller enbart kruk- och keramikgodset har det dock inte gått att få någon klarhet i.

Den tidigaste kakelugns- och kakelugnsbrukaren som har kunnat återfinnas i Mellby sockens kyrkoarkiv var **Johan Larsson**, vilken blev född den 10/1 1823 i Ryda socken, Skaraborgs län.

Efter gesälltid i Kungälv och Skara kom han enligt kyrkoarkivet tillsammans med familj till Mellby socken och Apeldalen år 1854. I flyttningslängden anges emellertid att han vistats i socknen under ett och ett halvt år, så flytten skedde nog redan i slutet av 1852. Eftersom det inte fanns något arbetsfolk boende hos familjen så är det troligt att Larsson ensam skötte arbetet i verkstaden. Kakelugnsmakare Johan Larsson flyttade dock tillsammans med hustru och barn till Uddevalla år 1858, varifrån de två år senare återvände till Skara.

Näste kakelugnsmakare som bosatte sig vid Apeldalen var **Gustaf Adolf Bergström**. Han var född den 31/7 1832 i Alingsås, där hans far, farfar och farfars far tidigare varit verksamma som kakelugnsmakare. Även sonen i första äktenskapet samt dennes söner bedrev kruk- och kakelugnsmakeriverksamhet i Alingsås, liksom också andra medlemmar av släkten Bergström gjorde.

Efter skilsmässa flyttade han enligt kyrkoarkivet år 1866 till Apeldalen, där han tämligen omedelbart ingick i nytt äktenskap. Eftersom en dotter även blev född tämligen omgående, så torde Bergström dock ha anlänt tidigare än vad som angavs i denna handling. Vistelsen vid Apeldalen blev emellertid inte långvarig, för redan 1867 flyttade familjen vidare till Borrås i Magra församling. Mer om detta längre fram i dokumentationen.

Kakelugnsmakargesällen **Johannes Törnström** föddes den 22/11 1835 i Arvika landsförsamling, men då med efternamnet Andersson. Ovanligt sent, som tjugoåring, kom han i kruk- och kakelugnsmakarlära inne i Arvika. Därifrån flyttade han 1859 till Karlstad, och blev där gesäll året därpå. Ytterligare ett år senare vidtog ett årslångt besök i Vänersborg innan gesällvandringen gick vidare till Uddevalla.

Åter till Vänersborg 1864 för att tre år senare tillsammans med nybildad familj bege sig till Apeldalen, där Bergströms verkstad troligtvis övertogs. År 1873 lämnade familjen Törnström dock socknen för att i stället bosätta sig i Göteborg. Året därpå hade en ny kakelugnsmakare kommit till platsen, och då genom **Gustaf Carlsson**, vilken var född den 18/1 1838 i Hömbs socken i dåvarande Skaraborgs län.

Efter att ha arbetat som gesäll i bland annat Malmö, Kalmar, Norrköping och Linköping återvände han till hemtrakterna år 1867. Där bildade han sedan familj, och 1874 begav de sig så till Apeldalen i Mellby socken. Besöket blev dock väldigt kortvarigt, för redan följande år flyttade de enligt kyrkoarkivet vidare till Vänersborg. Carlsson kom senare att vara verksam som kakelugnsmakare i Göteborg. Några ytterligare kakelugnsmakare har det inte gått att påträffa vid Apeldalen, så troligtvis upphörde denna verksamhet i samband med Gustaf Carlssons avflyttning.

**Gustaf Adolf Bergström** lämnade som tidigare nämnts Apeldalen år 1867 för att i stället bosätta sig vid Borrås, Ambjörnsgården i Magra församling, där han drev en kruk- och kakelugnsmakarverkstad med tillverkning av bland annat kakel till kakelugnar. Familjen utökades efterhand, och när Bergström avled den 15/1 1901, så tog sonen och kakelugnsmakaren **Carl Fredrik Bergström**, född den 22/2 1870 i Magra, över verksamheten.

Som tillgångar i Gustaf Adolf Bergströms bouppteckning upptogs bland annat glasyrkvavn och lerkran, kakel, kakel- och simsformar, glasyr samt brända och obrända lerfat och krukor. Om sonen bedrev någon tillverkning eller enbart sysslade med uppsättning av kakelugnar har det inte gått att få någon klarhet i, och inte heller hur länge han var verksam. Han skall i varje fall ha avlidit 1941.

## Trollhättan



Trollhättan. Storgatan

Eftersom det dröjde till en bit in på 1900-talet innan Trollhättan fick sina stadsrättigheter, så fanns där knappast några kruk- och kakelugnsmakare under skråtiden, det vill säga före 1846. Inte heller har det gått att återfinna några sådana hantverkare i ortens kyrkoarkiv förrän några år in på 1860-talet.

**Anders Magnus Jakobsson** föddes den 25/9 1841 vid Stavereds Mosse, som då ingick i Gärdhems socken men senare kom att tillhöra Trollhättans församling (I Lars Myréns artikel benämnes platsen som Skrälleberg). Som femtonåring flyttade han till krukmakare Wennersten vid dalsländska Slådekärr och där stannade han till 1864 då han återvände till föräldrahemmet. Gissningsvis byggde Jakobsson upp en kruk- och kakelugnsverkstad i anslutning till hemmet, men nio år senare lämnade han hemorten för att flytta till Göteborg. Även om Anders Magnus Jakobsson benämndes som kakelugnsmakare, så bestod tillverkningsverksamheten troligtvis enbart av kruk- och kakelugnsvaror som krukor, skålar, fat och liknande. Enligt husförhörslängden verkar han inte heller att ha haft några medhjälpare vid verkstaden.

**Axel Rudolf Björnberg** inflyttade till Stavereds Mosse omkring 1872-73 tillsammans med nybliven hustru, och torde då ha övertagit Jakobssons verkstad. Han var född den 24/1 1848 i Lekåsa pastorat, Skaraborgs län, men fjorton år gammal flyttar han tillsammans med föräldrar och några av syskonen till Kvarnbacken i Stora Mellby. Där drev fadern en kruk- och kakelugnsverkstad vid vilken Axel Rudolf samt flera av hans bröder och senare brorsbarn fick lära sig yrket.

Vid Stavered i Trollhättan går det att förmoda att Björnberg utökade verksamheten i jämförelse med företrädaren, eftersom han efter någon tid fick hjälp i kruk- och kakelugnsverkstaden av sin bror Erik Fredrik samt någon eller några gesäller. Fastigheten ägdes av Trollhätte kanalbolag, vilka 1883 sade upp arrendekontraktet och Björnberg etablerade sig i stället vid Rödjan nr 3 (Kungsgatan 10) i centrala Trollhättan, dit han flyttade tillsammans med sin då tämligen stora familj samt medarbetaren Frans Ludvig Rosengren och dennes familj. Därefter kom även kakelugnar att ingå i produktionen, och i "Tidning för Wenersborgs stad och län" fanns följande notis införd den 13/3 1884: *"Bland på senaste tiden härstädes uppförda industriella anläggningar intager A.R. Björnbergs kakelugnsfabrik en framstående plats. Egaren, som är en driftig och energisk man, har uppbringat sin kakelugnsaffär från att vara en mindre verkstad till*

en fabrik, drivven med ångkraft. Fabrikens alster hafva godt anseende, såväl här på platsen som å andra orter; till och med Göteborg, der det finnes flera liknande fabriker, ha stora beställningar ingått. Fabrikatet är välgjordt och vackert, hvarom man kan öfvertyga sig genom besök i fabriken”.

Annons från Tidning för Wenersborgs stad och län den 23/6 1891.

Den 30/11 1890 drabbades fabriken dock av en förödande brand som ödelade byggnaden, men året därpå hade den blivit återuppbyggd, och med nya maskiner kunde tillverkningen utökas. Bland annat skall det 1898 ha tillverkats omkring 1200 kakelugnar och 20 000 spiskakel.

**Tilkännagifves.**  
Som jag nu fått min nya Kakelugnsfabrik i ordning och kakeltillverkningen åter börjat, får jag i Årade kundens Åtanka rekommendera min nya förbättrade tillverkning af kakelugnar och spiskakel efter helt och hållet nya mönster och vacker, stark glassyr, äfvensom uppsättning och omsättning af kakelugnar, till moderata priser.  
Mitt gamla lager af kakelugnar och lerkärl realiseras till låga priser.  
Trollhättan i maj 1891.  
**A. R. Björnberg.**

Axel Rudolf Björnberg, som titulerades fabrikör, blev änkeman 1895, men gifte om sig året därpå. Förutom en mängd barn, fanns vid denna tid även en hel del "kakelfolk" boende i fastigheten, bland annat porslinsmålaren Wilhelm Olsen. Tidigare hade kakelfabrikörens bror Adolf Simon samt brorsonen Herman varit bosatta och verksamma vid fabriken.

Verksamheten ombildades 1897 till aktiebolag, vilket dock upplöstes sexton år senare, varvid sonen Elmer övertog ansvaret för rörelsen. Kakelfabrikör A R Björnberg avled den 12/2 1918 och sonen, tillika kakelfabrikör, Elmer Björnberg den 19/9 1928. Därmed upphörde denna kakel- och lerkärlstillverkning.

I skriften "Svenska Industrien" finns några fakta om Trollhättans Kakelugns- och Lerkärlsfabriks Aktiebolag. Där uppges att företaget grundades 1897, och då torde detta gälla tidpunkten när det ombildades till aktiebolag. I 1907 års utgåva av skriften (1904 års uppgifter) går det att se att det då fanns 32 arbetare vid fabriken, och att verkställande direktör var A R Björnberg.

I 1911 års utgåva (1908 års uppgifter) är antalet arbetare fortfarande 32 stycken och styrelsen bestod av A R Björnberg samt hans söner Helge och Elmer. 1908 tillverkades 703 kakelugnar och 6995 spiskakel, alltså en rätt kraftig minskning i jämförelse med produktionen tio år tidigare. I Trollhätte Gillets skriftserie "Historia och historier från Stranna" nr 9:2 från 2005 berättar Lars Myrén utförligare om Trollhättans kakelugns- och lerkärlsfabrik.

## Vänersborg

När de första krukmakarna kom till Vänersborg har det inte gått att hitta några uppgifter om vid arbetet med denna dokumentation, men gissningsvis kan det ha varit under 1600-talet. I kyrkoarkivet antecknades att ett barn till krukmakare Bengt Bonde avlidit år 1697, men detta verkar ha varit det enda som antecknades i arkiven om denne krukmakare.



Nedanstående kakelugn som finns i ett hus från 1870-talet, skall vara tillverkad i Vänersborg under samma tid och då gissningsvis vid Staacks verkstad. Foto: Henrik Olsson.



I Vänersborgs stads mantalslängd för år 1754 fanns krukmakare **Gustaf Westerberg** inskriven vid tomt/gård nr 30 i kvarteret Blomman tillsammans med sin hustru. Två år senare angavs adressen till nr 42 i samma kvarter, och möjligtvis var det då fråga om en allmän ändring av tomtnumreringen i staden. Några gesäller eller lärlingar var inte antecknade hos makarna, så troligtvis fanns det då inte heller några sådana till hjälp i verkstaden. Krukmakare Gustaf Westerberg avled omkring 1775, och därefter har det inte gått att se något "krukmakarfolk" vid adressen.

Däremot kom krukmakare **Johan Kihlberg** att vara mantalsskriven vid nr 13 i kvarteret Blomman från och med 1776. Någon karta har inte varit tillgänglig för att kontrollera om denna tomt fanns i närheten av nr 42, men om så var fallet, var det inte omöjligt att Westerberg därmed fick en efterträdare. Rent tidsmässigt stämmer det ju bra att det då skedde ett byte av verkstadsägare.

Kihlbergs vistelse där blev dock kortvarig, för två år senare bosatte han sig tillsammans med sin familj vid nr 26 i kvarteret Kransen. Inte heller vid denna adress blev det något längre tids boende, för redan 1780 flyttade Kihlbergs till Hjo där en ny verksamhet startades upp. Krukmakare Johan Kihlberg, som enligt husförhörlängden skulle ha varit född den 24/1 1750 i Skåne, tillbringade sin lärlingstid i Ängelholm under åren 1767-1772. Därefter vidtog gesälltid i Norrköping och Hjo innan han och nyblivna hustrun år 1775 anlände till Vänersborg, där han detta år blev mästare. Efter tjugo år som borgare och krukmakarmästare i Hjo avled Kihlberg i denna stad år 1800.

I Vänersborg fick han omedelbart en efterträdare i form av **Jöran Samuel Mullberg**, vilken sedan 1778 hade haft sin bostad vid nr 104 i kvarteret Rosen. Två år senare kom han så till nr 26 i kvarteret Kransen där han gissningsvis övertog Kihlbergs verkstad. Mullberg skall ha gått i lära hos krukmakare Schiuberg i Göteborg under perioden 1770-1775 och tre år senare blev han mästare i Vänersborg. Hos familjen kom det under de kommande åren mestadels att finnas en eller två gesäller som inneboende.

Efter att krukmakare Mullberg avlidit i april 1793 drevs verksamheten vidare av änkan, och då kom det liksom tidigare att ingå en eller två gesäller i hushållet. Sonen Samuel fick som brukligt sin arbetsplats i verkstaden, och efterhand blev han också verksgesäll där. Från och med 1797 framgår det åtminstone av mantalslängden om en allmän ändring av tomtbeteckningarna i staden. Möjligtvis hade denna ändring i verkligheten skett några år tidigare. I varje fall fick Mullbergs tomt då i stället beteckningen nr 35-37 i kvarteret Kransen.

Omkring 1812 fick sonen Jöran **Samuel Mullberg**, vilken var född den 14/12 1783 ta över ägandet av verkstaden. Han hade som lärling, gesäll och verksgesäll varit verksam i sin mors krukmakerirörelse. 1808 erhöll han burskap i Vänersborg och blev två år senare mästare. Därmed torde han ha tagit över verksamheten av modern, även om denna överlåtelse enligt mantalslängden skulle ha skett några år senare. Till hjälp i verkstaden fanns från och med 1812 lärlingen Andreas Sandahl, vilken fyra år senare blev gesäll och fortsatte sin tjänst hos Samuel Mullberg fram till dennes död den 3/2 1824.

(Anders) **Andreas Sandahl** var född den 18/1 1792 i Vänersborg och kom som tjugoåring i lära hos krukmakare Mullberg, samt blev fyra år senare gesäll där. Efter att ha erhållit burskap i staden år 1823, fick han året därpå sin mästarvärdighet och övertog därmed Mullbergs fastighet vid nr 35-37.

Hos familjen Sandahl kom det mestadels att finnas någon lärling som inneboende, men något år även en gesäll. I samband med den stora stadsbranden 1834 brann Sandahls gård ned och han blev då också illa skadad. Familjen kom därefter att som hyresgäster bli bosatta vid gård nr 250, 257 i kvarteret Liljan, där de benämndes som utfattiga. Dessutom antecknades om maken att han "lefver illa med sin hustru".

Kakelugnsmakare Andreas Sandahl fanns kvar vid denna adress tillsammans med sin stora familj fram till det att han slutade sina dagar den 5/1 1852. Eftersom han titulerades som kakelugnsmakare fram till sin död, så går det kanske förmoda att han trots sina brännskador bedrev yrket långt upp i åren. Om detta då skedde genom anställning eller egen rörelse är dock okänt.

I Vänersborgs stads mantalslängd har det från och med 1766 gått att se **Hans Malmström** som mantalsskriven vid nr 31 i kvarteret Rosen tillsammans med nybliven hustru. Det dröjde dock ytterligare sex år innan han fick titeln krukmakare och då blev även en gesäll bosatt hos familjen.

Efter att under en tio-års period ha saknat inneboende fanns det återigen en, och ibland även två gesäller i hushållet. Liksom övriga tomter i staden fick också denna tomt en ändrad beteckning i mantalslängden från och med 1797. Den nya adressen blev nr 105-106 i kvarteret Rosen. Kruk- och kakelugnsmakare Hans Stephan Malmström avled dock den 15/11 1808 i en ålder av 74 år. Därefter har det inte gått att återfinna något "kruk- eller kakelugnsmakarfolk" vid denna tomt.

Från och med 1786 fanns krukmakare **Anders Halldin** inskriven i mantalslängden vid nr 59 i kvarteret Kransen tillsammans med hustru och barn samt en gesäll. Hos krukmakare Mullberg hade det under de två föregående åren funnits en gesäll Hallin, vars efternamn eventuellt kunde ha fått en bokstav borttappat. Anders Halldin fick dock inget långt liv som kruk- och kakelugnsmakare i Vänersborg, eftersom han avled redan i april 1793. Änkan kom under de två följande åren att driva verksamheten med hjälp av gesäll Eric Wall samt en lärling. Därefter övertog gesällen verksamheten.

**Eric Wall** föddes den 28/4 1770 i Erikstad (nuvarande Melleruds kommun), men gissningsvis flyttade familjen efter en tid till Vänersborg. Därifrån kom i varje fall Eric när han i mitten av 1780-talet påbörjade sin lärlingstid hos Olof Skagerström i Mariestad. Denna lärlingstid varade till 1790, då det enligt Mariestads kyrkoarkiv blev en flytt till Stockholm.

I Vänersborgs mantalslängd har Wall från och med 1794 gått att se som gesäll hos änkan Halldin, vars gård vid nr 59 i kvarteret Kransen han enligt samma längd övertog två år senare. I samband med den allmänna ändringen av tomtbeteckningar år 1797 fick tomten benämningen nr 50 i kvarteret Kransen.

Två år senare blev Wall dock inskriven vid nr 342-343 i kvarteret Blomman. Där kom han sedan att finnas mantalsskriven och kyrkobokförd under en lång följd av år, stundtals tillsammans med några gesäller samt lärlingar och så småningom också tillsammans med en hustru. Från några år in på 1810-talet benämndes tomten dock i husförhörslängden som nr 339, men gissningsvis är det fråga om samma gård. Kruk- och kakelugnsmakare Eric Wall avled den 11/1 1834 i en ålder av 63 år.

I 1797-års mantalslängd var krukmakare **Sven Borgwall** inskriven vid nr 31 i kvarteret Kransen tillsammans med sin hustru. Vistelsen där blev dock mycket kortvarig, eftersom han avled redan den 13/3 1797 i en ålder av 38 år. Borgwall hade tillbringat sin lärotid i Göteborg under perioden 1783-1787 och innan han blev mästare omkring 1796 förestod han en tid änkan Mullbergs verkstad i Vänersborg.

I 1803-års mantalslängd fanns en gesäll Almqvist antecknad hos änkan Mullberg, och likaså var det under nästkommande år. Året därpå hade dock gesällen blivit inskriven vid nr 201-202 i kvarteret Rosen som kakelugnsmakare **Johan Daniel Almqvist** tillsammans med hustru samt en dräng.

Under en tid var den gamle Frederic Åman, vilken tidigare varit krukmakare i Lilla Edet, bosatt hos familjen och senare ingick emellanåt någon gesäll eller lärling i hushållet, som från några år in på 1810-talet angavs ha adressen nr 200 i kvarteret Rosen. Kakelugnsmakare Johan Daniel Almqvist; som skall ha varit född 1769 i Stockholm, slutade sina dagar den 23/10 1822. Änkan och barnen bodde kvar vid nr 200 efter makens död, men då benämndes gården som "Fattighuset". Möjligtvis var änkan Almqvist till att börja med dess föreståndarinna.

**Petter Sjöström** föddes den 21/10 1802 i Simrishamn, och då med efternamnet Jönsson. Som femtonåring kom han i krukmakarlära i hemstaden, men fem år senare flyttade han vidare till Ystad. Till Malmö anlände han 1824, och efter ett kortvarigt besök i Ystad blev Göteborg två år senare nästa anhalt på gesällvandringen. Som gesäll kom han så omkring 1830 till krukmakare Wall i Vänersborg, men gifte sig tämligen omgående och blev då med hustrun bosatt på annan plats i staden.

Årtalen är här mycket osäkra, men från omkring 1833 och till ungefär 1838 förestod han kakelugnsmakeriet vid tegelbruket Kasen (Kasan), där han till sin hjälp hade en gesäll och lärling. Mer om verksamheten vid Kasen längre fram i dokumentationen. Tillsammans med familjen återfanns kakelugnsmakare Sjöström senare vid nr 187 i kvarteret Rosen. I hushållet kom det under åren även att finnas ett antal gesäller och lärlingar. Petter Sjöström lämnade dock jordelivet den 13/10 1846, och änkan skall därefter enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser ha drivit rörelsen med hjälp av en till två gesäller samt någon lärling fram till 1860.

Efter detta fanns sonen **Johan Olof Sjöström**, född den 18/3 1831, antecknad med en verksamhet fram till och med 1866. Året därpå skall han tillsammans med hustru och barn ha avrest till Chicago i Nordamerika.

(Johannes) **Johan Spetz** var född den 9/1 1820 i Lidköping, och i denna stad kom han också som sextonåring i kruk- och kakelugnsmakarlära. Sin gesällvandring påbörjade han 1840, men återvände till hemstaden, och då närmast från Linköping, två år senare. Tämmligen omedelbart gick färden vidare, och då till Wennerstens vid Skäggebol i Tydje socken, Dalsland. Vistelsen där blev dock bara ettårig, för 1843 anlände han som gesäll till Vänersborg.

Året därpå hade Spetz blivit kakelugnsmakare och tillsammans med nybliven hustru kyrkobokförd vid nr 189 i kvarteret Rosen. Adressen torde ha varit i grannskapet av där Sjöströms var bosatta och möjligtvis bedrevs arbetet under en tid vid dennes verkstad. Detta är dock enbart en spekulation. Efter ett par år titulerades Spetz återigen som gesäll och familjen kom därefter att vara bosatt på olika platser i staden. Efter några års vistelse på sjukhus och fattigstuga avled kakelugnsmakargesäll Johan Spetz den 6/7 1861.

I Porcelainhallen vid Vänersborgs museum står en kakelugn som tidigare skall ha haft sin plats i kakelugnsmakare Carl Leonard Tidstrands hem. Kakelugnen uppges även ha blivit tillverkad av denne Tidstrand, men möjligtvis finns det en osäkerhet om detta. Kanske kan den komma från Staacks verkstad? I varje fall torde den vara framställd av någon kakelugnsmakare i Vänersborgs, eftersom ett motiv som har stora likheter med stadens vapensköld finns avbildad på ugnen.

Bildkälla: Vänersborgs museum



### **Kasens kakelugnsmakarverkstad (kakelugnsfabrik).**

Vid området Kasen, eller Kasan, strax väster om Vänersborgs centrala delar, men tidigare tillhörande Vassända Naglums socken, fanns fram till 1864 ett tegelbruk med anor från 1600-talet. I anslutning till tegelbruket bedrevs under vissa tider även kakel- och lerkärlstillverkning. Några helt säkra uppgifter om denna tillverkning har det inte gått att få fram, men under viss del av den tid då Marcus Hallgren var ägare till bruket fanns kakelugnsmakare Petter Sjöström med familj samt en gesäll och lärling kyrkobokförda vid Kasens tegelbruk i Vassända Naglums kyrkoarkiv. Årtalen för deras vistelse där är rätt så osäkra, men ungefärlig tidsperiod kan gissningsvis vara 1833-1838. Både före och efter vistelsen vid Kasen var Sjöström bosatt i Vänersborgs stad.

Endast ett år, nämligen 1838, fanns verksamheten under Hallgrens ägo med i Kommerskollegiums fabriksberättelser. Då uppgavs personalstyrkan bestå av två personer samt tillverkningen utgöras av kakelugnar och "stenkärl". Femton år senare skulle dock "fabriken" återigen figurera i dessa fabriksberättelser, men då med annan ägare. Vid 1850-talet förekom "kakelugnsfabriken" ännu en gång i handlingarna, och ägare till Kasens tegelbruk och kakelugnsmakarverkstad var vid denna tid handlaren Carl Wilhelm Skarin i Vänersborg.

**Elias Ahlqvist** var född den 6/7 1819 i Skara och i denna stad kom han i kruk- och kakelugnsmakarlära vid ungefär 14-års ålder. Lärlingstiden fortsatte omkring 1837 i Södertälje och därifrån flyttade han som gesäll till Norrköping år 1840. Tre år senare återvände han till Södertälje och övertog där sin läromästares verkstad. Som kakelugnsmakare drev han därefter sin rörelse fram till 1851 då han tillsammans med hustru och två döttrar flyttade till Vänersborg för att arrendera kakelugnsmakarverkstaden vid Kasen.

Möjligtvis blev den första åtgärden där att rusta upp byggnaden samt bygga ny brännugn, men under följande år hade i varje fall produktionen kommit i gång. Om detta berättade en annons i "Tidning för Wenersborgs stad och län" den 3/11 1852. Annonseringen hade följande lydelse:

**Kasens Kakelugns=fabrik.**

*Jag får härmed underrätta Respektive husegare, att af mitt fabrikat emottages beställningar å hwitglaserade och ornerade Kakelugnar samt äfven ljusgula af olika sorter och efter särskilda beställningar. Ut i Hr C.W. Skarins handelsbod erhålles upplysningar genom pris=courant och emottages beställningar samt af mig wid fabriken. Wenersborg i November 1852. **Elías Ahlqvist**, Kakelugns=fabrikör*

Från och med 1853 fanns verksamheten redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser med uppgiften om en arbetsstyrka bestående av en mästare och två arbetare (gesäller). Kakelugnsmakare Ahlqvist valde dock redan 1855 att tillsammans med sin familj lämna Vänersborg och i stället bosätta sig i Stockholm. Därigenom blev Skarin nödgad att söka ny arrendator, och en annons i Aftonbladet den 15/1 1855 hade denna lydelse.

*En Kakelugnsmakare-verkstad med tillhörande inventarier, en nybyggd ugn, 3:ne boningsrum utom verkstadsrum och torkvind, förmånligt läge vid allmän landsväg och hamn, ej öfver 600 alnar från Wenersborg å egendomen Kasan, finnes att arrendera med tillträde till våren, och kan uppgöras med egaren, Handlanden C.W. Skarin i Wenersborg.*

Den nye arrendatorn blev Carl Staack, vilken anlände till Vänersborg år 1855, och då närmast från Göteborg där han under ett antal år arbetat vid August Rignérs kakelfabrik. I en senare nekrolog över Staack berättas att Kasens krukmakeriverkstad låg vid Dalbobrons västra landfäste. Inte heller denne arrendator blev särskilt långvarig vid Kasen, utan omkring 1858 flyttade han in till staden där en egen verksamhet startades upp. Mer om denna och Staack i följande avsnitt.

Trots flitig annonsering lyckades det inte att få någon efterföljare att ta över vid Kasens kakelugnsmakeri, och därmed torde denna verksamhet ha upphört i samband med att Staack lämnade platsen. Vid mitten av 1860-talet upphörde även tegelbrukets verksamhet i samband med att järnvägssträckan till Uddevalla kom att hamna rätt över deras lertäkt.

**Carl Petter Anton Staack** skall ha blivit född år 1824 i den tyska staden Eutin (kyrkoarkivet anger dock Neustadt i Holstein som födelseort), och vid 1850-talets början kom han som gesäll till Rignérs kakelfabrik i Göteborg. Troligtvis lockad av tidningsannonseringen som erbjöd ett övertagande av arrendet vid Kasens kakelugnsmakeriverkstad flyttade han till Vänersborg 1855. Omkring 1858-59 etablerade han i stället en egen verksamhet vid nr 23 Lyckan (Nygatan 46).

Redan från början torde detta ha varit en tämligen stor rörelse, eftersom Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1860 anger en arbetsstyrka bestående av fem gesäller och tre lärlingar. Mestadels kom det därefter under åren att finnas två till sju personer i tjänst hos Staack. Som gesäll arbetade där även den yngre brodern Ferdinand. På grund av ägarens sjukdom, så minskade verksamheten vid verkstaden från mitten av 1880-talet, men brodern skötte möjligtvis arbetet under en tid, och dessutom fanns gesällen Tidstrand kvar fram till 1895.

Efter att kakelugnsmakare C P A Staack avlidit den 18/9 1894, är det osäkert hur det fortsättningsvis blev med kakel- och lerkärlstillverkningen vid Lyckan. Änkan och brodern, kakelugnsmakare Ferdinand Staack, bodde dock kvar där till långt in på 1900-talet, men vid början av detta sekel titulerades den senare som före detta kakelarbetare, så då torde verksamheten ha upphört. I bouppteckningen efter den avlidne upptogs som tillgångar bland annat diverse verkstadssaker samt kakelugnar. Bland skulderna fanns sådana till krukmakerskan Josefina Björnberg från Stora Mellby. Gissningsvis hade hon

levererat något av sitt krukmakargods till försäljning i Vänersborg. Som fodringsägare fanns även kakeltillverkarna L M Björkman i Karlstad och Kalmar kakelugnsfabrik.

Vidstående annons ur "Tidning för Vänersborgs stad och län" den 2/12 1886 visar att det förutom kakelugnar av olika sorter och kvalitéer från den egna tillverkningen, också såldes sådana av Mariestads fabrikat. Troligtvis bedrevs det dessutom en tillverkning av lerkärl vid verkstaden.

**C. P. A. Staack,**  
**Kakelugnsmakare i Vänersborg,**  
tillhandahåller ständigt lager af såväl  
*finare som ordinära*  
**Kakelugnar,**  
med och utan uppsättning, till platsens  
billigaste priser.  
**Obs.** Kakelugnar af Mariestads kakel-  
ugnsfabriks tillverkningar finnas äfven  
att tillgå.

**Carl Leonard Tidstrand** föddes den 12/7 1832 i Arboga och som femtonåring kom han i kakelugnsmakarlära i hemstaden. Efter att ha blivit gesäll, var det 1853 dags att ge sig iväg på gesällvandring. Första anhalten blev Norrtälje kakelfabrik, men redan året därpå bosatte han sig i Västerås, där vistelsen blev något längre. Tillbaka till Arboga kom Tidstrand år 1858 och omkring två år senare fortsatte han till Örebro, för året därpå ännu en gång göra ett besök i Västerås. Tämlichen omgående gick färden vidare till Linköping varifrån han 1862 flyttade till "obest.ort". Därefter följer några år med okänd vistelseort, men tre år senare blev det något års uppehåll i Malmö, innan nästa resmål kom att bli Snötorp utanför Halmstad. På denna ort drev hans kusin en kakelugnsmakarverkstad under en kort period, och där tillbringades någon tid innan gesällvandringen gick vidare. Efter att det återigen varit oklarheter om vistelseort anlände Carl Leonard Tidstrand så till Vänersborg och Staacks verkstad omkring 1870.

Tre år senare blev det giftermål, och familjen utökades efterhand. De var dock fortfarande bosatta vid Lyckan nr 23 fram till 1895, då de i stället hyrde bostad i kvarteret Kransen. Tre år senare kom bostaden att finnas i den egna fastigheten vid nr 48 i detta kvarter (Edsgatan 34). I samband med detta fick Tidstrand också titeln kakelugnsmakare, men det är osäkert om det bedrevs någon egen tillverkning. Möjligtvis var det andra fabrikanter som han satte upp runt om i bygden.

Kakelugnsmakare Carl Leonard Tidstrand avled den 27/4 1908, och i dennes bouppteckning fanns bland tillgångarna lerkärl och kakelugnar. Bland skulderna fanns dock sådana till David R Söderström i Göteborg (Göteborgs lerkärlsfabrik) och fabrikör Björnberg i Trollhättan (Björnbergs kakelfabrik), så eventuellt var lerkärlen och kakelugnarna av dessa fabrikanter tillverkning.

Sonen **Johan Ferdinand Tidstrand**, född den 16/2 1885, blev även han kakelugnsmakare i Vänersborg, och övertog i samband med faderns död dennes rörelse. Förmodligen bestod arbetet vid denna tid i huvudsak av uppsättning och reparationer av kakelugnar samt plattsättning. Kakelugnsmakare Johan Tidstrand avled den 31/1 1940.

**Carl Johan Andersson** skådade dagens ljus för första gången den 16/11 1857 i Södra Ekenäs, Frändefors socken, och var kyrkobokförd i föräldrahemmet ända fram till 1883, då det blev en flytt till Hjo. Möjligtvis hade han innan dess haft sitt arbete hos någon kakelugnsmakare i trakten, vilken då eventuellt kunde ha varit Martin August Hjöberg vid Norra Flicksäter. Vistelsen i Hjo blev, i varje fall enligt kyrkoarkivets uppgifter, dock mycket kortvarig eftersom han 1884 anlände till Vänersborg tillsammans med nybliven hustru samt likaledes nybliven dotter. Där blev familjen efter en tid bosatt efter Sundsvägen vid nr 225-226 i kvarteret Liljan.

**C. J. ANDERSSON,**  
Kakelugnsmakare i Venersborg,

förskjör hvitglaserade och ornerade Kakelugnar samt Köksaplatser af Upsalatera äfvensom Anitglaserade dylika af vanlig lera samt gula Kakelugnar.  
Uppmåttningar af nya samt omsättning och reparationer af gamla Kakelugnar verkställas såväl på landsbygden som inom staden.

**Lerkärl**

af egen tillverkning, såsom: Fat, Syltkrukor, Syltburkar med och utan lock, Blomkrukor, Blomfat, Fröfat och Ampjar m. m.

Beställningar efter mått eller ritning emottagas med tacksamhet, allt till platsens billigaste priser.

C. J. Andersson, Sandsgatan.

Om Andersson även hade en verkstad vid denna adress är osäkert, men troligtvis fanns det en sådan, eftersom han enligt vidstående annons från "Tidning för Venersborgs stad och län" den 9/7 1889 bedrev tillverkning av lerkärl. Angående de kakelugnar som salufördes, kom dessa gissningsvis från annan tillverkare.

I Kommerskollegiums fabriksberättelser förekom Andersson från och med 1885, och då med en eller två personer i sin tjänst under de följande åren.

Familjen återvände till Hjo år 1891, och där övertog Carl Johan Andersson en kakel- och lerkärlsfabrik som han drev fram till sin död den 11/7 1929.

Förutom de som finns med i denna dokumentation, så arbetade säkerligen ytterligare kakelugnsmakare i staden med kakelugnsuppsättning samt reparationer, och då framförallt vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Ett stort tack för fotografier och upplysningar till Wera Bondeson i Sexdrega, Kent Olsson vid Skene-Örby hembygdsförening och Ann Söderberg. Alingsås Tidning, Anders Thorn, Anna-Karin Jansson, Tomas K Samuelsson, Monica von Brömsen vid Alingsås museum och Ove Linusson samtliga i Alingsås. Lars Melander i Varberg, Henrik Olsson i Vänersborg, Bjärke hembygdsförening samt Vänersborgs museum.

## Dalsland

Förutom i Åmål, så har det i Dalsland även varit ett tämligen stort antal kruk- och kakelugnsmakare verksamma på landsbygden. Förvånande nog har många av dessa landsbygdsverkstäder även varit i bruk under skratiden, det vill säga före 1846, då det mesta av handel och hantverk skulle bedrivas inne i städerna. Att kronobefallningsman Berger vid Västra Bodane och säteriägaren Lars Larsson vid Sikhall fick tillstånd att driva kruk- och kakelugnsmakarverkstad kanske inte är så förvånande, men att Westbom och Jansson vid Ulfstack, Jan Olsson vid Grösäter samt Vennersten i Tydje fick det är något uppseendeväckande. Nu drev de troligtvis sina verksamheter utan att söka tillstånd, och möjligtvis såg Kakelugnsmakarämbetet i Göteborg mellan fingrarna på detta eftersom de knappast var konkurrenter till den stadens hantverkare. Men kruk- och kakelugnsmakarna i Åmål och Vänersborg torde säkerligen ha haft invändningar mot dessa landsbygds hantverkare.

I ett par skrifter har det berättats något om de dalsländska kruk- och kakelugnsmakarna, bland annat då i Olof Ljungs "Gammalt hantverk på Dal". Samme författare har i "Järns socken. Jordbruksbygd på Dal" skrivit något kortfattat om Hans Björnberg i Pålbön. I Gösta von Schoultz bok "Dalslandsgårdar" år 1951 nämns även några av landskapets "Iergubbar" och där visas också bilder på en del kakelugnar. Mer lokalt berättas i "Kroppefjäll; en dalslandsbok", utgiven av Kroppefjälls sockenbokskommitté år 1957, om de verksamheter som fanns i Örs socken. Likaså görs i "Tydjaboken", vilken utgavs av Tydje byalag år 2000, angående Wennerstens i Tydje socken. Hjobergs och deras verksamheter har blivit omskrivna i ett antal olika skrifter, men om detta berättas mer längre fram i dokumentationen. Den mest omfattande redogörelsen över denna familj och deras hantverk torde vara Christer Järlgrens artikel "Pottkakelugnen - Om kruk- och kakelugnsstillverkning", vilken ingick i Dalslands fornminnes- och hembygdsförbunds årsskrift Hembygden från 1973. I samma skrift finns även Gösta Bergs artikel "Hantverk i bondebygd" som också den berättar om Hjobergs kruk- och kakelugnsmakeriverksamhet samt något om kronofogde Bergers kakelugns- och stenkärlsfabrik i Västra Bodane.

## Åmål



Åmåls torg vid 1870-talet. Foto: Gustaf Fredrik Diehl. Bildkälla: Åmåls kommunarkiv.

Under 1700- och början av 1800-talet var Åmål indelat i fyra områden som kallades kvarter. Det var dock inte fråga om kvarter i den bemärkelse som man nu för tiden förknippar med detta begrepp, utan i stället något som möjligtvis kan benämnas stadsdel. 1:a kvarteret bestod till exempel av de egentliga kvarteren Kronan större, Kronan mindre och Vimpeln samt några enstaka gårdar. I det som kallades 2:a kvarteret fanns bland annat Liljan större och Liljan mindre och i 3:e kvarteret till exempel Älgen och Telegrafan samt i 4:e (Hamn-) Viken.

I samband med grävningsarbeten vid kvarteret Vimpeln år 1986 påträffades en stor mängd keramikskärvor samt några krukmarverktyg. Av de drygt 10000 skärvbitarna var det möjligt att till viss del återskapa något av det sönderslagna godset, och då även sådant med årtalsangivelse. Ett fat med årtalet "1717" dekorerat bland blommotivet har fått stå som förebild till de souvenirfat vilka keramikern Ann-Kristin Plate-Björsson började tillverka något år efter utgrävningen.



*På bilden t.v. visas ett fat tillverkat av Ann-Kristin Plate-Björsson, vilket även det torde ha haft skärvor från Vimpeln som förebild. Foto: Lars Melander.*

Den aktuella utgrävningen leddes av dåvarande förste antikvariern Rune Ekre vid Lödöse museum. Om bland annat keramikfynden och den aktuella krukmararen har Ekre berättat i två artiklar. Den ena, "Tidigt krukmareri i Åmål", publicerades i Åmålsortens Hembygdsförenings tidning Örnäsposten från 1988, och den andra som hade rubriken "Krukmararen på Vimpeln" ingick i Älvsborgs läns museums årsbok Västgöta-Dal från 1987.



**Oluf Johansson**, som var krukmakarens namn, har kunnat återfinnas i Åmåls stads mantalslängd, men eftersom det i övrigt inte har gått att få så mycket upplysningar om denne person därifrån, så har en stor del av följande uppgifter tagits från Rune Ekres artiklar. Oluf krukmakare skall ha etablerat sig i kvarteret Vimpeln någon gång under perioden 1696-1707.

Den tomt som krukmakaren bebodde och hade sin verkstad på gränsade mot det som tidigare kallades Galgåsen och Åmålsberget, men numera benämns Kungsberget Tomten har under åren haft olika beteckningar, under slutet av 1600-talet var det nr 26 i 1:a kvarteret, senare blev det nr 27 och nr 113 men beteckningen nr 26 återkom på kartor från 1800- och 1900-talen. Nuvarande adress torde vara ungefärligen Kyrkogatan 27.

*Fyra bilder på keramikskärvor som hittades i samband med utgrävningarna vid kvarteret Vimpeln. Det delvis restaurerade fatet på den första bilden har bland annat årtalet 1748 som dekoration, och torde därmed ha blivit tillverkat av efterträdaren Olof Ström.*

*Foto: Sonia Jeffery, Lödöse museum.*



Bland Åmåls Rådhusrätt och Magistrats handlingar rörande tomter, jordar och gator finns som punkt nr 8 i *"Resolution. Uppå ordinarie lantmätaren välbetrodde Wilhelm Kruse ingivna punktationer och förfrågningar beträffande Åmols stads tomter, gator och ägornas delning"* denna skrivelse daterad 1714: *"Pottmakarehus och tomt njuter intet större fördel än andra, men såsom pottmakeriet kommer hela staden till nytta och att till dess yrkande särdeles jord behövas, så lägges ett tjänligt stycke därtill ut till*

*pottmakeriet, vilket krukmakaren intet kan räkna för dess del och egendom, utan räkna för en publik del som ingen äger och pottmakaren till sitt hantverks fortsättande brukar med skäligen tomtöres erläggande därför till staden". (Handlingen erhållen från Åmåls kommunarkiv genom Margareta Nilars).*

Oluf Johansson avled 1737 i en ålder av 65 år och begravdes den 26/2 detta år. Bouppteckningen efter honom visade på ett tämligen välförsett hem och som tillgångar upptogs bland annat "2 skåck Stenkiärill af åtskillige slag, fat, skålar, krukor och små andre sorter, däribland något obränt".

Tack vare de kartor över Åmåls stad som det varit möjligt att ta del av genom kommunarkivarie Margareta Nilars välvilja har det framgått att stadens tomtbeteckningar ändrats en del under åren. När dessutom mantalslängder och husförhörslängder anger olika tomtbeteckningar för samma tomter under samma tidsperiod har det blivit lite osäkerhet angående krukmakartomternas belägenhet. Dock tycks 1777-års karta stämma väl överens med de i mantalslängderna angivna tomtnumren, och av detta material har det varit möjligt att någorlunda lokalisera och fastställa tomternas nuvarande gatuadresser. Dessa adresser får dock tas med en viss reservation.

Eftersom det bland de uppgrävda keramikskärvorna i kvarteret Vimpeln även fanns sådana från 1750-talet, så torde det ha kommit en efterträdare till verkstaden efter Oluf Johanssons död. Denne skall enligt Rune Ekres artiklar ha varit Olof Ström, vilken dock, fortfarande enligt denne författare, någon gång före 1759 flyttat till 2:a kvarteret, men endast på andra sidan Kyrkogatan, tvärs emot den tidigare krukmakartomten vid kvarteret Vimpeln. Mantalslängden för år 1764 anger dock bostadens belägenhet något längre österut.

(Oluf) **Olof Ström** (Christensson) skall ha varit född omkring år 1714 i Andrarums socken i Skåne. (Husförhörslängden anger dock födelseåret till 1718). Lärlingstiden tillbringades i Kristianstad under perioden 1737-40. När han flyttade till Åmål har inte gått att fastställa, men före eller under år 1744 bör det ha varit eftersom en dotter till honom föddes i staden detta år. Han titulerades vid denna tid som pottmakare, och troligtvis hade då Oluf Johanssons gamla verkstad övertagits, men mästarvärdigheten erhöles inte förrän 1755.

Mantalslängder har inte varit tillgängliga under Ströms första tid i staden, utan det är först i 1750-års längd som han har kunnat återfinnas. Dock var inga tomt- eller husnummer angivna vid denna tid, men mycket talar för att bostaden fanns vid nr 26 i 2:a kvarteret. Alltså mitt emot Oluf Johanssons tidigare tomt som var belägen på andra sidan Kyrkogatan.

I makarna Ströms hushåll ingick förutom deras barn även något år en lärgosse, och 1761 antecknades gesällen Arvid Stenberg som boende där. Året därpå fick denne sällskap av kollegan Petter Myrman.

Från och med 1764 blev tomt- eller husnummer angivna i mantalslängden, och krukmakare Ström återfanns då vid nr 34 i 2:a kvarteret (kvarteret Liljan större), vilket torde motsvara nuvarande Kungsgatan 11. Samtidigt fick gesällen Stenberg titeln krukmakare och bosatte sig vid nr 114 i 1:a kvarteret. Eftersom denna tomt fanns i absolut närhet av där Oluf Johansson, och troligtvis även Olof Ström, bedrev sin verksamhet, så övertog Stenberg då gissningsvis denna verkstad.

Det går därmed också att spekulera i att Olof Ström vid denna tid hade byggt upp en ny verkstad vid nr 34 och då även bosatte sig där. I mantalslängderna uppges emellertid krukmakaren ha varit sänsliggande från omkring 1761, och därmed torde det ha varit hans gesäller som skötte arbetet i verkstaden. Från och med 1766 var gesällens namn Sven Löfvenberg, och denne drev troligtvis verksamheten fram till Olof Ströms död år 1774. Förmodligen begagnade Löfvenberg verkstaden även efter att Ström hade avlidit, men mer om detta senare.

Återvänder här till **Arvid Stenberg**, som har påträffats som gesäll hos Olof Ström i 1761-års mantalslängd. Två år senare hade han, fortfarande som gesäll, tillsammans med hustrun blivit bosatt vid egen bostad. Troligtvis var denna belägen vid nr 114 i 1:a kvarteret (kvarteret Vimpeln, Norra Långgatan 3). I varje fall fanns han där inskriven som krukmakare året därpå.

Eftersom Åmål saknade eget krukmakarämbete, så tillhörde stadens krukmakare i första hand ämbetet i Göteborg, men även de i Stockholm, Ängelholm och Jönköping hade medlemmar i Åmål. Stenberg tillhörde ämbetet i den senare staden, men om han i övrigt hade några kopplingar dit är okänt. Likaså är det okänt när han anlände till Åmål, möjligtvis var det i samband med att han kom som gesäll till krukmakare Ström. I husförhörslängden uppges han ha varit född år 1736, men där finns inga uppgifter om födelseort. Några år efter att han blivit änkeman försvann krukmakare Arvid Stenberg ur Åmåls stads handlingar. 1782 är det sista år som han förekom i stadens mantalslängd, och hans vidare öden är okända.

**Sven Löfvenberg** anges i husförhörslängden ha blivit född år 1736 eller 1737 och den första gång som han har påträffats i Åmål är i 1766-års mantalslängd, där han då fanns inskriven som gesäll hos Olof Ström. Troligtvis hade han funnits i staden något tidigare, eftersom han året före hade gift sig med en dotter till krukmakare Ströms andra hustru. Efter en tid benämndes Löfvenberg som krukmakare, och sannolikt hade han då övertagit verkstaden efter Ström, som sedan några år tillbaka skall ha varit sängliggande på grund av sjukdom.

Omkring år 1770 flyttade makarna Löfvenberg tillsammans med barnen till nr 136 i 3:e kvarteret, men tio år senare hade de återvänt till nr 34 i 2:a kvarteret. Efter en tid ingick det även två gesäller i hushållet, varav den ene, Carl Johan Söderberg, blev gift med en dotter i huset. Kruk- och kakelugnsmakare Sven Löfvenberg avled den 21/2 1799, och därefter drev änkan rörelsen vidare, bland annat med hjälp av sonen Petter, som dock slutade sina dagar redan 1804, endast tjugofyra år gammal.

Förutom Carl Johan Söderberg, var det ytterligare två gesäller som blev svärsöner till änkan Löfvenberg. Dessa var Jöns Ransell och Erik Bäckström, varav den senare kom att ta över verksamheten vid det som i husförhörslängden benämndes nr 58 i 2:a kvarteret, medan benämningen i mantalslängden var nr 33 i samma kvarter. Även om det uppstår en viss tveksamhet angående adressen på grund av de olika numreringarna, så fanns gissningsvis både bostad och verkstad kvar i anslutning till den plats där Olof Ström var verksam omkring fyrtio år tidigare.

**Erik Bäckström** uppges i husförhörslängden ha varit född år 1778 i Södermanland, och lärlingstiden skall ha tillbringats i Stockholm, där han blev gesäll den 20/8 1800. Omkring 1805 kom han till änkan Löfvenberg, och året därpå gifte han sig med en av hennes döttrar. Därefter arbetade Bäckström under en tid som gesäll hos änkan, men efter att han erhållit tillstånd till burskap i staden år 1809 och fått mästarbrev året därpå, så övertog han sannolikt verkstaden.

Hos makarna Bäckström kom det under de följande åren att förutom någon gesäll även finnas två systersöner till frun i huset som inneboende. Dessa två fick troligtvis tidigt komma i arbete vid verkstaden, vilken den ene av dem senare skulle överta. En viss tveksamhet angående på vilken plats familjen var bosatt under denna tid har dock uppstått genom att fastigheten i husförhörslängden anges som "utbygge" i stället för tomt, och i mantalslängden som "utan nummer". Bosättningen fanns i varje fall fortfarande i 2:a kvarteret. Kakelugnsmakare Erik Bäckström avled den 13/4 1824, och därefter drev änkan Maria Löfvenberg-Bäckström rörelsen vidare med hjälp av någon gesäll. Till hjälp i verkstaden fanns även lärlingen och systersonen Gustaf Sundström.

**Mathias Olsson** skall enligt husförhörlängden ha kommit till världen i Kungälv den 25/11 1796, men detta har inte kunna vidimeras genom ortens kyrkoarkiv. I varje fall har han träffats på som gesäll hos en krukmakare i Kungälv omkring 1820 och någon tid senare drev han tydligen egen rörelse som kakelugnsmakare i staden. Till Åmål anlände ha tillsammans med hustru och barn år 1827, och gissningsvis tog han då över ansvaret vid änkan Bäckströms verkstad. Gustaf Sundström blev något år senare gesäll, och som lärling fanns där Emanuel Andersson, vilken senare skulle komma att driva egen verksamhet i staden. Kakelugnsmakare Mathias Olsson bosatte sig år 1833 i Arvika köping tillsammans med sin familj, och där blev han kvar fram till sin död den 2/6 1849.



Ett något demolerat dryckeskrus med texten "Åmål" på den ena sidan och årtalet "1836" på den andra.  
Foto: Lars-Göran Ahlm/Åmålsortens Hembygdsförening.

Efter Olssons avfärd och Maria Lövvenberg-Bäckströms död i kolera år 1834 var det dags för Sven **Gustaf Sundström** att överta sin mosters verkstad. Han var född den 15/10 1805 i Åmål som son till skräddaren Gustaf Sundström och dennes hustru Anna Beata Lövvenberg. Tidigt kom sonen att få bo hos moderns syster och dennes man Erik Bäckström, där han kom i kruk- och kakelugnsmakarlära. När han blev gesäll den 2/12 1830 skall han dock ha vistats i Göteborg. Fyra år senare erhöll han tillstånd att vinna burskap för att idka kakelugnsmakaryrket i Åmål och 1837 erhöll han sitt mästarbrev.

I hushållet kom det att ingå några lärlingar samt gesällen Emanuel Andersson, vilken eventuellt övertog rörelsen efter att Gustaf Sundström avlidit den 27/10 1845. Änkan kom dock att driva verksamheten en tid efter makens död. I den avlidnes bouppteckning upptogs bland tillgångarna "diverse Werkstadssaker" och bland skulderna fanns sådana till Emanuel Andersson och till en lärling.

Eftersom den eller de platser där Bäckström och Sundström var kyrkobokförda saknade gård- eller tomtnummering, har det varit svårt att få en säker uppfattning om deras bosättning. Eventuellt kan det ha skett en flytt, och då möjligtvis under 1820- eller 1830-talet. De adresser som anges i mantals- och husförhörlängd är i de flesta fall den plats där personerna varit bosatta, så verkstäderna kan ju ha varit belägna på annat ställe. Mestadels byggdes dock verkstäderna i anslutning till bostäderna.

I husförhörlängden för perioden 1841-45 anges Emanuel Andersson som kakelugnsmakare men boende hos Sundström. Om han övertog den senares verkstad eller byggde en egen är oklart. I följande husförhörlängd anges dock Anderssons kyrkobokföringsadress till "Stugor och lägenheter på Stadens Södra Grund", och möjligtvis var det även där som bland annat Sundström tidigare hade varit bosatt. Mer om Emanuel Anderssons verksamhet senare i dokumentationen.

Åter till 1700-talet och en av Olof Ströms gesäller, nämligen (Per) **Petter Andersson-Myrman**. Han skall ha varit född 1735, och då troligtvis i Åmål. I varje fall en del av

lärlingstiden tillbringades hos Olof Ström, och efter att ha blivit gesäll fortsatte han som sådan hos sin läromästare fram till omkring 1764.

Mästarbrevet erhöles 1767, och därefter var han tillsammans med hustrun bosatt vid nr 108 i 4:e kvarteret, vilket kan motsvara dagens Hålskogsgatan 3. Som inneboende kom det även att finnas någon gesäll, och när Petter Myrman avled den 24/5 1787 var gesällens namn Petter Norberg. Under en tid drev denne troligtvis verkstaden åt änkan innan blev det giftermål dem emellan.

**Petter Norberg** anges i husförhörslängden ha födelseåret 1744 och skall ha gått i lära hos Eric Wennergren i Mariestad under perioden 1765-1770. Där fanns under denna tid en Peter Larsson som lärling, dock med födelseåret 1745. Troligtvis är det ändå denne yngling som vid gesällutnämning tog sig efternamnet Norberg. Vilket år som han anlände till Åmål har det tyvärr inte gått att få någon klarhet i, men det bör ha varit i samband med Myrmans död. Efter att ha gift sig med dennes änka år 1788 blev Norberg troligtvis ägare till verkstaden och samtidigt mästare.

Hos familjen kom det att finnas någon gesäll och lärling som inneboende, men kakelugnsmakare Petter Norberg avled den 22/9 1807, och därefter torde verksamheten vid denna verkstad ha avstannat. Troligtvis hade familjen en tid före dödsfallet lämnat nr 108 och bosatt sig på annan plats i detta kvarter, eftersom det bland tillgångarna i bouppteckningen upptogs en nybyggd stuga samt en därintill nyuppförd verkstadsbyggnad. I 1807-års mantalslängd har familjen blivit inskriven vid nr 103 i 4:e kvarteret och troligtvis är det där som stugan och verkstaden uppbyggdes. Denna adress motsvarar enligt 1777-års karta nuvarande Torggatan 4 – Kyrkogatan 13. Vidare i bouppteckningen fanns bland tillgångarna "kakel till en bättre kakelugn, kakel till 2:ne sämre kakelugnar, färdigt stenkärl".

**Carl Johan Söderberg** såg dagens ljus för första gången år 1763 på Söder i Stockholm. I huvudstaden kom han också i kruk- och kakelugnsmakarlära samt arbetade även en tid som gesäll där. Omkring 1782 kom han till Åmål för att arbeta hos kakelugnsmakare Sven Löfvenberg, och 1789 gifte sig Söderberg med sin arbetsgivares äldsta dotter.

Makarna flyttade året därpå till egen bostad vid nr 55 i 3:e kvarteret, och gissningsvis byggdes där också upp en verkstad. Enligt 1777-års karta så torde adressen motsvara dagens Mellanbrogatan 10, men då den del som ligger mot Västerlånggatan. Söderberg blev efter endast något år änkeman, men innan dess hade de fått en son som senare kom att driva en tämligen stor kakelugnsmakarverksamhet i Västerås.

Förutom en ny hustru och en hel del barn kom det under åren att finnas någon eller några gesäller samt lärlingar i hushållet, som enligt husförhörslängden fanns vid nr 63 i 3:e kvarteret. Omkring fyrtio år senare angavs dock adressen till nr 55 även i dessa längde. Några år in på 1800-talet hade kakelugnsmakare Söderberg även fått titeln rådmann, så förmodligen hade han då en tämligen stor verksamhet. Dock fick han lov att lämna jordelivet den 18/9 1815.

Under en kort period drevs därefter verksamheten av änkan, men efter något år övertogs den av sonen **Carl Georg Söderberg**, vilken föddes den 12/10 1794 i Åmål. Han hade gått i lära hos sin far och utskrevs som gesäll den 3/1 1812, varefter han arbetade som sådan i verkstaden fram till övertagandet. I verkstaden passerade en hel del gesäller och lärlingar under åren, och liksom fadern blev Söderberg junior även han rådmann efter en tid.

Rådmannen och kakelugnsmakaren Carl Georg Söderberg avled dock den 18/10 1843, och därefter torde verksamheten vid denna verkstad ha upphört. En sonson till Carl Johan Söderberg kom sedermera att grunda det stora handelsföretaget Söderberg & Haak, men det är ju en helt annan historia.



Brännvinsplunta som förmodas komma från Åmål.  
Foto: Lars-Göran Ahlm/Åmålsortens Hembygdsförening.

**Emanuel Andersson** skall enligt husförhörslängdens uppgifter ha kommit till världen den 27/5 1817 i Göteborg, och därifrån kom han som trettonåring till Åmål för att bo hos ett par där en av dem var hans förälder, osäkert dock om det var modern eller fadern. Året därpå, alltså 1831, påbörjades hans lärotid hos kakelugnsmakaränkan Bäckström, vilken fortsatte under Gustaf Sundströms ledning.

Under slutet av 1830-talet torde Andersson ha blivit gesäll, och som sådan arbetade han kvar hos sin mästare fram till dennes död år 1845. Troligtvis skötte han därefter verkstaden åt änkan under en tid, och övertogs den eventuellt också. I husförhörslängden från och med 1846 anges kakelugnsmakare Emanuel Andersson och hans familjs kyrkobokföringsadress till Södra Grund (Stugor och lägenheter på Stadens Södra Grund). Om det då var fråga om samma plats som där Sundström hade sin bostad och verkstad är oklart, men rent tidsmässigt stämmer det bra att Andersson övertog sin läromästares verksamhet.

I hushållet kom det under åren att ingå en ansevärd mängd lärlingar och gesäller, däribland Hans Christian Björnberg som senare startade egen verksamhet vid Pålbön i Järns socken. Från omkring 1860 benämndes adressen till Södra Grund, Tullen nr 4, och ett tiotal år senare anges fastigheten finnas vid "Littr. Z Örnäs, Södra Grund". Emanuel Andersson upptogs i Kommerskollegiums fabriksberättelser från och med 1847, och enligt dessa varierade arbetsstyrkan under åren från en gesäll till tre gesäller eller två gesäller och två lärlingar. En av gesällerna torde under en tid ha varit sonen Axel Gottfrid, vilken dock flyttade till Stockholm och senare till Uppsala.

Omkring år 1890 tycks verksamheten vid det som då benämndes Nya Örnäs ha upphört, och kakelugnsmakare Emanuel Andersson slutade sina dagar den 5/11 1893. Som tillgångar i bouppteckningen upptogs bland annat under rubriken fastigheter "Ett jordområde vid stadens södra tull med derå uppförda: Ett boningshus innehållande 3 rum och kök, en ladugård med lada, ett mindre brädhus, verkstadsbyggnad med brännugn samt ett mindre magasin af stolpvirke ... ..". Bland övriga tillgångar märks till exempel "Diverse kakelugnsmakareverktyg, färdiggjord kakel och lerkärl".

**Johan Daniel Sandberg** föddes den 6/1 1823 i Arvika, och kom där som femtonåring i kruk- och kakelugnsmakarlära. Året därpå, alltså 1840, fortsatte lärlingstiden på annat håll. Tyvärr har det inte gått att uttyda namnet på den utflyttningsort som skrivits in husförhörslängden, och detsamma är fallet angående varifrån Sandberg kom när han som gesäll återvände till Arvika år 1846.

I varje fall skall han följande år ha flyttat till Åmål där han tämligen omgående bildade familj, och även fick en gesäll som inneboende. Familjen kom därefter att finnas som hyresgäster på en inte angiven plats i staden tillsammans med någon gesäll och lärling. Som brukligt i hantverkarfamiljer, så fick sönerna tidigt komma i arbete vid verkstaden. Senare blev Johan Valfrid kakelfabriksägare i Karlstad och Anders Erland fick överta faderns rörelse i Åmål.

Denna rörelse fanns redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser från och med 1847 och arbetsstyrkan uppgavs under åren bestå av en till tre personer, mestadels fanns dock en gesäll och en lärling vid verkstaden. Kakelugnsmakare Johan Daniel Sandberg avled den 27/1 1884, och i den inte alltför omfattande bouppteckningen fanns bland tillgångarna en verkstadsbyggnad uppförd på stadens allmänna mark. Under mitten av 1850-talet inköpte Sandberg en stuga vid Norra Grund av en kakelugnsmakare Anders Larsson, så möjligtvis var det där han hade sin verkstad.

**Anders Erland Sandberg** anlände till världen och Åmål den 3/3 1852, och troligtvis fick han tidigt komma i lära vid faderns verkstad, vilken han gissningsvis övertog efter dennes död. I samband med detta flyttade Sandberg junior till egen fastighet vid kvarteret Telegrafan nr 149 tillsammans med hustru och barn samt modern. I Kommerskollegiums fabriksberättelser redovisades en till två personer i tjänst hos A E Sandberg under åren. År 1900 lämnade han och hans familj dock Åmål för att flytta till Karlstad där han blev verkmästare vid sin brors kakelfabrik. I denna stad kom han därefter att bo kvar resten av sitt liv, och uppnådde där en ålder på över åttio år.

**Anders Larsson** föddes den 5/1 1826 i Södra Ny församling utanför Säffle och som sextonåring kom han i kakelugnsmakarlära i Karlstad. Omkring 1846 fortsatte lärlingstiden hos Emanuel Andersson i Åmål. Som gesäll inköpte han 1850 en stuga vid Norra Grund och samtidigt fick han titeln kakelugnsmakare. Möjligtvis byggdes en verkstad upp i anslutning till bostaden, men sex år senare fick han kanske hemlängtan. I varje fall sålde han då stugan till kakelugnsmakare Johan Daniel Sandberg och flyttade tillsammans med nybliven hustru samt barn till födelsebygden vid Södra Ny. Där bedrev han gissningsvis kakelugnsmakaryrket på något sätt eftersom han fortsättningsvis titulerades som kakelugnsmakare. Vid början av 1880-talet bosatte han sig dock tillsammans med hustrun i Karlstad och där avled han den 22/9 1895.

**Alexander Jansson** blev född den 19/12 1847 i Åmål, och sjutton år senare skall han ha flyttat till Emanuel Andersson för att där komma i kakelugnsmakarlära. Möjligtvis hade dock lärlingstiden börjat några år tidigare. Vistelsen hos kakelugnsmakare Andersson vid Södra Grund kom att bli långvarig förutom en tvåårig visit i Arvika som gesäll omkring 1771 och en tids vistelse på annan plats några år senare. Det blev dock dags att definitivt lämna gesällkammaren hos sin läromästare år 1883, men flytten blev inte så långväga. Kakelugnsmakeriarbetare Jansson kom att bosätta sig i ett eget hus vid Örnäs, Södra Grund, så arbetet fanns gissningsvis fortfarande hos Emanuel Andersson.

Från och med 1887 antecknades Jansson med en egen rörelse i Kommerskollegiums fabriksberättelser, men möjligen arbetades då enbart med uppsättning samt reparationer av kakelugnar. Kakelugnsmakare Alexander Jansson avled den 14/7 1899.

Omkring sekelskiftet vid 18-1900-talet besöktes Åmål av tre kakelugnsmakare med efternamnet Andersson. Förutom detta hade de det gemensamt att vistelsen i staden blev kortvarig och att arbetet förmodligen bestod av kakelugnsuppsättning.

**Bror Justus Andersson** skall enligt husförhörslängden ha blivit född den 2/9 1877 i Halmstad. Till Åmål anlände han 1902 och då närmast från Örebro. Tillsammans med nybliven hustru bosatte han sig som hyresgäst vid kvarteret Örnen nr 121 ½, men adressen skrevs efter något år till Malmen nr 321, och efter ytterligare någon tid Banken nr 128. Redan 1905 lämnade Andersson staden Åmål för att tillsammans med hustru och son flytta till Göteborg.

**Anders Vitalis Andersson** uppges ha haft sin födelse den 5/3 1881 i Botilsäter utanför Säffle. Från Karlstad kom han 1902 och bosatte sig då i Myrbacka, något söder om centrala Åmål. Redan året därpå anges han emellertid som "obefintlig".

I husförhörslängden skrevs **Anders Johan Anderssons** födelsedatum till den 10/3 1838 och födelseorten till "Ufsåker i Halland". Till Åmål skall han och hans familj ha anlät 1902 och då närmast från Göteborg. Redan två år senare lämnade familjen sin bostad i Höglunda vid Västra Grund för att i stället bosätta sig i Örgryte församling.

Inte heller kakelugnsmakare **Torsten Wättring** gjorde något längre besök i Åmål. Han föddes den 19/9 1880 i Falkenberg och kom att få lära sig sitt yrke i hemstaden. Efter giftermål blev makarna bosatta vid Fors i Eskilstuna. Möjligtvis fanns arbetsplatsen vid kakelfabriken där, eller så utfördes kakelugnsuppsättning ute hos kunderna. År 1902 flyttade det unga paret tillsammans med nyfödd son till Jerngatan i Åmål, men något senare kom bostaden att finnas vid "f d Danielssonska huset".

Liksom kollegan A J Andersson lämnade Wättrings Åmål för att 1904 resa vidare till Örgryte. Efter att ha varit bosatta i Sködinge och Flen kom familjen slutligen till Norrköping och där var Torsten Wättring till viss del verksam som kakelugnsmakare även när han hade passerat de åttio åren.

Förutom de här omskrivna kakelugnsmakarna fanns det vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ett antal som var sysselsatta med kakelugnsuppsättning och reparationer samt plattsättning.

Så sent som 1922 kom **Gustaf Adolf Ohlzon** inflyttande till Åmål från Ekshärad, där han var född den 9/3 1900. Tämmligen omgående efter ankomsten till den nya bostadsorten startade han upp en kakelugnsfirma med några anställda.

### **Västra Bodane, Frändefors.**

Vid Bodanesjön intill Västra Bodane i Frändefors socken hade Rådanefors bruk uppfört en kruk- och kakelugnsmakarverkstad, vilken från omkring 1829 kom att ägas av kronobefallningsman Johan Berger. Detta år redovisades verksamheten i Kommerskollegiums fabriksberättelser med en angiven arbetsstyrka bestående av fem personer. Följande år hade antalet ökat med ytterligare en person, men senare varierade de anställdas antal mestadels mellan två till tre stycken.

Ett flertal av de kruk- och kakelugnsmakare som kom att driva egna verksamheter i Dalsland hade under längre eller kortare tid arbetat som gesäller vid verkstaden i Västra Bodane, bland annat då Petter Westbom, Gustaf Jansson och Anders Petersson. Efter att Johan Berger avlidit år 1835 uppgavs sterbhuset vara ägare till bland annat det som benämndes kakelugns- och lerkärlsfabrik, och vid vilken det mestadels arbetade tre personer. Redan i samband med makens död hade änkan Berger genom en annons i Aftonbladet den 19/8 1835 försökt att arrendera ut denna verksamhet, men eftersom annonsen kom att följas av ett flertal likadana, så dröjde det tydligen med övertagandet. Inte förrän 1847 angavs i fabriksberättelserna en ny ägare till anläggningen vid Västra Bodane, nämligen bruksförvaltaren, sedermera brukspatron, C Sandahl. Vid kakelugns- och lerkärlsfabrikationen sysselsattes detta år en mästare samt tre arbetare. Enligt handlingarna bedrevs ingen tillverkning vid verkstaden under åren 1851 och 1852, men kommande år hade produktionen av kakelugnar och lerkärl återupptagits.



I 1858- års fabriksberättelser meddelades återigen en ny ägare till verksamheten, och denna gång var det possessionat (bruksägare) Carl Albert Forsell. Arbetsfolket vid verkstaden uppgavs detta år bestå av en mästare samt två arbetare. Forsell blev dock ingen långvarig ägare av fastigheten Bodane, utan redan den 27/11 1862 såldes denna tillsammans med tegelbruk samt kakelugns- och lerkärlsfabrik genom auktion. Följande år lämnade Forsell med familj Västra Bodane.

Från och med 1864 noterades i fabriksberättelserna för första gången en hantverkare som ägare till verkstaden/fabriken, nämligen kakelugnsmakargesäll **Magnus Fagerström**. Detta år skall fabrikationen ha bestått av 15 kakelugnar samt 440 lerkärl. Fagerström var född den 22/2 1828 i Arvika, men då med efternamnet Nilsson. På hemorten kom han i kruk- och kakelugnsmakarlära, men när han 1857 anlände till Västra Bodane som gesäll, så var den tidigare vistelseorten belägen i Norge.

Troligtvis arrenderade Fagerström verkstaden av en person med namnet Johannes Olsson, och denne Olsson stod även som ägare till verksamheten under slutet av 1860-talet. Fabriksberättelserna omtalade för år 1869 att rörelsen "drives ej" och därefter förekom den inte i längre i dessa handlingar, förutom vid ett tillfälle. Detta var 1874, och då med ett bolag som ägare samt en arbetsstyrka bestående av en mästare och en arbetare. Fabrikationen utgjordes detta år av 20 kakelugnar samt diverse stenkärl. Kakelugnsmakare Magnus Fagerström avled den 21/7 1879.

## Högsäter

**Petter Westbom** (Wessbom) anges i kyrkoarkivet ha blivit född år 1804 i Västmanland. Från Stockholm anlände han som tjugoåring till Lidköping, men gjorde året därpå ett besök i Skara innan han två år senare återvände till Lidköping. Till Dalsland kom han 1829 som gesäll i samband med att kronofogde Berger då anlade en kakel- och lerkärlsfabrik vid Västra Bodane i Frändefors socken. Efter att ha bildat familj bosatte sig Westboms i Bön, Högsätters socken året därpå. Eftersom han där titulerades som torpare, så övergavs möjligtvis kruk- och kakelugnsmakaryrket under en tid. År 1834 var det dock dags att återvända till Berger vid Västra Bodane, men tre år senare sökte sig familjen ännu en gång till Bön och Högsätters socken. Möjligtvis byggde Westbom under det första året upp en kruk- och kakelugnsmakarverkstad i Ulfstack (Ulvstack, Ullstack), för dit flyttade familjen 1838. Nu blev det ingen lång tid för kakelugnsmakare Petter Westbom vid sin nya bostad, eftersom han avled redan den 14/4 1839. Som tillgångar i bouppteckningen upptogs bland annat "Stugobyggnad i Ulfstack" samt "Pottmakar verktyg".

Strax efter Westboms död kom det en gesäll till Ulfstack, vilken då troligtvis skötte rörelsen åt änkan. Efter en tid blev det giftermål mellan de båda och gesällen fick därmed tillgång till en egen verkstad. Gesällens namn var **Gustaf Jansson**, och han skall ha varit född den 4/3 1815 i Göteborg. Därifrån flyttade han som tjugotvåårig gesäll till kakel- och lerkärlsfabriken vid Västra Bodane, och 1839 kom han så till Ulfstack och Westboms änka, med vilken han gifte sig året därpå.

Denna verksamhet bedrevs ju under skråtiden, alltså före 1847, då handel och hantverk i huvudsak endast skulle få bedrivas i städer. Detta föranledde krukmakare Johannes Hjoberg i Uddevalla att år 1842 till Göteborgs kruk- och kakelugnsmakareämbete påpeka att en gesäll vid namn Gustaf Jansson hade bosatt sig i Dalsland och där hos en bonde "driver vårt hantverk." Han skall därmed ha gjort intrång i näringen. Hjoberg undrade om ämbetet kände till honom. Trots detta kunde Jansson fortsätta sin verksamhet och från och med 1847 fanns hans rörelse redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser med uppgiften att där fanns en arbetare samt att produktionen bestod av kakelugnar och lerkärl. Från och med 1863 redovisades även antalet tillverkade produkter i dessa fabriksberättelser och detta år skall Jansson med hjälp av en medarbetare ha framställt fem kakelugnar och diverse lerkärl vid Ulfstack. Möjligtvis hade det då blivit en avtrappning i produktionen, för tre år senare angavs verksamheten vara nedlagd.

Under åren kom det tidvis att finnas någon gesäll bosatt hos familjen, bland annat då Jan Andreas Johansson, som senare blev kakelugnsmakare i Färgelanda socken. Något motsägelsefulla blir uppgifterna i fabriksberättelserna mot de i husförhörslängden, eftersom det i den senare för perioden 1861-65 finns antecknat att familjen från 1863 var bosatta i Färgelanda socken. Makarna återvände dock till Högsäters socken 1866, men då blev de bosatta vid Övre Gudhem. Där fanns även sonen August Jansson bosatt med sin nybildade familj. Jansson junior, som var född den 8/10 1845, titulerades även han vid denna tid som kakelugnsmakare, Troligtvis fortsatte han dock ingen längre period i yrket, för något senare benämndes han som arbetare och även en tid som handlare.

I Olof Ljungs skrift "Gammalt hantverk på Dal" anges att far och son Jansson från 1866 ägde en krukmakarverkstad i Övre Gudhem. Detta stämmer säkerligen eftersom det under detta år även fanns en gesäll bosatt hos familjen. Möjligtvis blev dock denna verksamhet tämligen kortvarig, och torde i varje fall ha upphört när kakelugnsmakare Gustaf Jansson avled den 27/5 1876.

### Dals Ed

Under perioden 1883-1888 var kakelugnsmakare **Adolf Simon Björnberg** bosatt vid Bråten i Dals Eds socken tillsammans med sin familj och en gesäll. Om han då bedrev någon form av tillverkning eller enbart ägnade sig åt kakelugnsuppsättning är oklart. Björnberg var född den 23/12 1857 i Essunga socken (Lekåsa pastorat), men vid fem års ålder flyttade han tillsammans med föräldrar och syskon till Kvarnbacken i Stora Mellby. Där kom han tidigt i lära vid familjens kruk- och kakelugnsmakarverkstad, och dit återvände han senare efter olika gesällvandringar.

Till Bråten kom kakelugnsmakare Björnberg tillsammans med blivande hustrun år 1883 och två år senare anlände även gesällen August Andersson från Mellby. Familjen, som utökats under åren, lämnade dock Dals Ed fem år senare för att flytta till Trollhättan, och där bli bosatt vid A R Björnbergs kakelfabrik. Med på denna resa följde även gesällen. Varken före eller efter Björnbergs tid vid Bråten har det gått att i kyrkoarkiver träffa på något "kruk- eller kakelfolk" i Dals Eds socken. Efter arbete vid sin brors kakelfabrik i Trollhättan flyttade Adolf Simon tillsammans med familjen till Kungsbacka och Hanhals år 1893 och åtta år senare anlände de till Amnehärad där en kakel- och lerkärlsfabrik övertogs. Adolf Simon Björnberg avled på Amnehärad's ålderdomshem den 11/11 1935.

### Ör.



*I Eds gamla skola i Ör finns denna fina kakelugn, som skall vara tillverkad av Jan Olsson.  
Foto: Eva-Marie Pettersson, Fjällets hembygdsförening, Mellerud.*

**Jan Olsson** (Olofsson) var enligt husförhörslängden född den 8/10 1810 i Korpetorp, Örs socken, dock utan att ha gått att återfinna i socknens födelselängd. I varje fall lämnade han föräldrahemmet år 1826 för att komma i kruk- och kakelugnsmakarlära hos Sandahl i Vänersborg.

Åter till hemorten kom han sex år senare och bildade där familj samt byggde troligtvis efter en tid upp en verkstad i Grösäter. I Kommerskollegiums fabriksberättelser fanns Olssons rörelse redovisad från 1852, och då med upplysningen att han tillsammans med en medhjälpare tillverkade kakelugnar och lerkärl.

I skriften "Gammalt hantverk på Dal" berättas att han 1851 i en skrivelse till sockenmännen i ett antal socknar i Nordals härad ansökte om tillåtelse till att "få fara omkring i orten och försälja de af honom förfärdiga kakelugnar och lerkärl". Till detta fick han deras godkännande, och i den nämnda skriften uppges också att bevarade föremål visat på att tillverkningen höll en hög kvalitet.



*Blomkrukan på nedanstående bild uppges ha blivit tillverkad av Jan Olsson.  
Bildkälla: Bohusläns museum.*



Omkring år 1850 kom gesällen Göran Ingvaldsson inflyttande till Grösäter och två år senare gesällen Hans Christian Björnberg. Den förstnämnde övertog senare Olssons verkstad och Björnberg startade egen verksamhet vid Pålbön i Järns socken. Innan Ingvaldsson slog sig till ro i Örs socken år 1855 gjorde han dock några besök hos andra kakelugnsmakare, men två år senare var det han som i Kommerskollegiums fabriksberättelser antecknades som ägare till verksamheten vid Grösäter.

Enligt husförhörslängden dröjde det till 1860 innan Jan Olsson lämnade sin tidigare bostadsort för att tillsammans med familjen bosätta sig vid Backen, fortfarande dock i Örs socken. Tre år senare fanns den nya verksamheten redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser och då med en tillverkning av sjutton kakelugnar samt diverse lerkärl.

Denna tillverkningsmängd bestod ungefärligen fram till 1872, då rörelsen i stället angavs vara "obetydligt driven". Under 1860-talet fanns det någon tid en gesäll bosatt hos

familjen, och 1872 anlände enligt kyrkoarkivet kakelugnsmakargesäll Carl Thorén, vilken kom att ingå i Olssons hushåll fram till sin död 1888. Eftersom Jan Olsson vid denna tid var tämligen till åren kommen, så arrenderade Thorén möjligtvis verkstaden av honom. Hemmansägaren och kakelugnsmakaren Jan Olsson avled den 18/1 1897. I Olssons bouppteckning upptogs inga tillgångar som hade någon anknytning till kruk- och kakelugnsmakarverksamheten, men däremot fanns i hustruns bouppteckning från 1891 bland annat fyra kakelugnar redovisade.

**Göran Wilhelm Ingvaldsson** var född den 5/3 1827 i Örebro, och i denna stad kom han som femtonåring i kruk- och kakelugnsmakarlära. Efter lärlingstiden vidtog en omfattande gesällvandring med besök på ett antal olika platser. Till Örs socken och Jan Olsson vid Grösäter kom han första gången omkring 1850, men innan det blev en mer permanent bosättning på orten fem år senare besöktes både hemstaden Örebro och Arvika under någon tid.

Två år efter ankomsten till Grösäter bildade Ingvaldsson familj, och samma år skall han enligt uppgifter i Kommerskollegiums fabriksberättelser ha övertagit verkstaden efter Jan Olsson. I varje fall angavs han detta år som ägare till en kruk- och kakelugnsmakarrörelse i Grösäter där det med hjälp av en arbetare tillverkades kakelugnar och lerkärl. Sex år senare preciserades tillverkningen till tolv kakelugnar och diverse lerkärl. Året därpå, alltså 1864, meddelades att rörelsen ej varit i drift under året på grund av ägarens obestånd. Detsamma var förhållandet följande år, och ytterligare ett år senare angavs verksamheten vara nedlagd. Familjen, som under åren haft en lärling som inneboende, lämnade år 1865 sitt hem i Grösäter för att i stället bosätta sig i Örebro. Där kom Ingvaldsson under en tid att driva en kruk- och kakelugnsmakarverksamhet, men tillsammans med hustrun flyttade han några år senare vidare till Vingåker i Södermanland där en kruk- och kakelugnsfabrik övertog. Göran Wilhelm Ingvaldsson avled den 2/10 1899 i Västra Vingåker.

Den som numera brukar jorden vid Grösäter har vid plöjningsarbete ett flertal gånger påträffat rester från kruk- och kakelugnsfabriken i form av kasserad keramik.

### **Gunnarsnäs**

Omkring år 1849 flyttade hemmansägaren Anders Andersson från Skålleruds socken till Lotsbyn i Gunnarsnäs socken tillsammans med sin familj. Där byggde han troligtvis upp en kruk- och kakelugnsfabrik och året därpå anlände så gesällen Wahlström närmast från kakel- och lerkärlsfabriken vid Västra Bodane.

**Jonas Wilhelm Wahlström**, som var född den 8/4 1821 i Bolstads socken, gifte sig med Anderssons äldsta dotter och arrenderade verkstaden av svärfadern. Från och med 1852 fanns verksamheten redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser med Andersson som ägare. Vid verkstaden angavs då finnas en mästare (Wahlström) samt en arbetare under femton år. Tillverkningen bestod av kakelugnar och lerkärl. Efter att ha blivit änkeman gifte Wahlström om sig med en annan av Anderssons döttrar, men avled själv den 10/4 1859.

Efter Wahlströms död förekom inte denna verksamhet i fabriksberättelserna förrän 1863 då det uppgavs ha blivit tillverkat sex kakelugnar och diverse lerkärl vid "fabriken". Under de två följande åren antecknades om rörelsen att den ej varit i drift under året, och därefter har det inte gått att träffa på "kakelugnsfabriken" i dessa fabriksberättelser. Anders Andersson avled den 20/10 1868 och i dennes bouppteckning upptogs som tillgångar under rubriken "I kakelugnsfabriken" följande: Sex kakelugnar, sex obrända kakelugnar, diverse obrända lerkärl och varjehanda redskap. Andersson titulerades inte någon gång som kruk- eller kakelugnsmakare, och det är osäkert om han var kunnig i yrket. Eventuellt fick han eller någon av sönerna lära sig hantverket av Wahlström och kunde därmed möjligtvis fortsätta med en viss tillverkning efter svärsonens död. Något annat "kruk- eller kakelfolk" har inte påträffats i ortens kyrkoarkiv.

## Gestad

I Sikhall, Gestads socken har det troligtvis funnits en kruk- och kakelugnsmakeriverksamhet i varje fall från 1841, då kakelugnsmakare (Andreas) **Anders Petersson** flyttade dit tillsammans med sin familj. Under det första året uppgavs han dock vara tegelslagare och bosatt hos Lars Larsson i Lillebyn (Bolstad). När kruk- och kakelugnsmakeriverksamheten i Sikhall för första gången fanns upptagen i Kommerskollegiums fabriksberättelser, så angavs denne Lars Larsson i Lillebyn m.fl. som ägare till rörelsen. Larsson var även ägare till Lövås säteri. I husförhörslängden för perioden 1842-1846 var dock Petersson tillsammans med familj kyrkobokförd i Sikhall och titulerades som kakelugnsmakare.

Han var född den 12/3 1812 i Ystad, och där kom han som trettonåring i kruk- och kakelugnsmakarlära. År 1831 var det dags att lämna hemstaden för att som gesäll komma i arbete vid kakel- och lerkärlsfabriken i Västra Bodane. Tio år senare företogs så den inte alltför långa färden till Gestads socken tillsammans med nybildad familj.

Troligtvis arrenderade Petersson verkstaden i Sikhall, och efter en tid fick han hjälp med arbetet där av gesällen Mellin. Som tidigare nämnts så redovisades verksamheten i Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1847. Där angavs förutom ägarnamn även att en mästare (Petersson) och en arbetare/gesäll (Mellin) var engagerad i rörelsen samt att tillverkningen bestod av kakelugnar och lerkärl. Tre år senare uppgavs dock ägaren vara C M Hedlund m.fl., men efter ytterligare tre år var det återigen Lars Larsson som antecknades som ägare. Möjligtvis var det då fråga om sonen till den förste ägaren. Far och son hade nämligen samma namn, och den yngre övertog gården vid Lillebyn i samband med faderns flytt till Lövås. Eventuellt ingick då även kruk- och kakelugnsmakarverkstaden i denna överlåtelse.

Kakelugnsmakare Anders Petersson med familj lämnade orten omkring 1852-54 och gesäll Mellin avled ungefär samtidigt. Två nya gesäller anlände dock till Sikhall tämligen omedelbart. Även om det i husförhörslängden inte har gått att träffa på fler än dessa två gesäller, så redovisade till exempel 1857- och 1859-års fabriksberättelser en arbetsstyrka bestående av en mästare och fyra arbetare.

Efter att den ene av gesällerna avflyttat år 1858 och den andre avlidit året därpå, har det i kyrkoarkivet inte gått att se något "kruk- eller kakelfolk" i Sikhall. I fabriksberättelserna däremot angavs en verksamhet med en mästare och två arbetare fram till och med 1860. Följande år antecknades den dock som nedlagd.

## Rännelanda

**Alexander Jonsson** skall enligt kyrkoarkivet ha blivit född den 7/4 1812 i Göteborg, och därifrån kom han som gesäll till Uddevalla 1836. Efter någon tid startade han där upp en egen verksamhet som han drev under lång tid. Som änkeman och kakelugnsmakarmästare flyttade han emellertid till Rännelanda socken år 1856, och bildade där en ny familj med vilken han blev bosatt vid Källstorp. Troligtvis byggdes det även upp en verkstad där, för enligt Kommerskollegiums fabriksberättelser antecknades han som ägare till en "kruk- och kakelugnsfabrik" i Källstorp under åren 1859 och 1860. Tillverkningen angavs bestå av kakelugnar och stenkärl. Följande år flyttade familjen till Färgelanda socken, där en verkstad vid Norra Hällan troligtvis övertogs. Mer om detta i följande avsnitt.

## Färgelanda

**Jan Andreas Johansson** föddes den 7/11 1825 i Uddevalla, och i den staden kom han i lära hos August Martin Hjöberg. Omkring 1850 blev det en flytt till Lidköping och två år senare skall han enligt kyrkoarkivet ha begett sig till Vänersborg. Där har han dock inte gått att återfinna vid denna tidpunkt, så möjligtvis gick färden till någon annan ort. Till

Högsäters socken och Gustaf Janssons verkstad i Ullstack kom han i varje fall år 1855, men redan året därpå hade gesällvandringen gått vidare till Vänersborg. Vistelsen blev dock endast årslång innan det var dags att återvända till Ullstack. Där blev han inte heller kvar någon längre tid, utan redan 1858 begav sig Johansson till Färgelanda socken, där han tillsammans med nybliven hustru bosatte sig som kakelugnsmakare/krukmakare vid Hällemon i Norra Hällan.

Troligtvis drev han en verkstad i anslutning till hemmet, eftersom en kollega kom att bosätta sig i närområdet senare. I varje fall fanns rörelsen redovisad i Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1860 och då med en uppgiven tillverkning av stenkärl. Någon längre tid som krusmakare blev det dock inte för Jan Andreas Johansson eftersom han avled redan den 26/2 1861.

Samma år som Johansson avled lämnade kakelugnsmakare **Alexander Jonsson** Rännelanda socken för att tillsammans med familjen bosätta sig vid Hällemon i Norra Hällan. Troligtvis övertogs då Jan Andreas Johanssons verkstad, men om det då även blev en tillverkning av kakelugnar där är oklart. Inte heller Alexander Jonsson fick någon lång tid vid Norra Hällan, utan han slutade sina dagar den 31/1 1866 i en ålder av femtiofyra år.

## Järn

**Hans Christian Björnberg** blev född den 6/7 1816 i Simrishamn, men då med efternamnet Löf. I hemstaden antogs han i unga år som lärgosse hos en kruk- och kakelugnsmakare, och efter avslutad lärotid vidtog 1837 en gesällvandring med första anhalt i Lund. Åter i Simrishamn året därpå för att följande år bege sig till Karlshamn. År 1842 kom Björnberg, vilket blev gesällens efternamn, till kakelugnsmakare Hjoberg i Uddevalla, för att ett år senare fortsätta till Kungälv.



Krukor av Björnbergs tillverkning. Foto: Evert Magnusson

Vistelsen i Dalsland påbörjades 1845 i Åmål, och där bildade han även familj. Tyvärr avled både hustrun och dottern inom några år, och Björnberg flyttade 1852 till Grösäter för att under två års tid arbeta vid Jan Olssons verkstad. Till Pålbön i Järns socken kom han 1854 och bildade då återigen familj samt byggde troligtvis även upp en verkstad vid den hemmansdel som inköpts.

Från och med 1858 redovisades verksamheten i Kommerskollegiums fabriksberättelser med uppgift om en tillverkning av "diverse stenkärl". Vidare i fabriksberättelserna så uppgavs för år 1861 att verkstaden var nedbrunnen, men följande år tycks den ha blivit uppbyggd igen, eftersom det då angavs en tillverkning av stenkärl. Ytterligare ett år senare hade kakelugnar tillkommit bland det som producerades. Antalet var endast omkring sex stycken årligen under de följande åren, men från och med 1866 hade produktionen ökat till sexton stycken och fyra år senare till tjugo kakelugnar per år.

Efter 1872, då tillverkningen utgjordes av trettio kakelugnar samt diverse lerkärl, har verksamheten inte förekommit i dessa fabriksberättelser. Om detta då berodde på att kruk- och kakelugnsmakeriet lades ned eller på grund av andra orsaker är okänt. Kakelugnsmakare Hans Björnberg avled i Pålbön den 31/3 1880.

## Tydje

Rustmästare - fältväbel Jacob Vennersten, född den 25/ 2 1799 i Västergötland, uppgavs enligt husförhörlängd ha varit inflyttad till Skäggebol i Tydje socken år 1823 tillsammans med hustru och nyfödd son. Familjen kom då närmast från Tösse socken. I Skäggebol blev Vennerstens bosatt vid en kronofastighet, och familjen utökades där med sonen Carl Magnus.

Under de kommande åren flyttade den växande familjen ett antal gånger till andra orter, men återvände varje gång till Skäggebol, och från och med 1839, då Jacob Vennersten titulerades som f.d. fahnjunkare, blev de stannande kvar där. I Tydjevoken, vilken utgavs av Tydje byalag år 2000, berättas att Jacob Vennersten, efter att han i en närbelägen bäck vid Drambyn hittat lämplig lera till lergodstillverkning, skall ha byggt upp en krukmakarverkstad samt tagit dit en krukmakargesäll för att lära upp sönerna i kruk- och kakelugnsmakaryrket. Sonen Carl Magnus uppgavs, också enligt denna bok, ha varit i Norge för att lära sig mer om yrket.

De fyra sönerna som kom att driva krukmakeriverksamhet var följande:

Jonas Eric, f. 29/5 1823 i Sörböle, Tösse socken

Carl Magnus, f. 15/10 1824 i Skäggebol, Tydje socken

Nils Fredric, f. 4/6 1826 i Grinstads socken

Johan Gustaf, f. 16/8 1834 i Grinstads socken



En kruka som skall vara av Vennerstens tillverkning. Foto: Gunnar Pedersson.

Enligt kyrkoarkivet kom gesällen Johan Spetz inflyttande till Vennerstens år 1843, varefter han året därpå flyttade vidare till Vänersborg. Samtidigt begav sig även **Jonas Eric Vennersten** till denna stad för att under ett års tid gå i lära hos krukmakare Sjöström, men återvände därefter till Skäggebol.

Brodern **Carl Magnus Vennersten** angavs i kyrkoarkivet ha flyttat till Fredrikshald (Halden) i Norge år 1844, men återvänt två år senare. Troligtvis hade han där arbetat hos någon krukmakare. Nu fick inte Jacob Vennersten vara krukmakeriinnehavare särskilt länge, eftersom han avled redan den 15/3 1845. I den mycket svårlästa bouppteckningen går det i varje fall att uttyda en skuld till kakelugnsmakargesällen Zacharias Hellman för uträttat arbete.

Den första gången verkstaden återfanns i Kommerskollegiums fabriksberättelser var 1847, och där uppgavs ägaren till "Stenkärlsfabriken" vara änkan Vennersten i Skäggebol. Vid "fabriken" fanns en mantalsskriven arbetare och produktionen bestod av "Stenkärl af diverse sorter".

Samma förhållanden gällde 1848, men året därefter hade de mantalsskrivna arbetarna ökats till tre. Dessa kan troligtvis ha varit tre av sönerna. 1849 flyttade Carl Magnus Vennersten till närbelägna Slädekärr tillsammans med hustru och barn, och två år senare fanns han där registrerad som kakelugnsmakare i Kommerskollegiums berättelser. Samtidigt var Jonas Eric registrerad som kakelugnsmakare i Skäggebol.

Några år senare lämnade även resten av familjen Skäggebol och bosatte sig i likaledes närliggande Björbyn, där Jonas Eric införskaffat en fastighet. Brodern Nils Fredric bosatte sig dock 1855 i närheten av den nyblivna hustruns föräldrahem i byn. Dit följde även Johan Gustaf med som dräng, men 1859 blev även han ägare till en fastighet i Björbyn genom giftemål. Då hade alltså de fyra bröderna Vennersten varsin fastighet, tre i Björbyn och en i Slädekärr.

Vid husförhörlängd för perioden 1860-65 har samtliga förutom Johan Gustaf fått titeln "kakelugnsmakare". I Kommerskollegiums fabriksberättelser dröjde det till 1855 innan Vennerstens återigen var registrerade som stenkärlsfabrikörer. Men nu fanns det i stället två olika fabriker/verkstäder, nämligen Wennersten i Slädekärr och J. Wennersten i Björbyn. 1856 hade det tillkommit ytterligare en stenkärlsfabrik, nämligen N. Vennersten i Björbyn.

Samma förhållanden gällde fram till 1860 då familjens fjärde stenkärlsfabrik blivit inregistrerad i Kommerskollegiums fabriksberättelser. Ägare var J.G. Vennersten i Björbyn. Under åren fram till och med 1864 fanns således tre registrerade stenkärlsfabriker i Björbyn och en i Slädekärr. Detta år angavs en produktion av 400 stycken stenkärl hos var och en av de fyra bröderna och dessutom antecknades att de var ägare till varsin brännugn. Samma år hade det tillkommit ännu en stenkärlsfabrik i området, och ägare till denna var A.G. Thorin i Rolfsbyn. Om denna verksamhet antecknades dock "utan brännugn".

1865 fanns alla de fem "stenkärlsfabrikörerna" registrerade som krukmakare, och därefter har ingen av dem kunnat återfinnas i Kommerskollegiums berättelser. Möjligen är benämningen "fabriker" inte helt rätt för dessa verksamheter, utan det var troligtvis fråga om krukmakarverkstäder. Eftersom det var tämligen dyrbart att uppföra en verkstad med brännugn, så känns det, trots Kommerskollegiums uppgifter, mycket tveksamt att alla fyra bröder Vennersten var och en hade egen verkstad med ugn. Gissningsvis använde de sig av en gemensam sådan, och då kanske den gamla i Skäggebol/Drambyn.

Johan Gustaf var under några år boende hos brodern Carl Magnus i Slädekärr, men flyttade 1874 tillsammans med hustru och barn till Ålerud i Tydje socken. Vid husförhörlängd för perioden 1876-80 och senare var det enbart Jonas Eric som hade titeln kakelugnsmakare. Kakelugnsmakare Jonas Eric Vennersten avled den 7/5 1883, och hemmansägare Carl Magnus Vennersten den 4/9 1891. I den förstnämndes bouppteckning upptogs som tillgångar bland annat diverse stenkärl samt en "dräjskiva".

Den tidigare bostaden i Skäggebol tycks under slutet av 1800-talet åter ha kommit i Vennerstens ägo, och dit flyttade Nils Fredric med familj i början av 1900-talet. Där avled hemmansägare Vennersten den 3/5 1912.

Den fjärde brodern, hemmansägare Johan Gustaf Vennersten avled den 28/9 1921. Tydjaboken berättar att Vennerstens verkstad var i drift fram till omkring sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen, och att där tillverkades blomkrukor, lergökar, krus och jungfrur. Föremålen fanns både med och utan dekor. Även glaserade och oglaserade. Åmåls marknader var ett av försäljningsställena.

Angående den **Anders Gustaf Thorin** som i Kommerskollegiums fabriksberättelser för år 1854 antecknades med en verksamhet i Rolfsbyn, så angavs han i kyrkoarkivet ha blivit född den 3/1 1831 i Åmål. Uppväxtåren tillbringades dock i Hensbyn och Rolfsbyn, bägge orterna i Tydje socken.



Från Rolfsbyn kom han enligt husförhörslängden som dräng till Carl Magnus Vennersten i Slädekärr år 1850. Även under de följande dryga tio åren var Thorin kyrkobokförd som dräng hos Vennersten, gissningsvis med arbetet i varje fall stundtals förlagt till kruk- och kakelugnsverkstaden. Det går då också att spekulera i att han i verkstaden fick tillverka och bränna sitt eget lergods, vilket medförde att han redovisades med egen rörelse i fabriksberättelserna. Varför denna verksamhet uppgavs ha sin hemvist i Rolfsbyn är dock oklart. Vid mitten av 1860-talet hade Anders Gustaf Thorin bildat familj, och med den bosatt sig vid eget boende i Slädekärr. Där avled han den 25/6 1880.

### **Hjoberg. Frändefors – Färgelanda.**

Slutligen presenteras kortfattat, i ett eget avsnitt, något om de fyra generationer ur kruk- och kakelugnsmakarsläkten Hjoberg som var verksamma i Dalsland. Om dessa, och då framförallt Edgar Hjoberg, har det berättats en hel del i olika artiklar som publicerats både i böcker och i tidskrifter. Den mest omfattande i sidosantal torde vara Christer Järlgrens artikel "Pottkakelugnen – Om kruk- och kakelugnsmakarsläkten Hjobergs kakelugnsstillverkning", vilken ingick i Dalslands fornminnes- och hembygdsförbunds årsskrift Hembygden från 1973. I huvudsak behandlar dock artikeln tillverkningsprocessen vid framställningen av kakel och lerkärl. I Hembygden från år 1991 berättade Edgar Hjoberg i artikeln "Historier och sanna berättelser från södra Dalsland" bland annat något om sina kruk- och kakelugnsförfäder.



I skriften "Sällsamheter i Bohuslän och Dalsland" från 1975 publicerades artikeln "Hjobergs, en kruk- och kakelugnsdynamasti", författad av Edvard Matz. Tom Möller har i boken "Kruk- och kakelugnsmakare" ägnat ett avsnitt även åt denna kruk- och kakelugnsdynamasti. Förutom dessa har det i ett antal längre eller kortare artiklar berättats om Hjobergarna, och dessutom har de förekommit flitigt i tidningsartiklar, och då kanske framförallt i Bohuslänningen.

**Martin August Hjoberg** var född den 1/6 1819 i Uddevalla, där både far, farbror och farfar drivit kruk- och kakelugnsmakeri-verksamhet. Efter en tid i lära hos sin far skall han enligt kyrkoarkivet ha flyttat till Göteborg år 1836 för att där fortsätta sin lärlingstid. Vid vilken tidpunkt han återvände till Uddevalla har inte framgått av husförhörslängden eller flyttlängden. I varje fall fanns han där 1844 då det blev giftermål, och året därpå föddes så sonen Carl.

Kyrkoarkivet berättar om en flytt till Foss församling 1849 för makarna och sonen, men följande år återvände de till Uddevalla. I husförhörslängden för perioden 1850-59 fanns familjen kyrkobokförda i staden, dock med denna anteckning angående familjefadern: "Vistas på Dal", alltså i Dalsland. Om hustrun antecknades att hon vistades på annan ort. En skilsmässa mellan makarna registrerades 1862.

*Kakelugnen här ovan, som tidigare varit uppsatt i trakten av Vänersborg men numera finns i Frändefors, förmodas vara en "Hjobergs-ugn". Foto: Sven Sillén.*

Till Frändefors och Norra Flicksäter angav kyrkoarkivet att Martin August Hjoberg flyttade 1865 tillsammans med sonen Carl. Med i flyttlasset från Uddevalla följde även den blivande hustrun samt deras gemensamma son, den då sexårige Johan Ludvig. För övrigt var Hjobergs nya kvinna dotter till kakelugnsmakare Petter Westbom, vilken under 1830-talet drev en kruk- och kakelugnsfabrik vid Ulfstack i Högsäters socken. I artikeln "Historier och sanna berättelser från södra Dalsland" ur årsboken Hembygden från år 1991 berättade Edgar Hjoberg något om sin farfar far och flytten från Uddevalla. Återger här delar av detta.

Martin August skall under en tidig period ha arbetat som gesäll vid kakelugns- och lerkärlsfabriken vid Västra Bodane, och detta bör ha varit vid slutet av 1830-talet och kanske även något år in på 1840-talet. Efter att ha fått överta sin fars kruk- och kakelugnsfabrik i Uddevalla återvände han dit och bildade då även familj. Enligt berättelsen så lämnade hustrun dock make och son för att tillsammans med en gesäll bege sig iväg från staden. I samband med detta så försvann även familjens alla besparingar vilket medförde att kruk- och kakelugnsfabrik Hjoberg gick i konkurs.

Denna händelse skall ha skett 1848 och samma år vandrade Martin August tillsammans med sonen Carl tillbaka till verkstaden/fabriken vid Västra Bodane för att återigen komma i arbete som gesäll där. Vidare i berättelsen sägs att några bönder i byn hjälpte Hjoberg med virke så att han skulle kunna bygga upp en egen verkstad vid Norra Flicksäter i närheten av den tidigare arbetsplatsen.

När kruk- och kakeltillverkningen kunde ta sin början vid den nya verkstaden finns det inga uppgifter om, men möjligtvis dröjde det till 1865 då far och söner samt "fästekvinna" blev kyrkobokförda där. Några år omkring 1870 fanns det även en gesäll samt två lärlingar i hushållet. Vid denna tid hade säkerligen Carl Hjoberg kommit att arbeta i verkstaden, och ett par år senare också dennes halvbror Johan Ludvig.

I Kommerskollegiums fabriksberättelser upptogs Martin August Hjobergs rörelse inte förrän 1873, och då med en uppgiven tillverkning bestående av 25 kakelugnar samt diverse lerkärl. Två år senare angavs "ej begagnad under året" angående verksamheten. När den några år senare åter igen redovisades i fabriksberättelserna uppgavs emellertid inget om vad och hur mycket som tillverkats under respektive år.

*Nedanstående kruka anges vara tillverkad av Carl Hjoberg, Bildkälla: Vänersborgs museum.*

Efter att fadern avlidit den 30/1 1894 tog sonen **Carl Fredrik August Hjoberg** över kruk- och kakelugnsfabriken vid Flicksäter. Han var född den 1/3 1845 i Uddevalla och vid tiden för faderns död hade han redan gift sig och fått fyra barn. Barnaskaren kom därefter att utökas i snabb takt och utgjordes efterhand av inte mindre än elva stycken. Vid 1910-talet hade det dessutom tillkommit en del barnbarn i stugan.

Kakelugnsfabrik Carl Hjoberg avled den 18/6 1918, och i dennes bouppteckning fanns upptaget som tillgångar bland annat ersättning för försålda kakelugnar, men även en osåld sådan värderad till 40 kronor.





Nästa generation kakelugnsmakare blev **Albin** Ferdinand **Hjoberg**, vilken var född den 9/5 1889 vid Norra Flicksäter.

Omkring 1915 bildade han familj, och med den skall han enligt husförhörslängden ha flyttat till Hakerud i Frändefors socken två år senare. Ytterligare två år därefter skall det ha blivit en flytt till Brålanda socken för torparen och kakelugnsmakaren Albin Hjoberg med familj. Vistelsen där blev bara ettårig, för 1920 återvände de till Frändefors, och denna gång blev bostaden belägen vid Björnerud. Tre år senare var det dags att flytta igen, och då till Sundals-Ryrs socken/församling.

Till Färgelanda samhälle kom familjen 1930 och året därpå bosatte de sig vid Gatersbyn i Färgelanda församling. Efter en skilsmässa mellan makarna uppgavs Albin år 1935 ha flyttat till Frändefors tillsammans med sonen Edgar, vilken var född den 8/5 1918. Året därpå var de båda tillbaka i Färgelanda, och då med Värnås som bostadsort. Både far och son titulerades där som murare.

t.v. Albin Hjoberg, Bildkälla: Vänersborgs museum.

Kyrkoböckerna för denna församling sträcker sig till 1940, och därigenom avslutas referatet från dessa källor med detta. Som tidigare nämnts, så har det skrivits en hel del artiklar om kruk- och kakelugnsmakarsläkten Hjoberg, och fortsättningsvis återges här något från dessa.

Enligt **Edgar Hjobergs** berättelser så fick han som sexåring börja arbeta så smått i sin fars verkstad, som då fanns vid Sundal nära Brålanda, och när han var tio år kunde han dreja rompen (fäststyckena) till kakelplattorna. Vid denna tid, alltså 1928, tillverkade Albin Hjoberg sin sista kakelugn, och därefter fortsatte kakelugnsmakararbetet med uppsättning av fabrikstillverkade ugnar, bland annat då sådana från Björnbergs tillverkning i Trollhättan.

Vid Värnås i Färgelanda inrättade Hjoberg en krukmakarverkstad där det till att börja med tillverkades hushållsgods, men efterhand övergick produktionen mer och mer till prydnadsgods. Fram till mitten av 1930-talet var även Edgar i arbete vid verkstaden, men övergick vid denna tid till muraryrket. Detta var också faderns yrke, och keramiktillverkningen skedde mestadels på fritiden.

*Blomkrukan på vidstående bild är tillverkad av Edgar Hjoberg. Bildkälla: Vänersborgs museum.*



Efter att Albin Hjoberg avlidit 1962 återgick Edgar till att vara verksam som krukmakare. Detta skedde i en nyuppförd verkstad, inte så långt ifrån den som hans far hade arbetat i. Tillverkningen, som i varje fall till att börja med bedrevs som en hobbyverksamhet, bestod av hushålls- och prydnadsgods. Den huvudsakliga inkomsten kom dock som tidigare från arbetet som murare och kakelugnsuppsättare (kakelugnsmakare). Edgar Hjoberg tillverkade även någon eller några kakelugnar med hjälp av sina förfäders kakelformar, bland annat en som placerades i det egna huset.

Han avled 1991, och var då den sjätte generationen kruk- och kakelugnsmakare i rakt nedstigande led. Enligt egen utsago hade det tidigare funnits ytterligare två generationer verksamma i yrket. Detta har dock inte gått att vidimera genom kyrkoböckerna. Dottern Mimmi Hjoberg-Lundsgård var även hon verksam som "krukmakare" eller keramiker, men för hennes del var det i huvudsak prydnadsgods som framställdes. Martin August Hjobergs gamla och välbevarade verkstad vid Norra Flicksäter i Västra Bodane ägs numera av Frändefors hembygdsförening.

Stort tack till Vänersborgs museum, Bohusläns museum, Sonia Jeffery vid Lödöse museum, Göteborgs stadsmuseum, Lars-Göran Ahlm vid Åmålsortens Hembygdsförening, Margareta Nilars vid Åmåls kommunarkiv, Eva-Marie Pettersson vid Fjällets hembygdsförening, Lars Lundin, Ånimskogs hembygdsförening, Gunnar Pedersson i Tösse, Sven Sillén, Evert Magnusson samt Lars Melander i Varberg.

Dokumentation: Bengt Hansén, Östersund © 2016